

# Lázáry René Sándor

## Togóban szól a gyászdob

(Halálének Nyugat-Afrikából)

*A szép játszótér megtiporva – gyorsan semmivé hull.  
A szép örömtér tánca porlad – gyorsan semmivé hull.  
A sűrű esőerdő gyérül – gyorsan, egyre pusztul.  
Szép városunk gyomos, kietlen – gyorsan kihál, lepusztul.  
Szép otthonunk már lakhatatlan – gyorsan ledől, üres már.*

*Engem a sírásó teljesen el ne temessen!  
Ne ássa el nagy mellkasom, se pusztá vállamat!  
Enyéimek hadd jöjjenek, hogy újra lássanak!  
Hadd lássák végre arcomat, csak nézzenek szemembe!*

*Nem örömet pörög, nem örömet dübög a dob.  
„Életbú, szomorú súly, életbú!” – döngi, dübörgi a dob.  
Csak szomorúról, csak életbúról szól, dobog, dübög a dob.*

*Enyéimek jöhetnek mind, hogy végre lássanak...  
Lássák valódi arcomat, jól nézzenek szemembe.*

*A szép örömtér gyorsan semmivé hull.  
A szép játszótér gyorsan semmivé hull.  
„Életbú!” – dúltan mennydörög a dob.*

Variáció az ewék egyik gyászdalára, Diedrich Westermann gyűjtése nyomán.  
Az ewe nép az Aranyparton, az Alsó-Volta mentén, Ghánában és Togóban él.  
Németből írtam át, Marosvásárhelyen, 1909. október 25-én.

# Pygmeus mysterium

(Alain Nordion közlése nyomán)

*Feketül a fahasáb, ha kihúl a tűz.  
Hunyorog a henye láng, gyöngül, lanyhul a fénye.  
Gyöngé, vonaglik a nap sugaras lobogása.  
Szörnyű idők veszedelme szakad ránk!  
Szörnyű hideg vész rázza a jósló csontokat is!  
Teremtő, indulj, menj a setét egekbe, segíts!  
Égi Vadász, menj, hajlítsd íjjá a szívárványt!*

*Teremtő meghallotta szavunkat, ismét messzire indul.  
Isten elindul a sűrű magasba, a mély levegőég  
Őserdeiben, a szétszórt, forró csillagokkal  
Kikövezett ösvényeken, az örvénylő égbolt  
Közepé felé ballag, útközben pálmakosárba  
Szedegeti össze, besepri a fölparázsló csillagokat,  
Hogy majd a beteg nap torkába öntse, borítsa be mindet!*

*Hadd tüzesedjen újra a nap, sugarazzon az arca!  
Összesepri a sistergő csillagokat Ó, a hatalmas  
Karjaival, tenyerével az izzó pálmakosárba  
Beletömködi mindet, akár egy sáskaszédő nő,  
Belesöpri az összest, gőzölgően a pálmakosárba!  
Tölti szízültig, túl teletölti, az éj peremén túl  
Árad a tűz, kiözönlik a csillag a pálmakosárból!*

Delisle barátom küldte, egyéb hasonlókkal együtt, Belga (vagy mégis Francia?) Kongóból – kultikus, eredeti pigmeus ének, eléggé szabadon fordítottam, Marosvásárhelyen, 1909. december 14–15-én.

# Változat eszkimó vadászdalra

Kanadai inuit vadászdal –  
Knud Rasmussen könyvéből

*Csak a légi szellemek tudják,  
Csak ők az elsuhogó fehérségben,  
Csak a tág levegőég lelkei tudják –  
Mi várhat rám a hegy mögött...  
Én csak hajtok, hajszolom itt a kutyákat,  
Előre,  
Mindig előre.*

*Én csak hajtok, hajszolom itt a kutyákat,  
Mind sebesebben inálnak a hóban,  
De hogy mi vár még rám a hegy mögött –  
Sem én, sem a hámba fogott kutyák,  
Csak a tág levegőég lelkei tudják,  
Csak a légi szellemek,  
Csak ők tudják,  
Ha tudják.*

(Marosvásárhely, 1927. február 16.)

## Lábjegyzet Lázár René Sándor verseihez

Lázár René Sándor 1859. szeptember 17-én született Kolozsvárott. 1890-től már főleg Marosvásárhelyen élt – Marossárpatakon hunyt el 1929 októberében. Költői műveinek és írott hagyatékának méltó felfedezése még hosszú ideig váratott magára. Verseinek legelső (bár elenyésző) része csak 1992 augusztusában került elő a marosvásárhelyi Molter-hagyatékából, aztán később mind kisebb és nagyobb adagokban, de szinte véletlenszerűen, a Teleki Téka titkosított állományából, illetőleg a költő özvegyének, Vajdaréthy Júliának hosszan lappangó hagyatékából, továbbá más, korabeli (részben családi, részben baráti) hagyatékokból is. Igen terjedelmes, bár eléggé szétszórt lírai életműről lévén szó, még a Lázár-versek és verstöredékek, változatok meg másolatok, átirások és fordítások, vagy a prózai fragmentumok számát tekintve sem bocsátkozhatunk elhamarkodott számításokba, sem előzetes mérlegelésekbe, mert a már-már egészen mutatkozó szövegtöredék még újabb meglepetéseket is tartogathat – földolgozása roppant időigényes, hosszú évekre rúghat, ám kétségtelenül folyamatban van.

(Közzéteszi: Kovács András Ferenc)

# Ferdinandy György

## Emlékszilánkok (XIV.)

(Hetvenöt...)

Az, hogy hány éves valaki, engem különösebben sosem foglalkoztatott. Ismerek hetvenéves kamaszokat, és vannak tizenöt éves öregemberek. Az igaz, hogy ez a hetvenöt szép, kerek évszám, de akad ma is számomra fontosabb. Például most májusban lesz ötven éve, hogy az első könyvem megjelent.

Az, hogy könyv, nagy szó: a *Sziget a víz alatt* százoldalas füzet. Tizenkét karcolat van benne, ötvenhatos történetek. Ötszáz példányban adták ki a strasbourgi vasutasok. Egy röplabdacsapat.

Mert igen, röplabdáztam boldogult úrfi koromban. A Keltex ificsapatában Szabó Lőrinc fia, Lóci volt az edzőm. A kisfiú, akiből itt lett óriás, a Budafoki úton. Nálunk azonban az időkben mindenütt jelen volt az irodalom.

A Szigetet franciául írtam. Azt az ötszáz példányt fél óra alatt felvásárolták a madagaszkári pedagógusok. Volt valami kongresszusuk az Európa Tanácsban, nyilván azt hitték, hogy Madagaszkár – Benyovszky Móric álma – a szóban forgó víz alatti sziget.

Lett egy második kiadás, annyi baj legyen! Akkor egyébként is azt hittem, hogy száználmasan kevés ez a félezer kötet. Ezt ma már – mondanom se kell – nem így gondolom.

Madagaszkári sikere után a *Sziget a víz alatt* elnyerte az elsőkönyvesek számára alapított párizsi Cino del Duca díjat. Kinyílt előttem a világ, a nagyvilág...

Ez dióhéjban első könyvem története. Első francia könyvemé, mert itthon csak kicsit megkésve, harminc év után jelenhetett meg kötetem. Igaz, hogy azt már a Magvető adta ki, és nem egy röplabdacsapat.

(Időpontok...)

Ahol én élek, lecsapnak a betegre. Még el se mondta, hogy mi a baja, és már mútik is. Mire észbe kap, fel is út, le is út, mehet. Még az se baj, ha hitelkártyával fizet.

Itt, az aprócska hazában is gyógyultan távoznak a betegek. A maguk idejében. Mert itt, Keleten, senki se siet.

Az úgy kezdődik, hogy kap egy időpontot az ember. Tavasszal őszit, ősszel tavaszit, ha lehet. A várakozás néha, be kell vallanunk, kellemetlen. De hát, ugye, kevés az orvos. Időnk pedig van, rengeteg.

Azután, tavasztól ősziig az esetek legnagyobb részében maguktól is elmúlnak a panaszok. Nemegyszer elmúlik ő maga is: a beteg.

Lassacsckán: itt nálunk, mondom, senki se siet. Még a Jóistenke sem.

(Utcán át...)

Itt felénk, a Sashegy lejtőin, a múlt század elején még nincsenek utcák. A régi képeken kecskék legelésznek, dédapám hétvégi házikója előtt fehér kötényes asszonyok.

Ez pedig itt a lajtoskocsi. A lovacskákat már kifogták, most a hordót csapolja egy ingujjra vetkőzött fiú, a *donauwasseres*. Valamelyik árokban jött fel ideig, a hegyoldalban árkok, vízmosások szabdalják a csupasz, agyagos réteket.

Az első gyümölcsfákat nagyapám ültette. Mandulát, őszibarackot. A századfordulón, a boldog békeidők alkonyán már ott állt a konyha ajtajában a tisztafa.

Később kapu kerül a ház elé, megérkeznek a Vass és Kovács készíttette sodronyok. De utca még ekkor sem épül a hegyoldalra. A harmincas évek végén végre meghúzzák a budaörsi laktanyát és a felső-krisztinavárosi plébániát összekötni hivatott Zólyomi utat. A képzeletbeli bulvárt, amiből mára csak egy lépcső és egy kis kurta köz maradt.

Pedig milyen lelkesen tervezgették ezt a budai kiskörutat! Még nagyapaék tenispályájából is levágtak egy szalagot. Nem túl sokat, de ahhoz éppen elég, hogy szabályos mérkőzésekre alkalmatlanná váljon a maradék vörös salak. Szabályos mérkőzéseket persze nemigen játszottak nagyapa kollégái, a hatvanéves főorvosok.

A kilátás viszont – a Citadella és a Rózsadomb közötti fenséges panoráma – a székesfőváros minden mesterkedése ellenére is töretlen maradt. A pálya mellett üldögélve a professzorok kedvükre nézegethették a királyi palotát és a Mátyás-templomot.

Fölöttük, az *Adlersberg*, a Sashegy szédületes – két és fél száz méteres – ormai. Sasok ugyan már nem fészkelnek a sziklák között, de egy másfél méteres haragos sikló még nemrégiben is halálra rémítette az őslakosokat. És hát nem véletlenül Farkasrét névre hallgat a hegy hátán elnyúló sík terep.

Az én gyerekkoromra ebből az őskorból már csak fácánok és vadnyulak maradtak. Amikor pedig megépült az utca, kezdetét vehette a mai (szédületes!) forgalom.

A lajtoskocsi – a *donauwasseres* – volt, mondom, az első, aki végigóbergatta a Sashegyet. Őt pedig hamarosan követték a többiek. A drótostót, a jeges, csupa bivalyerős orgánumú ember, a hangjuk ma is itt cseng a fülemben, vígan dobálják az ekhót a körös-körül kuporgó apró, törpe hegyek.

Tíz óra felé az utcát birtokba vette az őszeres, a handlé, és – ezzel kellett volna kezdenem – kétkerekű kordélyával a csengőjét rázó, szürke egyenruhás szemetes.

A sor végén pedig, dél felé, a művészet is követelni kezdte a jussát. Zenélő dobozával a nyakában a verklis koldus megállt a kapuban, és addig kurblizta a csimpolyát, amíg csak behívta a konyhába egy jólelkű háziasszony, és kapott egy tányér gőzölgő becsinált levest.

A művészek sorsa ez a koldustarisznya volt már akkor is, nem is értem, hogy mi, késői utódok, mire panaszkodunk.

Hát csak így. Később a déli harangszó véget vet ennek a zenebonának. Innen fentről minden harangot meg tud különböztetni az ember. Az öblös Belvárosit, a kedves Krisztinát és a büszke Mátyás-templomot. Mi még a szerelvények kattozását is kifigyeltük, amikor lent, a völgy mélyén beszaladt az alagútba a vonat.

Így ér véget a reggel. Ilyenkor már Budaörs felett jár a nap.

### (Új kubaiak...)

Az agymosást, aminek alávetnek minket, nem mindig könnyű tetten érni. Távoli események, világrészek esetében sokszor nem is lehet.

Az Egyesült Államokban például, úgy tudja az ember, hogy a szomszédos Kuba a kommunizmus utolsó bástyája, és mint ilyen, csakis egy ember alatti szinten vegetáló zsebdictatúra lehet.

Ezt hírszteli ma is az a sok ezer menekült, aki partra szállt annak idején, Fidel Castro hatalomra jutása után. Az a polgárság, amely keményen bízott benne, hogy nélküle, az írástudó középosztály nélkül, rövid időn belül össze fog omlani a forradalom.

Ezt elősegítendő, mindent megtett – és megtesz ma is –, hogy az Egyesült Államok kiéheztesse szülőhazájukat. Az immáron több évtizedes gazdasági blokádként mozogatói kivétel nélkül az USA-ba áttelepült ókubaiak.

A bibi ott van, hogy különféle családgyógyító programok, „tombolák” keretében egyre több olyan gazdasági menekült jön át Kubából, aki még nem múlt el ötvenéves. Ezeket már a forradalom nevelte: velük az amerikai kontinensre új emberfajta érkezett.

A csalódás elkerülhetetlen – és kölcsönös. Az „új kubaiak” számolni kezdenek. Rájönnek, hogy nem tudják kifizetni a fogorvost meg a patikát, és keserves áldozat taníthatni a gyerekeiket. Olyasmire megy rá a fizetésük, ami odaát, a Szigeten ingyenes.

Másrészt, a „régiek” sem állnak szóba velük. Kiéhezett analfabéta lumpenekre vártak, és akik beállítanak, jól táplált, iskolázott emberek. (Nem csak az a három-ezer új orvos, akivel Venezuelát – a petróleum-nagyhatalmat – segíti ez az apró trópusi sziget.)

A dictatúra persze csúnya dolog. Nem helyesli itt a szabad világban senki sem. Kubában azonban a jelek szerint mégis elérte, amit Kolumbusz óta nem tudtak megvalósítani a gyarmatosítók utódai. Az emigrációban ágáló régiek.

### (Stréberek...)

Tessék úgy olvasni, hogy egy félelmetesen jóindulatú és mérsékelten tájékozott amerikai magyar írja ezeket a sorokat. „Barátai unszolására”, amint azt anno szoktuk volt mondani.

Előjáróban annyit, hogy nem, nem tetszik nekem sem, ami mostanában ott-hon, az Óhazában folyik. Belepofázni azonban, sok ezer kilométerről, úgy érzem, nincsen jogom.

Van azonban valami, ami még kevésbé tetszik. És itt nem csak a durvaságra és a modorra gondolok. Az, hogy egy cikk undok, pökhendi hazaárulónak nevezi ellenfeleit, számomra a cikkírót minősíti, és nem az ellenfelet. Másrészt bánt az az újfajta ellenzékiiség, amit – hirtelen nem jut jobb szó az eszembe – a továbbiakban stréberségnek nevezek. Az, hogy érvek és ellenérvek felsorakoztatása helyett rohanok, és valamiféle képzelt „Nyugatnak” árulkodok. Ezek az újfajta ellenzékiek nem tudják, mennyire megvetik errefelé a Júdást, aki – elnézést az ízes fordulatért – a saját fészkebe szarik. Ahol én élek, még a besurranó tolvajok is megkímélik a szomszédaikat.

Ennyit azokról, akik a vadnyugati médiának küldözgetik a szándékuk szerint hazánkat leleplező írásait.

Persze tudjuk, hogy panaszkodni valami magasabbnak képzelt fórumon nálunk történelmi örökség. A mindenkori strébereknek a Monarchia és a szovjetek után most kapóra jön Brüsszel, az Európai Unió. Az érvelő, értelmes ellenzékiiséget, a demokrácia elemi játékszabályait nem ismerőknek ismét van hová fordulniuk.

Még egy megjegyzés: lépten-nyomon olvasom, hogy a világsajtót izgalomban tartják a magyarországi események. Hát itt, ahol élek, a spanyol és az angolszász sajtóban ennek a nagy izgalomnak kevés nyoma van.

Errefelé jó magyarnak lenni, mióta megrendítette a szovjet hegemoniát 1956. A Forradalom. Azoknak pedig, akik később születtek, tessék elhinni, fogalmuk sincs róla, hogy mi, ha létezőnk is, hol és merre táborozunk. Kész röhej az, hogy „elítél minket a világ”. Volt valami olyan példabeszéd, jut eszembe, hogy a béka – ha nem tévedek – ökörnek képzel magát. Mint Kvász András, az első magyar repülő mondta: kicsiny ország ez, uraim. Mi csak a köpészetben vagyunk világbajnokok.

Csak ezt szerettem volna mondani, és ezzel be is fejezem közírói pályafutásomat.

# Vörös István

## Tigrisek, vaddisznók, démonok

*Nincsenek démonok,  
nincsenek kísértetek,  
nincsenek boszorkányok –  
tudjuk ezt jó ideje,  
és kiszorítjuk őket  
az ismert világból,  
ahogy az őzet, a szarvast.  
De a tigris és a vaddisznó  
visszaszökik. Az egyik  
a villaházak szemetesében  
turkál, röfögve kel át  
a hazatérő dzsip előtt.  
A másik csendben  
odalopózik, és amikor  
a röhögő tulaj, aki  
nem érti az állati  
szépség és csúnyaság  
titkát, a kocsijából  
kiszáll, hátulról  
ráveti magát és  
eltöri a gerincét,  
mielőtt a mobiljához  
kaphatna. Így állnak  
lesben a démonok is,  
a kísértetek föl-le  
suhannak a liftaknában,  
a boszorkányok autósók  
óriás fejét kölcsönzik  
el. Ördögpetékkel  
van tele a vírusos  
számítógép. De mi ezt  
nem vesszük észre,  
és Istentől várjuk,  
hogy betöltse fejünkben  
az ész nyomán támadt  
szakadatlan űrt.*



# Vissza az űrbe

*A hajnali párából  
a nap kiemelkedik.  
Most a köd is hókristályokból  
van, szabályos  
fehér csillagok hullnak  
a fekete kabátra,  
világűr-reszelék hever  
a sínek közt. Világ-van  
szítál fölfelé az űrbe,  
meteorokat lövünk föl,  
üstökösöket,  
idegen lények vagyunk  
a saját bolygónkon.  
Tűzet rakunk a semmiből,  
mohó reaktorok eszik  
a hitet, a bizalmat.  
A bizalom eszi  
a kételkedőket.  
A hit fogyókúrázik,  
konditerembe jár,  
hújas testével kifekszik  
a téli reggelbe,  
csak ott fázik, ahol  
a napozóruha a bőréhez ér.*

# Egyre

*Az idő előrehaladtával  
az elformátlanodó test  
egyre kevésbé hasonlít  
a lélekre, akit takar, hordoz, visel.*

*Akinek a kilövésére készen áll,  
mint egy rakétasiló.*

*Egyre kevésbé hasonlít?  
Nem egyre jobban inkább?*

*Ki tudja, hogy az egyre tapasztaltabb,  
szakterületén egyre járatosabb,*

*de minden másban  
egyre rugalmatlanabb lélek  
nem csúnyul-e maga is vészesen?*

*De ha csúnyul, változik, kopik,  
akkor nemigen lesz alkalmas  
a lélekvándorlásra.*

*Nem bírja majd el az  
említett kilövést se,  
fölrobban az ágyúcsőben,  
a lélekvándorlás miatt  
előbb hal meg, mint  
maga a test. Ha van egyáltalán  
halandóság.*

## **V. Zsoltár**

*1 Uram, szállj magadba!  
Képesnek érzed magad  
megérteni engem?*  
*2 Te egyszerű lélek vagy,  
és a hívőket mint bárányokat  
tartod számon.*  
*3 Igéd hirdetőit pedig  
pásztoroknak hiszed.*  
*4 Uram, te elmaradtál  
a világtól, Téged  
a kor maga mögött hagyott.*  
*5 Én nem vagyok  
bárány, és a többiek se.  
Pásztorra meg végképp  
nincs szükségem.*  
*6 De farkas sem vagyok,  
és nem örülnék, ha  
vadász lesne rám,  
vagy nekem kéne  
pásztorok szétesett  
nyáját tizedelnem.*  
*7 Uram, ne rám figyelj,  
hanem a korra,  
amit nyilóán nem Te  
teremtettél, de  
hagytál létrejönni.*

8 Ébredj föl végre  
apátiádból, a világháborús  
gázmérgezésből, az  
újkori álomból,  
jósághiánytól pangó  
érrendszered rántsd  
ki az ájulásból,  
fékezd meg híveidet,  
akik sosem emlegetnek.

9 Ne akard, hogy az imáink  
utolérjenek, mert ha  
egyszerre zúdul rád  
ötszáz év baja, vakító  
fehér fénnel izzasz majd föl,  
mint az elégő úrhajó,  
mint a tudat, ha  
a túlvilágba ömlik.

# *Zelei Miklós*

## **Két vidám fickó**

A fáraóképű, húzott szemű meg a mokány a 150-es megállójában várt. Mögöttünk a Lenke udvar erőteljes szintjei a harmincas évek elejéről. A tó nem látszik ide, de tudom, hogy ott van. Tükrében kivilágított ablakok fodrozódnak, csillárok meleg fényei gyulladnak, villog benne a parton álló étterem reklámja. A mélye azonban egy másik bolygón van, kénhidrogénes vízében nem lehetséges az élet.

A két fickó vidáman fújja a füstöt. Nincs jobb, mint cigarettázni. És leszokni lehetetlen! Én magam is erős dohányos vagyok, de már évek óta nem gyútok rá. Holott nincs szebb annál, mint amikor a cigaretta kék füstjét maga fölé fújva, az ember saját égboltot csinál magának, s bárányfelhőnek odaröpít egy fehér bugyit. A füst elszáll, a felhő lehullik, marad az igazi ég, a tekintet, mélyén a vágyak, bennük a pokol. Miután halálos ítéletét végighallgatta az ember, akkor sincs más, csak a cigaretta. Az utolsó cigi. S a bejelentés, hogy na, most várjanak, amíg le nem szokom.

A két vidám fickó nem törődik a tiltással, hogy a buszmegállók ötméteres körzetében tilos a dohányzás. Rég lejárt a munkaidő. Munkaidő után nincs közterület! Ebből következik, hogy a közterület-felügyelőnek sincs mit felügyelnie. A reggel majd visszahozza a szabályokat, ránk köszönt a szankció, de most este van, és nagyokat nevetnek. Nem hallom, miről beszélnek, mi az, ami ilyen nevetető. Szívesen följegyezném!

A mokány barna kalapot visel, a fáraóképű kalapja fekete. Bársonykalap, fekete selyemszalaggal. Erős a válla, ahogy a mokánynak is. Mondhatnám úgy is, hogy vállig mokány. Aztán már nem. Hirtelen fogy el a teste, mintha fölszáradt volna a teremtés zápora után. Keskenyedő, rövidülő felsőtest, alig észrevehető lábbal. Nem lehetne keresztre feszíteni, mert a lábboltozat stabil átszégzése a legkörültekintőbb pribéknek sem sikerülne.

A menetrendhez kell alkalmazkodniuk, mert nem mindegyik busz közlekedik kinyitható rámpával a középső ajtajában, ahol a kerekés székek a járműre könnyedén felgurulhatnak. Amit elkerülni nem lehet, azt akadálymentesítik. Ez az európai kultúra lényege. Rámpákat tervezni, s úgy tenni, mintha az akadályt szüntették volna meg. Az utazást, szabatosabban mondva, a részvételt a közösségi közlekedésben ugyancsak meg kell tervezni. Erőpróba minden pillanat.

A fáraóképű várakozik a járdaszegélyhez közelebb, figyeli a viszonylatot, jön-már a rámpás 150-es. A kerekesszékes és a feltartott mutatóujj jelentése: hívás. Anélkül is, hogy Újbuda nevét Bezethának fordítanánk. A járművezető kiszáll, a középső ajtóhoz igyekszik, a járdára nyitja a rámpát, megáll és vár.

A barna kalapos, mokány képű rajtol elsőnek. Hátragurul, szinte a Lenke-ház vastag faláig, sötétből a világosba tekintve becélozza a rámpát, s mindkét kezét egyszerre használva, hatalmas lendülettel meghajtja a bal és a jobb oldali tárcsát. De mihelyt jár- és ülőművét lendületbe hozta, azonnal fékeznie kell, nehogy a fölfelé lejtő rámpán begurulva, arccal a busz belső oldalának ütközzön.

A fáraóképű is beáll a starthelyre. Beméri a busz ajtajának bal és jobb szárnyát, majd mindkét karjának erőteljes mozdulatával megforgatja a tárcsákat, s kilő. Száll a kerekesszékes, de pilótája elmerítette a célt. A bal kerék lecsúszik a rámpáról, a busz és a járda széle közé szorul. A székes nagy lendülettel hátranyaklik, vész-elhagyás. Az elszabadult erő, mint egy katapult, kiveti székekből a fáraóképűt. Hátrafelé ível a fáraóképű. Két karját a légellenállás növelése céljából nagy rutinnal maga mögé nyújtja, mintha csak kiengedné a futóműveket. Tenyérre érkezve csökkenteni zuhanása erejét, majd könyökén csúszva megáll a hátán.

Elröpült a laptoptáskája és elszállt a dobozos söre is. A fáraóképű a karjára támaszkodva ijedten körbepislog. A nézők térdéig ér a homloka. Keresi az elgurult fekete bársonykalapot, a fekete selyemszalaggal, és amint meglátja, mosolyog. A járművezető kiszabadítja a kerekesszéket és odagurítja a fáraóképűhöz. Főlemeli őt, mint egy hátizsákot, és beleül a kerekesszékebe. Valaki hozza már a fekete bársonykalapot is, a fekete selyemszalaggal, és a fáraóképű fejébe nyomja. Másvalaki a laptoptáskát viszi oda. A dobozos sör is a helyére kerül, a fáraóképű a bal csípője mögé, a székes sarkába állítja, akkurát megütögeti, s elégedetten bólint.

A fáraóképű újakezdi a teljesítményflash-t. A közönség teljes csöndben kettéválva, széles utat nyit a busz és a Lenke-ház között. A fáraóképű a falhoz gurul, beáll, hátrahajlik, előredől, start!

Sikeresen célba ér. De a művelet ezzel még nincs befejezve. A két kerekesszékes el kell férnie egymással szemben, a busz oldalával párhuzamosan úgy, hogy a két kerekesszékes az egyik kezével kapaszkodhasson. A fáraóképű benavigál a helyére, a mokány képű, barna kalappal szemben elhelyezkedik, s bal kezével megmarkolja az ablak alatt húzódó csőkorlátot. A járművezető eközben a helyére csukja a rámpát, s visszaül a volán mögé.

A két fickó vidáman mosolyog, s mihelyt indul a busz, kacagni kezdenek. Teli szájjal, egyik kezükkel kapaszkodva, a másikkal kerekesszékeiket csapkodva hahotáznak.

Az utasok, a *Dobok egy hátast* című testművészeti bemutató, *performance* közönsége, a másik tekintetét kerülve, néma csöndben gondolkodik a művészek személyére, fizikai képességeik komplex kiaknázására épült előadáson.

A két performer önfeledten kacag. Végigkacagják az utat, a megállókat, egészen az örmezei városközpontig, ahol megint megáll velünk a busz. Kacagását nagy nehezen legyűrve, a barna kalapos szólít meg mindenkit, kocsni! Szóljanak a sofőrnek, kocsni! Majd legördülnek, és a paneltornyok között elvész a nyomuk.

# Szeifert Natália

## [képtelen]

*ez nem egy képletes szakadék  
a szélén állunk nem szédülünk  
a nap magasan van és a mély  
elképzелhetetlenül mélyen*

*idáig lehet hallani a zenét  
a legszélső házból szűrődik  
ki mozart patetikusan vállon  
veregetjük egymást*

*meggondolom és nem löklek  
előrefelé egy kicsit sem  
és te sem taszítasz rajtam  
mosoly lógázza a lábát*

*itt most még és örökre  
kimerevedik égformát ölt  
és kivárja amíg áthidalják  
ezt az úrt is egy teszköval*

## [bölcshézmacsó]

*látod, mit teszel a sok betűvel  
jól vizsgálod abban az  
entellektüel kocsmában  
minden áldott este de főleg  
a csütörtök a te napod  
amikor nem jön közbe  
a régebb óta hanyagolt  
külséjű és nagyon mély  
tekintetű barátodnak mondott  
barátod, akit minden alkalommal  
biztosítasz a nagyrabcsülésről*

*és látod, hogy mi mindenről nem  
jut eszedbe egy-egy fejezet  
a valamelyik jegyzetedből  
és részegen maszturbálsz  
minden este vagy turkálsz  
idegen lila lányokban  
hisz fiatal vagy és hajlamos  
rajtad a temérdek manír  
mint a sör-tészta-panír  
de apádat, na őt aztán szidod  
s anyádat, ha meg nem ölted  
legalább meg-megríkatod  
felszámolod az ünnepeket  
és felszámolódk benned  
lassan, nagyon nagyon  
lassan halványulva egy-egy  
körön az az ősi, közhelyes öröm*

## **bushido**

### **bushido**

*becsukom a szemem  
gyerek vagyok  
becsukom a szemem  
gyakorolok  
becsukom a szemem  
csukott vagyok  
becsukom a szemem  
halott vagyok*

### **bushido2**

*a szívem fölött  
a csont a kard  
bennem a penge  
fényesedik magzati  
pózban még*

*szívem fölött  
a lomha zaj  
egyre csend  
esedik és a nyelv  
amin szól*

*nem titkos már  
szívem fölött  
a kard múlhat  
atlan útnak vég  
ét metszi és*

*szelíd mint egy  
boldog gyerek  
keze és úgy simít  
a lapjával mintha  
nem lenne éle*

*tem*

### **bushido3 (tanka)**

*reggel január  
télre dél jön, ősz alkony  
lehull, egészül*

*és az avar lebomlik  
és reggelre beépül*



# Nyerges Gábor Ádám

## Sziránó szímfónia

### Sziránó és a Felültetettek Klubja

Fiatalnak lenni az valami olyan hogy rohángászni a napfényben nem nem érdekel ha giccs ezt akkor is végig kell gondolni legalább egyszer rohángászni a napfényben együtt sokan és szerelmesen és nagyokat röhögve egymást fotóztatva hogy de hülyék és milyen piszkosul is fiatalok (= bohók) vagyunk. Meg különböző helyekre elmenni inni de aztán nem összehányni magunkat és aggódni hogy ki hogy jut haza támogatni azt amelyik már menni is alig tud a pórusa-inkból meg ömlik a cigi és az olcsó pia szaga hanem csak bedobunk pár sört aztán sétálunk a kora nyári szellős utcákon ahova odasüt a hold igen bazmeg a hold és nem hugyoznak a lábunk alá a csövesek igen na és ha ez kéne annyira és akkor mi van. Sziránó egyre dühösebb lett magára, nagyjából annál dühösebb, minél mélyebbre ásott a vágyaiban. Szerelmesnek is kéne lenni nem csak úgy ím meg ám ahogy az ember kiválaszt egy Nőt aki valamilyen szempontból megfelel szép vagy okos vagy vonzó hanem ezek mind együttvéve igen határozottan kell hogy legyen ilyen nő is csak az istennek nem találkozom vele soha. Valamellyikel. Mert több is van ilyen és most nem is arra az egy tökéletesre gondolok hanem azokra akik az odáig vezető utat kiadják akik csak majdnem a társaid de míg rájössz hogy őket miért nem. Addig meg is tanulsz szeretni. Na ezek hol késnek már. Meg úgy egyáltalán ez az egész hol van már. Sziránó elpirult, ezúttal nemcsak befelé, hanem szemmel láthatóan is. Meg volt sértve, mi tagadás, ami elég kellemetlen tud lenni, kiváltképp, ha az ember dühének nincs rendes céltáblája, lévén a sorsra mégse lehet haragudni. Azaz, lehet, de mi értelmé. Főleg egy megrögzött materialistától. Pláne egy megrögzött, tizenhárom éves materialistától.

Sziránó amúgy épp szerelmetvallóban volt. Legalábbis arra tartott, kezében egy kis csokor virággal. Nem tudta, mit vett, a boltos csajt kérte meg, hogy adjon *valami szépet*. Adott. Ez szép?, kérdezte, majd mentegetőzőleg, nehogy sértésnek vegye, hozzátette, tényleg nem értek hozzá. A lány felkacagott. Herendi fogsor. Égszínkék szemek. Volt valami fura érzése, hogy a maga nyimnyám szerencsétlenségében még imponál (urambocsá tetszik) is ennek a nőnek, de önnön (ehhez még) túl fiatal korára, és ebből fakadóan a dolog esélytelenségére való tekintettel – egyszersmind újabb áldozatot mutatva be a racionalitás oltárán – elhessentette

a meg sem született gondolatot. Hülyén érezte magát. Mégiscsak egy kiskamasz kölyök vagyok még fiatal is ehhez az egész udvarlósdihoz könyörgöm micsoda idiótaság már a többiek bezzeg ülnek otthon és birodalmi lépegetőket lézereznek ketté a gépükön. Jézus bazmeg a többiek ha látnának. Egy kövér izzadságcsepp indult felfedezőútra a halántékáról, így jobbnak látta erre sem gondolni. Az erőlködés azonban, amivel távol tartotta az ilyen, inkább kerülendő gondolatait, újabb izzadságcseppeket indított útnak. Így hát a gondolatok kerülését is felvette a kerülendő gondolatok listájára. Meg sem tudta már számolni, hanyadszor bonyolódott ma bele zavaros gondolatmeneteibe.

Valahol a szerelemnél tartott. Azaz, némileg tovább is haladt időközben. Most már inkább aggódott, hogy nincs kellő hangulatban. Jelenleg ugyanis egy csepp szerelmet sem érzett, csak zavarta ez a hülye ing, amit, bár legalább nem volt fehér, még így is túl elegánsnak érzett az amúgy is nevetséges alkalomhoz, melege volt, a kezében meg egy csokor. Egy csokor bazmeg egy csokor virág na nem hát ez már tényleg túlzás.

Az út nem volt hosszú, hol máshol is találkoztak volna Timivel, mint az iskola előtt. Mindenki ott találkozott az osztályból, bármiről is legyen szó, idáig legalább mindenki bizvást eltalált. Timi, ez az. Timi Timi Timi. Timi. Kellott még ez a negyedik, valamilyen perverz kényszerbetegség fűzte a négyes számhoz. Legalábbis, mikor épp eszébe jutott. Kellemetlen gyanút érzett, hogyha ezt el lehet felejteni, talán mégsem kényszerbetegség. Vagy ha egyáltalán betegség is, akkor sem kényszer lesz. De mindenesetre Timi. (Timi Timi Timi.) A név mondogatása valamicskét segített, felidézte benne a lányt (jól nézünk ki ha már ott tartunk hogy fel kell idézni hát gratulálok Sziránókám tényleg mazeltov már látom az aranylakodalmatokat), ettől pedig eszébe jutott néhány érv. Tudniillik, a szerelem mellett. Timi, bár nem volt egy klasszikus szépség (na mondhatom jól kezdődik), elég csinos lánynak számított. Különösképp az osztálybéli mezőnyben, ami, nem rossz mezőny lévén, még egy kevéskét meg is dobta Timi, hogy úgy mondjuk, presztízsét.

Hogy a franca keveredtem ebbe az egészbe. Ebben, bár tulajdonképpen egyáltalán nem, valamelyest azért mégis igaza volt. Timi kezdeményezett ugyanis, bár – elvégre mégiscsak szende és ártatlan ifjú hölgy – csak óvatosan és finoman (mióta finom az hogy idezavarja a Borit hogy akkor járok-e vele vagy nem), de mégiscsak ő írt levelet magának (magának Sziránónak). Már hogy úgy puskinsi értelemben. (Levél ez esetben = Bori). Sziránónak pedig, részben a kezdetben felvázolt hagymázos és tisztázatlan vágyhalmaz üzetése által, nem is kellett több. Olyannyira, hogy most, bár a lány azóta már számtalan alkalommal jelezte, hogy nem gondolta át ő ezt alaposan, és nem, sajnálja és tényleg bocsi, meg azért remélem, megemészted valahogy, de ez tényleg nem fog menni. Sziránó szerette úgy hinni, hogy ez két, cca három nap leforgása alatt történt, de igazából, ahogy a lelke mélyén ő is tudta (frászt tudta), Timi is, mint minden nő, már nagyjából tíz perc alatt meghozta az ítéletet: akkor ő most talán mégsem. Sziránó meg eméssze meg. Ez járt a fejében, nem tudott szabadulni tőle. Mi az, hogy eméssze meg. Talán nem is kell hosszan részletezni, milyen összetett metaforikát idézett fel ez a kérés Sziránóban, hogy mi is ez az egész

dolog Timivel, ha ezt neki meg kell émesztenie, és mi is lesz belőle, emésztés után, ha már távozni kíván belőle. Igen, Sziránó még évek múltán is egyik fő attrakciójaként adta elő a „Miért szar a szerelem” című anekdotikus levezetését különböző baráti sörözések alkalmával.

Emésztteni mindazonáltal mégsem tudott:

nagyszerű most meg itt állok másként nem tehetek kis lépés az embernek satöbbi és ez a liba (Timi!!!!) már öt perce késik. Nőiesség és kötelező pár perc késés ide vagy oda, ez most már szinte elviselhetetlenül zavarta. Pláne, mivel őszinte bosszúságára a vele egy utcában várakozó további szerelmesekből valami kis alkalmi közösség kezdett kialakulni. Két óránál, a pad mellett, egy huszonvalahány körüli nő igyekszik (amúgy elég ügyetlenül) nem idegesnek tűnni, folyamatosan a zebrát bámulja, közben egy számot tárcsáz a mobilján, de miután lenyomja a zöld gombocskát, rögtön, szinte hisztérikus gyorsasággal mellényomja a pirosat is, nehogy kicsörögjön és lebukjon vele, hogy ez neki ilyen fontos. Pár méterre tőle egy pufók, középkorú, kopasz amorózó várja, ugyancsak csokorral, (na bazmeg) minden bizonnyal körberajongott szívyszerelmét, a másik kezében bonbont szorongat, és igyekszik vidámnak tűnni, fütyörészik és elszánt fesztelenséggel a cipője orrát nézi. Májfoltos kezében a Sziránóénál nagyságrenddel komolyabb csokor időnként meg-megremeg. Másik keze felé egy egyetemistának saccolható, szemüveges, aggódó tekintetű srác nézegeti állandóan az óráját és néha Sziránóhoz hasonlóan a mobilos, és a vele szemben, tíz óránál ácsorgó, már-már túlságosan is miniszoknyás tizenhat-hét év körüli, rágózó, lilára festett hajú csitri közt járhatja a tekintetét. Sziránó tudja, mire gondol. Ő is arra. A dolog egyértelmű, mindenki erre gondol, a levegőből is ez lóg a párán és az eső nagylábujján kívül, hogy *úristen, felültettek*. Az egyetlen, ami legalább valamelyest menti a rettegő kompánia tagjait egymás előtt, hogy nem tudhatják, a másik mióta vár ott, aki pedig már régóta vár együtt valakivel, legalább annyira szégyelli magát, mint a másik, és ha már páros kint enyhíthet alázat, hát nem is vetik ezt egymás szemére. Már így nézésileg. Pedig gyakran néznek egymásra, ebben a két nő, három férfi összetételű, kicsit csalé pentagrammában szinte szikrát vet a feszültség, az az energia, ami öt, egymás közt cikázó tekintet közös izgalmából éled. De a páros (ötös) kín okán mind úgy néz egymásra, mint akinek nem esik le a tantusz. *Másik járókelő, na és. Semmi különös. Semmi*. Évek telnek el a Felültettek Klubjának nyolc-tíz perces néma értekezlete alatt. Az árulókat – bár a tekintetek még ezt is leplezni igyekeznek – megvetik és kiközösítik maguk közül. Először a lila csitri könnyebbül meg és távozik várva várt párja oldalán (naná a hülye libája), majd a kopasz. Maradnak hárman. Most már ketten fixíroznak egyet. A lány (mi lehet a neve Bori talán Magdi esetleg Melinda) ettől persze még kínosabban érzi magát, tudja, mire gondol átellenben a szemüveges, hogy úgy kell a két szemétnek, aki felültette őket, miért is nem mennek el együtt, aztán soha többé nem látja őket ez a két hálátlan állat, a srác már-már azt fontolgatja, hogy tényleg oda is megy hozzá, de persze nem mer, meg hát szemüveges is. Meg nyöszöge. Bori (/Magdi/Melinda) mindezt tudja, de az még jobban zavarba hozza, hogy ő is ezen töri a fejét, hogy ezzel a félnék és bizonyára papucs, de kedves fickóval ők egész jó kis pár lehetnének, még az is lehet, hogy ugyanarra az egyetemre járnak, ha már

mindketten ide, a közelbe beszélük meg a randit. Azt nem tudja, hogy közben a kiskamasz is erre gondol (meg ha teljesen őszinték akarunk lenni egy kicsit azért a virágoslányra is), belőle ki se nézné, pedig ez a kisleány is menten belezúgott. Bori (/Magdi/Melinda) ugyanis nemcsak szimplán szép, hanem, ha úgy tetszik, intellektuálisan is az, sugárzik belőle az ész, a kedvesség, a szelíd törődés, megértő és barátságos természetének minden apró vonása. Franciás szépségnek nevezi ezt a típust a sörözés közben egykedvűen és reménytelenül nyáladzó, nyavalygó pasasok szakirodalma, pisze, fitos orr, rövid, fiúsnál csak pár centivel hosszabb haj, lány vonású, apró, de beszédes mosolyra tervezett kerek kis arc, folyton nevetősen csillogó zöld szemek, vékony, alacsony termet, kis, körte alakú, formás mellek, imádnivaló lábak (jól van értjük értjük).

Sziránónak további egyéb nők is eszébe jutnak róla, sőt, végül még ő is arra lyukad ki, hogy ez a szemüveges jó lenne Bori (/Magdi/Melinda) mellé, de aztán nem jut tovább a gondolatmenetben, azt se tudja meg, hogy végül elszánta-e magát a szemüveges, hogy odamenjen, bár valószínűsíti, hogy nem. Az ilyen hülye nyámnyila az is marad egész életére. Sziránó ekkor még nem hallott önbejelítő jóslatról, tesszük hozzá sürgősen, az csak a gimnáziumban kerül elő, irodalmon, az antik drámánál, és Sziránó – egyidejűleg nagyon gyors és nagyon lassú felfogású ember lévén – csak szemüveges egyetemistaként érti meg, hogy milyen ez, egykori iskolája előtt, (hiába) várakozás közben.

Most viszont befut Timi, ki van pirulva a futástól, ez jól tesz amúgy Sziránó szerelmes hangulatának is, ezt se tudja még, de olyannyira el van ő átkozva ezzel a pirulásimádattal, hogy évek múltán az egyetem első napján pusztán (na jó, részben) egy ehhez kísértetiesen hasonló pirulás miatt szeret majd bele valakibe, akit aztán egész életében várhat hiába és szemüvegesen, egykori iskolája előtt ácsorogva. Timi viszont most egészen vadidegen. Hiszen végül is ki ez a lány, aki épp elnézést kér a *kis késésért* (anyád az kiskésés de mindegy), ami Sziránó részéről nem baj, idézem: *nem baj*. Fél perc tétova nézés, ez lett volna a puszi ideje, de egyikük se tudja, mi a protokoll ilyen esetben, Sziránó korábban még sohasem indult teljes fegyverzetben (ing + csokor) nőt hódítani, Timit meg még a kutya sem próbálta meghódítani, holott egészen idáig végig erre vágyott, most meg mégis, valahogy kellemetlenül érzi magát a nagy nehezen elérkező pillanat torokszorításában. Ja igen, adja oda a virágot Sziránó, *ó, kösz*, mindketten érzik, milyen kis szerencsétlenek, ha nem róluk lenne szó, hanem teszem azt, filmen látnák, bizonyára röhögnének is rajta. Az igazat megvallva két hősrünk épp a szüzességét veszíti el, legalábbis az ő értelmezésükben és szimbolikusan, ehhez képest az első aktus – kinek hogy, mikor, kivel – a feszengetés tekintetében már smafu. Ez a pillanat, a virág illetően átadása és elvétele marad meg Sziránó fejében a legemlékezetesebben, ez is ugrik be mindig elsőként, ahányszor a szüzesség elvesztése kerül szóba, egy alkalommal még el is meséli pár sör után, hogy ő tulajdonképpen és voltaképpen *innen eredeztet mindent*, de válaszul csak irgalmatlanul kiröhögik, és még le is cseszik, úgy is mint *ne próbáld itt beadni nekünk, hogy te már tizenhárom évesen, de ha mégis, legalább ne ezen a nyomorult virágnyelven*. A virágnyelven, mint pallérozott poénon, megint nagyot röhögnek. *Anyátok*, mondja Sziránó és feláll, hogy fizet.

A dologban azonban az a legérdekesebb, hogy ez a bizonyos pont, amire Sziránó tehát ilyen részletes pontossággal emlékszik, mi több, férfi léteire meglehetősen romantikus-szagrális többletjelentéssel is látja el (jaj istenem nem szállhatnánk már le a témáról), volt az a rész, ami valójában meg sem történt. Legalábbis nem ekkor, mivel Sziránó, bár tervezte, akkor elfelejtett virágot venni, így a virágüzletbe sem ment be, ahol amúgy sem a kis Herendi csaj volt benn, mivel azon a napon történetesen épp a második műszakra volt beosztva.

Timivel amúgy, miután az érzelmes részeket (*Timi én szeretlek. Őő rendben, és most mi legyen. Nem tudom. És ha azt mondanám, hogy én is, mégis mi lenne. Nem tudom. Örülnék.*) körülbelül három-négy perc alatt letudták, még beszélgettek úgy másfél órát, mivel ha nem tették volna, és rögtön a vallomás után haza is indulnának, egyszersmind azt is beismerték volna, hogy az egész találkozóznak (randinak!) nem volt túl sok gyakorlati haszna. A filmekben ilyenkor bezzeg már rég szexelnek. Sziránó kicsit csalódott volt, de annak azért örült, hogy legalább letudta ezt a szerelem dolgot egy időre. Timivel és a nagy, viszonzatlan érzellemmel most *ellesz egy darabig*. Az ismerkedés melleleg nem is ment rosszul, kiderült, hogy egyazon politikai oldalnak szurkolnak, mindketten szeretik a focit – bár különböző a csapat, itt csak maga a szurkolás a lényeg –, odavannak az olasz nyelvért, bár egyikőjük sem beszél, és legalább két tévésorozat is van, amit mindketten néznek. Jobb helyeken már ennél kevesebért is házasodnak. Sziránó egyre dühösebb volt – jobb híján mégiscsak – a *sorsra*.

A hátralevőkben minden rendben is ment, egészen addig, amíg Timi el nem árulta, hogy ő bizony nem szereti a Legyen Ön is milliomos!-t, és egyáltalán, Vágó Istvántól már hovatovább kiütést kap, ahányszor csak meglátja a képernyőn. Hogy miért, nem tudja igazán megfogalmazni, de ellenszenves. Hiába érvelt Sziránó, hogy ez mégiscsak egy *műveltségi* vetélkedő, ahol végre a tudást és nem a vakszerencsét díjazták, s emiatt egyben az emberiség kulturáltabb, tehát lényegesen kisebb részének – ideértve, kvázi közösségileg maga mellett, kitéüntetőleg Timit is – afféle utolsó mentsvára, ahol az egyetemes emberi kultúra és műveltség, a klasszikus értékek még valamilyen formában televíziós nézettségi rekordokat dönthetnek a megannyi alantas, népszerűtlen fürtelemmel szemben.

És Sziránó, bár többnyire a műsor első tíz perce alatt el is aludt (jó hát az ember elfárad nap végére), így nem is nagyon látott belőle sokat már évek óta, Vágó Istvánt mégis az egyik legkiválóbb hazai tévésnek tartotta, és bár igen erősen vágyott rá, hogy elengedje Timi megjegyzését a füle mellett, nem bírta túltenni magát rajta. Eszébe jutott az egész ez idáig leírt dolog, napfényben fiatalon nevetgélve rohángászóstul, virágoslányostul, akit aznap ugyebár nem is láthatott, a Felültettek Klubján át az amerikai filmekig, ahol ilyenkor már rég hevesen csókolóznak, a viszkis poharakat már a szőnyegre is ejtették, ő most épp a falhoz szorítaná Timit és vadul csókolgatná a nyakát (vagy hát valami ilyesmi), és pár percen belül a hálóban is lennének. Ha ugyan eljutnának odáig, és nem mindjárt a szőnyegen. És bár azt még valahogy megtudta állni, hogy a romantikus alkalmat megmentendő, ne szóljon semmit a Vágó (és úgy általában az egyetemes emberi kultúrmisszió) védelmében, mégis végérvényesen és bosszantó megmáshíthatatlansággal gyökeret vert benne a felismerés, hogy na bazmeg nekem is pont ebbe kellett beleszeretni. Mondhatom szépen vagyunk.

## Sziránó és a Hamlet üzenete

„Ha élet zengi be az iskolát,  
Az élet is derűs iskola lesz.”

\*

„nincs tovább”  
(Ady Endre: Üzenet egykori iskolámba)

Sziránó számára, mikor először olvasta az *Üzenet egykori iskolámba* című verset, már rég félre volt interpretálva minden. A címet ugyanis látta már pár hónappal azelőtt a Hócipő egyik számában, képaláírásként. Maga a kép egy randa, poros (és feltehetően még a több ujjnyi vastag porréteg alatt is, az *anyag rejtett lelkében* is), szürke épületmonstrumot ábrázolt, előterében egy csöpp gyerekkézzel, melynek középső uja diadalmas daccal mered a magasba.

Mire a tényleges versig elért, már csak ez élt benne, így olvasta, másképp nem is tudta volna, ezek után máshogyan már nem is lehetett. Majd egyszer, évek múltán, immáron a *„pusztuljatok bilincses iskolák”* java részén jóval túl, mind időben, mind léleken, teljesen más okból (l. *cherchez la femme* és ilyenek), valahai általános iskolája előtti feszült várakozásában eszébe jutott ez a háromszavas cím, és csiklandó bizsergetést kezdett érezni jobb kézfeje közepe tájékán. Már-már az egészen apró, érezhetetlenül kicsi és finom izmok is megfeszültek, mikor mint-ha – bár ez, ő is tudta, fizikai lehetetlenség – túlságosan is ismerős csöngőszót hallott volna kiszűrődni a zárt, robusztus kapukon, s egyszerűben egy ősinél is ősi reflex bénította meg öntudatlan kézközépi izmait. Nem értette, s még tudat alatt sem igen tudta, mi történhet éppen, s miként kéne cselekednie, ám nagy megkönnyebbülésére, hamleti tépelődését szertefoszlatta vett észre pont ekkor a zebra túloldalán egy amolyan, kis túlzással akár franciás szépségnek is mondható fiatal lányt.

„Bár zord a harc, megéri a világ”, gondolta, s mélységes mély sóhaj repedt ki rejtett lelkéből.

## Sziránó és a klón-robotok bukott királya

Feri és Krisztián a bokrok felől jöttek. Ahol a bokrok vannak – mármint az a sok, egy kupacban –, ott a focipálya. Igaz, van egy fa úgy a tizenhatosnál, a kapu előtt, majdnem közepén, az amúgy is meglehetősen kicsi beton téglalapot pedig ovális alakban salak és kavics veszi körbe, a kerítés viszont túl alacsony, de nem volt ez mindig így. Sziránóék idejében még a betonrész körül is volt egy kerítés, így a pálya még valóban pálya volt. (A fa is a kavicsos részen volt, így nem zavarta a játékot.)

Többnyire BL-mecceket játszottak itt, nagy ritkán nemzetközi válogatott-felkészülési mérkőzéseket is. Igazi sztárok léptek pályára, a Real Madrid, a Barcelona, a Manchester, a Bayern, a Juventus vagy a Milan labdarúgói.

Néha egy-egy lány is átjött szurkolni, vagy épp azt a világsztárt cikizni, aki a legnagyobb volt a héten, esetleg aki épp őket csúfolta a legtöbbit. Sziránót – holott, mivel ő sem maradt el a többi világsztártól, ő is csúfolta a lányokat eleget – mégsem bántották soha. Pedig ezek nem akármilyen lányok voltak, hanem a Spice Girls együttes, majd később más popzenekarok tagjai, dívák, szexszimbólumok, topmodellek, akikért férfiak milliói csorgatták a nyálukat – reménytelenül. Az iskolában is ők voltak a legmenőbbek, Niki, Enikő és Kata (vagy ahogy magukat nevezték: a NEK), a többi világsztár és szexszimbólum a nyomukba sem érhetett. Eleinte csak egyedül ők mentek oda néha-néha. Mikor a Bajnokok Ligája fontosabb meccsei zajlottak, pár percre odagyültek és gúnyos megjegyzéseket tettek egyik-másik sztárfocistára, kivéve Sziránóra. Hmm.

Idővel aztán a világbajnokságokon, amelyeket a FIFA (elnöke: Bözsi néni, a mindig morcos és érdes hangú testneveléstanár – tiszteletbeli férfi) az erdei iskolában rendezett, és melyeknek Sziránó osztálya, bár sosem a legesélyesebbként, de mindig titkos favoritként, dobogós reményekkel vágott neki, szóval idővel aztán a világbajnokságokon már a pórnép, a kisebb sztárok, sőt, a kevésbé népszerű lányok is eljöttek szurkolni. De hát egy világbajnokságon mindenki szurkol, arra még a halottak is felkelnek.

Most éppen nem volt meccs, elsősorban azért, mert Sziránóék még minden ilyenek előtt voltak. Az első három-négy évben ők még csak tornaórákon, ha egyáltalán játszhattak nagy ritkán (tekintsük ezt az U-10-es ifiligának), a Stadio Bernabeu, a Nou Camp (mások szerint Camp Nou), az Old Trafford, az Olimpiai Stadion, a Stadio Delle Alpi vagy a Giuseppe Meazza stadion betongyepén ekkoriban még az eggyel korábbi nagy nemzedék játszott, akiket bizony nem is Raulnak, Roberto Carlosnak, Figónak, Rivaldónak, Beckhamnek, Sherringhamnek, Effenbergnek, Baslernek, Del Pierónak, Conténak, Ambrosininék és Maldininék hívtak, hanem addigra már, ha feledésbe nem is, de valamibe mindenképp egyre inkább merülő, régi, ki tudja, milyen kilencvenes évek eleji nevenek. Sziránóék tehát ebben a három-négy évben, mikor még sztárok sem voltak, csak ígéretes tehetségek, erejük telje felé közelítő lelkes ifik, még csak hintáztak, libikókáztak, vagy amit a legjobban szerettek, betmenest, szupermenest, detektívest, pauer-rendzsöröst, környezetvédőt és titkosrendőrséget játszottak. Ez ebben a korban még rendjén is van, gondolta Sziránó, aki némileg már ki is lógott ebből a bizonyos korból azzal, hogy ezt és egyéb ilyeneket gondolt, és fokozódó aggodással vizsgálgatta is magát, mivel ez így azért nincs is annyira rendjén.

Sziránó épp nyomozott, Pavellel, bolgár származású barátjával és Bélával, aki ugyan rendszerint infantilnak minősítette ezt a játékot (és tette ezt igen gyakran, mivel, bár nem tudta, mit jelent ez a szüleitől hallott szó, nagyon megtetszett neki, hogy láthatólag a többiek sem tudják), azért mégis mindig jött detektíves, betmenes, satöbbiesezni. Hogy Sziránó szénája úgymond szociálisan már ekkor mennyivel jobban állt, mint a furcsa nevű, akcentussal beszélő, és többnyire rossz lehelletű, emiatt kissé magányos Pavelé, mutatta a tény, hogy szinte mindig utóbbi volt a bűnöző és Sziránó az igazság megtestesült bajnoka. Sziránó csak ritkán ment bele, hogy cseréljenek, és akkor is csak rövid időre, míg meg nem unta a rosszembereket megillető idegőrlő hajszát és menekülést, nem nekivaló dolog

volt ez, inkább megadta magát Pavel detektívnek és társának, Bélának, akinek (bár ezt sosem kérte volna nyilvánosan, mégis) szíve leghőbb vágya volt éveken át, hogy egyszer őt is *Béla detektívnek* szólítsák, de hát ki tudhatta ezt. Sziránó ezzel az igazság bajnoka versus rosszember dologgal amúgy még sokáig így volt, későbbi iskolaéveiben, immáron futballsztrájként is, mikor már – túl infantilis lévén a dolog, bármit is jelentsen ez – barátaival együtt sosem nyomozott, betme-nezett, satöbbizett többé – bárhogy is ette érte a fene mindannyiukat.

Most épp egy komoly és sötét ügyön dolgozott. Külön nehezítette a dolgát, hogy a gonosz maffiózónak, Pavelnek társai is akadtak, nemcsak Béla (*gonosz maffiózó Béla, ah...*), hanem Nagy Dániel is, bár utóbbi nem zavart sok vizet, sőt, az ilyen játékok nagyobbik részében olyan eredményesen és ügyesen rejtőzködött a hatóságok (Sziránó) elől, hogy az nemcsak, hogy nem kapta el, de el is felejtette elkapni, még arra sem emlékezett, hogy a gonosz ellen mit is követhetett el. Pavel büntette viszont komoly volt, gonosz robotharcosokat klónozott, akik a világ elpusztítására esküdtek fel, és mesterük (Pavel Kovalov, első bé osztályos tanuló) ellen fordultak (ez a csavar azért is fontos volt, mert még több délutányi törté-nést is megengedett a játéknak – szegény Pavel nagy bánatára, aki már megint hetek óta rosszember volt, és már igencsak szeretett volna megint egy kicsit nyomozni is). Még az sem volt kizárható, hogy a gonosz Pavel ördögi segéde, Béla (**ÖRDÖGI SEGÉD BÉLA!!!**) is ilyen klón-robot lehet titokban, piros keretes, jobb szemén átmenetileg, pár napig leukoplasztal leragasztott szemüvege mögött (emiatt lehetett most, ha nem is hivatalosan, de legalább szelíd, tudálékos, ártalmatlan habitusa ellenére ezúttal *ördögi*). Kár is, gondolta magában, hogy épp nem kalózoszt játszunk, meg azt amúgy se játszunk soha, ki tudja miért, ahhoz még jól is jönne. Igaz, szóvá ezt sem tette.

Nagyjából itt tartott hát a nyomozás, Sziránó detektív épp tűzparbajban állt a gonosz maffiózóval, Pavellel, akit ezúttal cinkostársa, Béla (az ördögi) ugyan még segített, de gonosz robotelméjében már fontolgatta az ellenszegülést valahai teremő mesterének.

Ekkor tűnt föl tehát a bokrok irányából Feri és Krisztián. Egy pillanat, kérte udvariasan és előzékenyen megátalkodott ellenfelei elnézését Sziránó, mire mindenki készségesen tüzet is szüntetett (Béla, az ördögi még ugyan fontolgatta, hogy most vagy soha, hátba kéne lőni az épp gyanútlanul elforduló detektívet, azonban ez nem lett volna okos ötlet, mert így egyrészt nagyon megharagudott volna rá a halálos lövéstől összeeső nyomozó, és feltehetőleg minimum egy hétig szóba sem állt volna vele, de mindennek a tetejében, mivel Sziránó épp valóban háttal állt, nem látná, hogy történetesen most ő le lett löve, és odamenni, figyelmeztetni rá, hogy épp orvul hátlövést kapott, nos, mégiscsak a pofátlanság teteje lenne).

Bár még csak pár hónapja ismerte ezeket a fiúkat, Sziránó rögtön kiszúrta, hogy valami nem stimmel velük. Ebben persze nemcsak hősünk borotvaéles emberismerete és rendkívüli intelligenciája játszott szerepet, hanem Feri és Krisztián önkontrolljának teljes hiánya is. Sziránó később, felnőttélete során az erőszakolók arcára képzelt ilyen tekintetet zsákmányuk felé közeledtükben, kitágult pupillák, megfeszített, fújtató orrcimpák finom izom-összerándulásokkal, izgalomtól



remegő szájszeglet, kifejezéstelen, mohó tekintet, le-föl liftező ádámcsutka, nem egész arcukat elöntő izzadás, csupán néhány gyöngyöző csepp a homlokon, szemöldökök keltette ráncok az orrok tövében. Nem tudta, mi lelhetette ezt a két, egyszerre lépő, katonásan közelítő fiút, de nem is akarta megtudni. Mintha nem is ők lettek volna, hanem két, belőlük készített gonosz klón-robot. Át is futott a fején a játék illeten kibővítésének pompás lehetősége, de jobbnak látta nem feszegetni a húrt. Nem tudta, miért, mégis úgy érezte, nem szabad feltűnést keltenie, vagy akár csak bármilyen módon kezdeményeznie ebben a szituációban.

Hé, te, értek oda a fiúk, mégis úgy üvöltöttek rá, egyrészt, mintha nem is régóta (hatéves idősámításban ezer éve) ismernék egymást, másrészt, mintha még méterekre lenne tőlük. Igen, kérdezte nagy bosszúságára kissé elvékonyodó hangon Sziránó, majd erőt vett magán, megköszöri a torkát és megismételte a kérdést, immáron magabiztosabban, igen, mi van. Amit a szeme sarkából látott, nevezetesen, hogy a gonosz maffiózó Pavel és Béla (az ördögi) szinte lábujjhegyen, tőle jobbra ellopakodnak, nem sejtetett túl sok jót. Nemcsak, mert megléptek a rosszak, és nemcsak, mert így adott esetben kihagyhatják a játék további menetéből (ahogy az aztán valóban történt is: Pavel, aki már amúgy is rég erre vágyott, végre jó útra térhetett, beléphetett a titkosrendőrségbe, hogy rablóból lett pandúrként üldözhesse a bűnt, míg Béla, aki immáron végre Pavellel nagy sugdolózva megtárgyalta a dolgot, hivatalosan is ördögi maffiózó klón-robotvezér lehetett, a sötét oldal élére állhatott), hanem mert kezdte zavarón egyedül érezni magát.

Tomtom látni akar, dörögte legagresszívabb hangfekvésében Feri, akinek, akárki is legyen ez a bizonyos Tomtom, gondolta Sziránó, bizonyára elfelejtette megmondani, hogy ilyen helyzetben sokkal hatásosabb színleg higgadtnak mutatkozni. Feri úgy volt Sziránóval, mint az egyszeri koldus a hidegtállal, nem bírt magával és habzsolni kezdte a lelke mélyén mindig is ösztönösen gyűlő (és a későbbiekben sem változó) vágyat, két pofára, hangos csámcsogással falatozott a hirtelen kapott szeletnyi hatalomból, mintha még a nadrágja is összeszűkülne volna az érzéstől (ez sem változott sokat a későbbiekben, minden heteroszexualitása dacára), és mit sem törődve vele, hogy így hosszú távon rosszul jár, mert elcsapja a gyomrát, még mielőtt igazán jóllakhatna, karon ragadta Sziránót. Krisztián, aki nagyjából ugyanígy volt a dologgal, mint Feri (bár nála a későbbiekben még ez a heterodolog sem bizonyult olyan egyértelműnek), ugyanígy járt el. Bár ez Sziránó számára nem látszott (és per pillanat, ha látszott volna, sem érdekelte volna túlságosan), egyik és másik oldalán mégis más-más indíttatás működött. Ferinek ugyanis sosem volt semmi baja Sziránóval, mi több, kifejezetten kedvelte is ezt az okos, jó humorú gyereket, a későbbiekben még bálványozta is, irigykedett rá, de még ettől sem utálta meg, Feri az együgyűség mindennél tisztább, már-már szent buzgalomával tekintett üres tekintetével folyton-folyvást felfelé a nála amúgy egy fejjel alacsonyabb Sziránóra. Nem személyes ügryről volt tehát szó, egyszerűen a helyzet volt a lényeg, hogy ő, Feri parancsot kapott, még hozzá egy felsőbb hatalomtól (Tomtomtól), hogy hozza ide most azonnal ezt a Sziránót, akiről annyit mesélt már alázatos elragadtatással, hogy milyen okos és vicces. Krisztián ezzel ellentétben már ekkor, az elragadtatás szavainak hatására végtelenül és halálo-

san meggyűlölte Sziránót. Egyrészt Feri ok, és ebből következően érdekel nélküli, tehát a legszebb fajtaból való rajongása miatt, másrészt, mert bár – mint az imént eldöntötte – gyűlölte hősünket, mégis meggyőzte Feri hódolata, így önmaga is kedvelni kezdte Sziránót. Ez pedig, lássuk be, túl sok ambivalencia (pláne tudat alatt) egy átlagos hatévesnek. Pláne egy olyan hatévesnek, akinek más vágya még legalább tíz évig nem is volt, mint legjobb barátot találni magának, és aztán azt kizárólagosítani, csak az övévé tenni, magának tudni és mindenki másától végérvényesen elzárni. Péceli Krisztián ezen felismerések megfejtésével aztán be is fejezte az életét, tizenhat éves, összeroncsolódott idegzetű, magányos, szűz kis buziként, utolsó ingereivel is félelmet és beteljesületlen, megértésre és gyengédségre irányuló vágyakat sugározva a világ felé, mint egy, a nyílt vízen eltűnt hajó célba sosem ért, a semmibe pittyegő essős üzenete.

Ekkor azonban még csak fogta Sziránó bal karját, erősen és kissé vadul is ráncigálva, ugyancsak vad örömtől ittasan, igaz, nem a hatalom, hanem a társaság és a valahová tartozás okán, legfőképp azért, mert úgy tűnt, ha ez most jól sikerül, Ferivel hosszú, talán életre szóló barátság elébe néznek.

Ki az a Tomtom, kérdezte Sziránó egy kitelepített nemes elegáns méltatlankodásával a hangjában, kissé meglepve ezzel marcona fogvatartóit. Ferinek ekkor ugyanis (a hosszú iskolaévei alatti ritka esetek egyikében) valami szöveget ütött a fejébe. Ha Sziránó, aki láthatóan fontos egyénisége ennek a formálódó közösségnek, igazi lángelme, és már most körbelengi valami megmagyarázhatatlan ígéret, valami megfejtethetetlen, mégis mindenki által érezhető reményteljeség, szóval, ha ő még nem is tudja, hogy egyáltalán ki az a Tomtom, ha még csak nem is hallott az immáron harmadik hónapja regnáló Tomtomról, mi van, ha Tomtom mégse bír akkora hatalommal, ha híre mégsem olyan rettegett és általánosan elterjedt a négy elsős osztály körében, mint azt eddig hitte.

Holott a gond igazából tényleg Sziránóval volt, akihez – valamilyen módon, ki tudja, miképp – egyszerűen még nem jutott el Tomtom rettegett híre, vagy ha el is jutott, bizonyára épp nem figyelt, mivel egy elég komoly ügyön dolgozott már néhány napja: gonosz klón-robotokat kellett megállítania, mielőtt elpusztítják a világot. Feltehetően, ha pár nappal később vették volna őrizetbe, már tudta volna, ki az a nagyhatalmú és titokzatos úr, aki most látni kívánta őt, aki meg akarta szemlélni, hogy hadd látja, úgymond, mennyit ér ez a kiskölök, akiről mindenki úgy beszél, mintha maga a megváltó lenne, persze hatéves keretek közt. A sors iróniája, hogy ez a teljesen ártatlan, és Sziránó szempontjából teljesen magától értetődő és logikus, Tomtom kilétére vonatkozó kérdés ezúttal egy nagy ígéretű karrier ritkán látott gyorsaságú törését jelentette. A Tomtom iránt érzett tiszteletben némiképp megingott Feri ugyanis természetesen továbbadta aggodalmát és bizalmatlanságát a legtöbb ismerősének, akik ugyancsak így jártak el. Tomtom pedig, még mielőtt befolyásos másodikosként megerősíthette volna uralkodói pozícióját, és egyáltalán kiépíthette volna egész hatalmi rendszerét az elsősök körében, csúfosan megbukott. Nagyjából egy év után, amíg egyszerűen senki sem foglalkozott vele (ezt pedig tudjuk be a bukott uralkodókat mindenhol és minden korban általánosan megillető, némiképp érthetetlen tiszteletnek), az új vezér, a látszólag enyhébben kormányzó, a gyakorlatban viszont Tomtomnál sokkal

ravaszabb és kegyetlenebb (és ballagásáig hivatalában is maradó!) Bagó Zsolt úgy nem döntött, belőle csinál céltáblát. A céltábla pedig ugyebár az a fiú, aki áldozati bárányként tompítja a feszültségeket. Cikizni ugyanis, lássuk be, genetikailag kell valakit. Szidni az anyját, a testvéreit, csúfolódnival vele, hogy olyan mint egy állat, hogy buzi, hogy nemibeteg, hogy bizonyára mosdatlan, hogy merevedési zavara van, hogy az apja feltehetően a sitten ül, hogy a saját szarát eszi, hogy nincs is farka, mert kiskorában pattanásnak nézték és kinyomták, szóval ezeket mégiscsak mondani kell azért valakinek. Az ember viszont nem akar olyat bántani, akivel amúgy jóban lenne, Sziránó sem akarta mindig a Pavelt vagy a Bélát (az ördögöt) bántani, de ha egyszer nem volt, ki más, és ők voltak a szociális háló leggyengébb láncszemei, mégis mit tehetett volna. Na hát, erre találta fel Bagó Zsolt, hatalomátvétele után nem sokkal, élete legnagyobb ötleteként az általános céltáblát, Tomtomot, akit aztán mindenki bánthatott, akire az összes szitkot és csúfolódást, minden tudat alatti és fölötti agressziót rá lehetett zúdítani, ezzel békét és általános jó hangulatot teremtve friss birodalmában.

Megkerülték a stadiont, a bokrokat, és egy meglehetősen nagy és érthetetlenül felesleges kört téve érkeztek meg Tomtom színe elé, a hintákhoz. Tomtom, a hatalma csúcán lévő, regnáló másodikos uralkodó a három kopottas, rozsdás, randa piros-sárgára festett hinta közül a középsőben ült, két oldalán egy-egy másodikkal, és hátrébb, félkörben vegyesen szorongó elsősökkel és náluk némiképp magasabb és tagbaszakadtabb másodikosokkal. Sziránó nem értette ezt az egész jelenetet, de furcsa, torokszorító érzéssel észrevételezte, hogy Tomtom, bár a hintában ül, nem hintázik, nem is mozdul. Feri és Krisztián is megálltak vele uruk és parancsolójuk előtt, majd elengedték és hátraleptek egyet-egyét. Ez lenne az, kérdezte Tomtom, mire Feri a kellőnél valamivel teátrálisabb és harsányabb mozdulattal, átszellemült, mohó, fülig érő vigyorral bólintott.

Szóval te lennél az a híres-nevezetes Sziránó, mondta a szemüveges, vékony, hirtelenszőke fiú, a tőle telő legkimértebb, vontatott hangon. Én. És gondolom, te vagy akkor Tomtom, kérdezte Sziránó, mire a félkörben állók egyszerre sutyorogni kezdtek, a fejüket kapkodták felváltva Tomtom és Sziránó között, aki, bár aggódva konstataulta, hogy a sorakozó előtt megint elfelejtett kimenni pisilni, és bár nyomozás közben (mikor az ilyen bagatellek amúgy sem szabad, hogy elvonják a figyelmét) nem törődött ezzel, most hirtelen nagyon is érezni kezdte feszülő hólyagját. A legjobb lenne persze kikéredzkedni a végére, van itt egy kis irodaszerű bódéja a parkos bácsinak (vagy mi lehet a hivatalos titulusa), ő mindig készséggel engedi bármelyik kisgyereknek használni a végéjét (naná, inkább, minthogy a nagy múgonddal ültetett bokrait hugyozzák össze), de tudta, most nem lehet, ez nem az a pillanat, pláne, hogy öt perce még az igazság rendíthetetlen bajnokaként, vakmerő, félelmet nem ismerő detektívként küzdött Pavellel, a megátalkodott bűnözővel és mindenre elszánt klón-robotjaival, és lám, mintha még mindig ugyanaz a játék folytatódna, csak immáron sok szinttel magasabb körökben, hiszen ő, a mit sem sejtő hős, most egy olyan helyre, mit helyre, egyenesen a főhadiszállásra tévedt (hurcoltatott), ami csak úgy hemzseg a klón-robotoktól, akik egy Tomtom nevű rejtélyes fiút szolgálnak. És valóban, mintha klónok lennének, hiszen mind ugyanolyan, a magabiztos és fölényes

másodikos robotok és a megszeppent, rettegő, de így, együtt kevésbé féltő, sőt félelmükben szinte a másodikosoknál is veszélyesebbnek tűnő, önmagukból kivetkőzött, eszelős elsősök is.

És gondolom, te vagy akkor Tomtom, nem is annyira kérdés, mint megállapítás volt ez, a hangsúly mégis kérdő, ezt Tomtom és népe is érezte, hogy itt és most egyszerre számon lett kérve nem is csak eredendően magához vett uralkodói jogköre, rangjának és személyének feltétel nélküli tisztelete, hanem egyenesen a kiléte is. Sziránó úgy egyenlített (sőt), hogy ez még a szándékában sem állt. Hovatovább, azt sem tudta, hogy neki most egyáltalán ki kéne (vagy lehetne) egyenlítenie, vagy hogy egyáltalán van mit.

Tomtom viszont megértett valamit. Ebből az egy mondatból levezetve értette meg aztán az egész életet is, az egész dzsungeltörvény és erősebb kutya dolgot, azt, hogy miért kerülhetett ő itt hatalomra, és hogy miért fog sosem látott gyorsasággal el is bukni. Egyszerre tudta és átlátta az egészet. De hát végül is valami ilyesmiért akarta látni Sziránót.

Elmehetsz, mondta, mire a vele szemben álló Sziránó először értetlen tekintettel reagált, mintha csak azt mondta volna: naná, eddig is elmehettem volna, miért ne mehetnék, így bámult most rá, majd a helyzet valóságos súlyát még mindig fel sem fogva megrántotta a vállát és – a közönség véget nem érő hüledezésétől, sutyorgásától és mutogatásától kísérvé – tényleg elment (ha feltételezéseink nem csalnak, pisilni). Tomtomról legközelebb pár hónap múlva hallott, mikor az iskolai akadályversenyen Áron megsúgta neki, hogy a tanároktól származó abrakadabra helyett van ám egy titkosabb jelszó, amit csak ők, gyerekek használnak egymás közt, és úgy hangzik: Tomtom fasza kunkorodik. Nagy vihogás, általános derűltség.

Sziránó viszont ekkor még olyannyira mit sem értett Tomtom általa elindított detronizálásából, hogy kifejezetten szomorúan, könnyeivel küszködve bandukolt vissza az iskola felé osztálytársai körében (természetesen rendezett, kettes sorban), tekintve, hogy Pavel detektív még aznap legyőzte Bélát (az ördögöt), neki pedig, mire odaért, már nem is maradt kit legyőznie.

Csak az a tudat vigasztalta valamelyest, hogy a saját szemével látta, mennyi klón-robot garázdálkodik még a világban, legyőzetlenül.

# Ayhan Gökhan

## Előszó

*legyen mit mondanom,  
ne készületlenül*

*találjam magam  
vele szemközt, lehetne*

*a lényeg a következő  
mondat, megelőlegezne*

*egy megakadást, megadást,  
akarva-akaratlan,*

*ha irodalmi szülőanyánk,  
az ómagyar-Mária,*

*kötelez, mint rokonom,  
nem éhesen hagyni el*

*a nyelvet, mint éjféli,  
megterített asztalt.*

## Prométheusz

*Prométheusz mája a tűzért cserébe. Orientológiai megfigyelések alapján az biztosan kizárható, hogy a madarak emberhússal történő táplálkozása nem tesz jót az állati gyomornak. A lekötözött Prométheusz, miközben a nyelvcsövén megakad az étel.*

*Ugyanaz a fájdalom, mielőtt a tűz a sötétségben és avas félelemben élő embereké lett volna. Azóta van a hamvasztási szokás elterjedésben. A lopott tűzért cserébe a forró hamu a kemence alján. De ki lopta el a nyelvet az istenektől, és hol a büntetés ezért, nem tudom, hogy megérte, azt megint nem tudom.*

# Oresztész

*Mit gondolt vajon Oresztész anyja halála után, nem derül ki. Az ókori törvények nem tették lehetővé a Szophoklész-dráma nyomán megszorított anyagvilágosságok kivizsgálását a városban. A keresztény törvények elítélték volna. De az a férfi, aki az anyja fején késsel ejtett sebbe belenyomta az égő cigarettát, és utána könnyes lett a szeme, jól ismerte a görög dráma szerkezetét.*

## Páva Horváth János

*A másfél szoba a fűtetlen lakásban.  
ugyanazzal a sötét hangsúllyal beszél, nem él  
a magasabb rokon elővigyázatos monológjával.  
a csendes folytonosság, ami hiányként  
értékelhető, a magabiztos előépítettség  
megléte, támasza, ahonnét kiindul, elkezdődik az egész,  
ahová rossz esetben  
van esély a visszajutásra, a kezdeti vonal  
mögé visszaállítás, ez az, ez a legtöbb  
értékvesztés egy apából.  
át a Dózsa György úti keresztveződésen, letiltasz  
egy utazást, bezársz a szekrénybe, keres valaki, nem vagy  
ittthon, nem jutunk ki élve, nem jutunk ki sehogy  
ebből a beomlott beszélgetésből, egy rokon kapcsolat nehéz  
sötétjéből, láttam rajta, hogy szeret, a szó jelentése  
látszott rajta, hangosan elsírtam magam, te  
elfojtott, ugyanolyan szeretet.  
lassú élőlény néz szembe várakozás nélkül, tisztán  
a saját beszédével, egyedül a Tóth Menyhért,  
az Ő festője biztos, aztán mit mondott? azt mondta, vágd le a hajad,  
engedj be a lakásba, hogy nézel ki, az üvegeket tedd el vagy  
dobd ki, ne foglalj a helyet, ne foglalj el más helyét a testtel.  
azt a díjat hazahozta, úgy csinált, mint aki él, pontosabban  
nem vette észre, hogy meghalt, nem vettem észre én se, hogy halott vagy,  
nem beszélgettünk sokat, nem adtunk súlyt  
a mondatainknak, ne beszéljünk többé róla, ne beszéljünk  
másról, csak róla, csak rólad, ne beszéljünk csak.*

# Harmadik bécsi döntés

*az első bécsi döntés idején,  
1938-ban,  
nem tudom, mit  
csinált nagyanyám,  
miután a második bécsi  
döntés 1940-ben  
megtörtént: halva szülte meg nagybátyám. virágot  
árult az Uránia mozi lépcsőjével szemben, Heltai  
Jenő járt hozzá, egy kitűzött  
kapott tőle,  
nem őrizve  
eléggé, a pakolásakor elveszett  
1952-ben, ezt az irodalmi  
tényt nem őrizte meg jól az irodalomtörténet,  
2011-ben kinéztem egy bécsi  
lakás ablakán  
a háromszög alakú, fával megerősített erkély  
alján figyeltem,  
amit lehet és még lehet.*

## Ő

*ketten vagyunk csak: te és ő,  
közelebről: én se. leütögethető  
a por, hamu, a meg nem élt szorongás: a test kínos dolga  
a személyiségről-- hírt ad. mint egy*

*négyzet felezővonalá  
az egyik fél után pontosan mutatja  
a másik félnek a határokat. hitvány én helyett:  
az én sem, hárman vagyunk, mint a szerencse. egyedül: mint a félkegyelmű.*

# Kötter Tamás

## Kiszavaztak, baby

*„A Föld történetében először fordult elő,  
hogy valamennyi emberi lénynek valamennyi  
országban ugyanaz lett a célja: annyi pénzt  
keresni, hogy úgy élhessen, mint egy reklámban.”*

(Frédéric Beigbeder, 1999 F, Geomédia, 2001)

Akkoriban lett vége a karrieremnek. Alig hívtak már fellépésekre. Néha napokig nem csináltam semmit. A pénzem elfogyott. Pár hete ugyan összejöttem egy csajjal, aki éjszakánként pultosként dolgozott egy klubban. Így aztán egyedül gubbasztottam a házunktól nem messze, egy romkocsmá pultjánál. Előttem egy pohár fröccs. Korán volt még, úgy kilenc óra, alig volt vendég. Rajtam kívül csak egy szőke, fiatal lány ült a pultnál, nagyon barnán, farmersortban és fehér spagettipántos felsőben, amiből majdnem kiestek a mellei. Úgy tizenyolc-tizenkilencnek néztem. Koktélt ivott. A lány a pultossal nevetgélt, közben rám-rám néztek. Amíg beszélgettek, a kiscsaj állandóan a melleit igazgatta, és közben azt mondta, csak úgy bele a semmibe: – Lehet, hogy le kellene fogynom. Lehet, hogy le kellene fogynom.

Azután felém fordult. Láttam, a szemei már rendesen csillognak az alkoholtól.

– Te nem az igazi vagy – mondta nekem.

– Dehogynem – válaszoltam neki, és közben a pultos srácot néztem, aki csak vigyorgott rám, miközben újabb koktélt kevert a kiscsajnak.

Két évvel korábban szerepeltem a Való Világban. A rendező Fefének nevezett el. Ferenc a keresztnemem, de a rendező szerint a Feri nem lett volna elég képernyőképes. Negyedik lettem. Miután kiestem a játékból, beindult velem a business. Televíziós műsorokban szerepeltem, klubokban léptem fel a Hajógyári-szigeten meg a belvárosban. Saját műsorral jártam a vidéki diszkókat. A Doktor Tré nevű rapper írt egy számot nekem. Azt énekeltem el mindenhol. Utána autogramot osztogattam, és a rajongóim kezet foghattak velem. Játsszom kicsit szintetizátoron, és egész jól énekelek. A menedzserem egy rakás esküvői fellépést szervezett nekem vidéken a nyárra. Azokon mulatós nótákat kellett énekelnem. Szerepeltem a Barátok közt néhány epizódjában. A Gábor nevű szomszédot alakítottam, de valami ok miatt – amit senki sem mondott el nekem – gyorsan kiírták a szerepem. Gyerekműsort vezettem néhány alkalommal egy kis kereskedelmi csatornánál, ahol főleg régi vetélkedők ismétlései mentek. A kissrácok körbeálltak, én meg kérdéseket tettem fel nekik állatokról, úrhajókról és ezekhez hasonlókról. Csupa olyan dologról kellett őket kérdeznem, ami állítólag a gyerekeket érdekli. A válaszokra előre betanították őket, de így is gyakran elszúrták. Ilyenkor a rendező üvöltözött, a gyerekek meg sírtak. Sajnáltam őket, mert tud-



tam, milyen nehéz betanulni előre a szövegeket, azután meg eljátszani, hogy csak úgy magadtól mondd.

Az utcán gyakran felismertek. Volt, aki odajött hozzám, kezét fogott velem és gratulált. Sokan azt mondták, nekem kellett volna nyernem. Egyszer egy nő leköpött. Azt üvöltötte, hogy nem voltam korrekt a játékban. Megjelent rólam egy könyv, „Fefe, százhuszonöt nap” címmel. Ennyi időt töltöttem a játékban. Azt hiszem, úgy ötszáz és hatszáz darab között adtak el belőle, a maradékot a boltok visszaküldték a kiadónak. Ezután saját magam próbáltam az interneten eladni. Kevés sikerrel. Három dobozzal még most is megvan. A többit már kidobtam.

Először úgy volt, hogy lesz egy saját beszélgetős műsorom, Be The One címmel. Később a csatornánál gasztro-beszélgetős műsorra módosították a tervet. Magyar celebekkel kellett volna bor- és ételkóstolóra járnom, és közben beszélgetni velük a magánéletükről. Végül egyikből sem lett semmi. A menedzserem akkor azt mondta, ne szívjam mellre, még sok lehetőség áll előttem.

Ahhoz képest, hogy csak negyedik lettem, és a tévéműsorokból sem lett semmi, egész jól kerestem. Két hónap után elköltöztem anyámtól. Budán, a Római parton, egy új lakóparkban béreltem egy helyes kis lakást.

A lakásomat a játék egyik szponzorcége, egy bútorstúdió rendezte be, olyan menő bútorokkal, amiket addig csak a videoklipekben láttam meg filmekben. A bútorok márkájáról még sosem hallottam. Néha feljöttek a haverjaim, meg csajok, akiket a bulikon és fellépéseken szedtem fel. Filmeket néztünk, közben ittunk, és sokszor betéptünk. A végén annyira készek voltunk a piától meg a kokaintól, hogy csak néztük a Dunát, a hajókat, és hallgattuk a hajók kürtjeit, meg a zenét, amit a klubokból a víz hozott felénk. Mindenféle baromságot üvöltöttünk az erkélyről a hajók felé, és közben úgy éreztem, hogy minden nagyon simán halad a jó irányba.

Még a show alatt összejöttem egy Kitty nevű lánnyal. Kitty korán kiesett a játékból. Úgy tudom, azonnal visszament a palijához. Párszor találkoztam vele különböző műsorokban, de nem tartottuk a kapcsolatot. Később egy újságban láttam róla pár aktképet. Látszott, megcsináltatta a melleit. Akkor arra gondoltam, újra találkozhatnánk. Hátha kialakul megint valami köztünk. Küldtem neki pár sms-t. Másnap felhívott a pasija. Azt mondta, szétbassza a fejem, ha még egyszer bepróbálkozom.

Jártam még a 2008-as nyár Miss Bikini versenyének második helyezettjével, egy fitneszedzővel és egy táncos lánnyal a White Angelből.

Úgy fél évvel ezelőtt befejeződött a Való Világ következő szériája. Új arcok jelentek meg. A menedzserem szólt, készüljek fel, biztosan kevesebb fellépésem lesz miattuk. Azzal biztatott, hogy népszerű vagyok, talpon fogok maradni. Azt mondta, majd kitalál valamit. A fellépések akkor kezdtek el ritkulni. A kluboknak tavaszra búcsút mondtam, nyár végére az esküvőknek is. Menedzsert váltottam, de az sem segített. Végül falusi bálokon meg diszkókban léptem fel, általában részeg tinik előtt. Egy este három-négy faluban is. Nagyon untam, és utáltam az egészet, különösen az utazást. Úgy két hónapja szóltam az új menedzseremnek, hogy befejezem. Azt mondta, ő sem látja értelmét, hogy folytassam. Abban maradtunk, ha van valami lehetőség, szól. Azóta volt pár diszkós fellépésem, és a

tévécatornától is megkerestek, hogy a most futó show-ban költözzek be a villába mint meglepetésvendég. Sajnos a szavazáson a nézők nem engem választottak.

Úgy három hete visszaköltöztem anyámhoz. A kocsit, egy Mercedes SLK-t, amit használatra kaptam egy szponzortól, vissza kellett adnom. Nem bántam, nem volt hova mennem és úgysem tudtam volna fizetni a benzint. Anyám a hetedik kerületben lakott, a Síp utcában. Nem éppen olyan hely, ahol az ember egy ilyen kocsit szívesen hagyja az utcán. Nem jártam sehova. Néha beugrottam erre a helyre egy italtra meg báméskodni. Munkát nem találtam, igaz, nem is nagyon kerestem. Azt reméltem, hogy visszatérhetek a showbusinessbe.

A kiscsaj csak azt hajtogatta, hogy nem vagyok igazi, közben visszafordult a pult felé és a pultos sráctól is megkérdezte: – Szerinted igazi?

– Lehet – válaszolta a pultos, és közben újra gonoszul rám vigyorgott.

A kiscsaj felém fordult és megnézett magának. A pultos közben telefonált.

– Tényleg te vagy az? – kérdezte. – Mármint Fefe – tette hozzá, és elkezdett nevetni. Szép, csilingelő volt a nevetése.

– Tényleg, VV Fefe vagyok – mondtam, és megemeltem a poharam.

– Helló Fefe! – válaszolta, és ő is felemelte a poharát.

Megkérdeztem tőle, nem ülne-e át mellém, legalább nem kell hangosan beszél-nünk. Rajtunk kívül csak két pasas ült a pultnál, a másik oldalamon, és pár vendég az asztaloknál.

– Miért ne – válaszolta.

Bettinek hívták, húszéves volt, és gyógypedagógusnak tanult. Ismerte a pul-tost, hozzá ugrott be.

– Tudod, hogy szavaztam rád? – kérdezte, aztán odafordult a pultoshoz, aki közben befejezte a telefonálást, és éppen a két ipsének csapolt sört: – Hallod, Tibi, szavaztam rá.

– Aha. Szuper – mondta a pultos, de közben fel sem nézett.

– Akkor, egy szavazómra! – mondtam neki, és közben koccintásra emeltem a poharam.

– Volt egy számod, igaz? – kérdezte Betti, aztán megint a pultoshoz fordult: – Mi is volt a címe? Leszavaztak, vagy valami ilyesmi?

– Kiszavaztak – válaszolta a pultos, azután hozzátette: – Kiszavaztak, baby. – Hogy is volt a refrén, Fefe? – kérdezte.

– Kiszavaztak, lejátszottak, magadra hagytak. De a refrént nem én énekeltem.

– Nem? Ja, tényleg, egy csaj volt. Igaz?

– Igen-igen, egy csaj volt. Egy énekes csaj. Miss Pussy – válaszoltam.

– Tényleg, a Pussy – mondta a pultos, és közben felnevetett, aztán hozzátette: – Jó csaj.

– Na, és most mi van veled? Jársz még fellépni? – kérdezte Betti.

– Persze-persze. Csak most éppen pihengetek – válaszoltam, azután hozzátet-tem komoly képpel: – Tudod, néha kell egy kis szünetet tartani.

Közben hallottam, a két pasi a pultnál arról beszél, hogy az egyikük – amíg WC-n volt – látott két csajt csókolózni. Hirtelen kedvem támadt megnézni a két lányt, de nem mertem otthagyni Bettit. Kiittam a maradék italom. Hármezer

forinttal jöttem el otthonról, abból még kettő megvolt. Szóltam a csaposnak, hogy Bettinek adja, amit eddig ivott, nekem meg egy fröccsöt.

– Kösz – mondta Betti, mikor megkapta az italát, és megsimogatta a karom.

– Nincs mit. Egészségedre! – válaszoltam.

Tovább beszélgettünk a Való Világról, a szerepléseimről, a klubokról, ahol felléptem, a könyvről, amit rólam írtak. Valójában egész idő alatt én beszéltem, Betti csak kérdezgetett. Őszintének tűnt az érdeklődése.

Úgy fél óra után elfogyott az italom, csak a pohár alján maradt egy kortynyi. Azt nem mertem kiinni. Nem volt nálam több pénz. A kétezer forint elment a fröccsre és Betti koktéljára, a maradékot meg odaadtam jattnak a pultosnak. Gondoltam, megiszom az italom és elmegyek. Bettinek majd azt mondom, hazamegyek lefeküdni, mert holnap korán kell kelnem. Láttam, lassan Betti is végez az italával, de csak nem akaródzott elindulni. Kezdtém kínosan érezni magam. A pultos oda-odanézett. Várta, mikor rendelek még egy kört. Kiittam a poharam és elszántam magam, hogy elmondom a mesémet, azután elindulok, mikor Betti azt mondta: – Uncsi ez a hely. – Azután odafordult a pultoshoz: – Te, Tibi, miért olyan uncsi ez a hely? Hol vannak innen az emberek?

– Tényleg, miért nincsenek itt emberek? – kérdeztem én is.

– Nem tudom. Talán, mert máshol vannak – válaszolta és közben gúnyosan rám nézett.

– Mégis hol? – kérdezte Betti.

– Mit tudom én – válaszolta, közben elvette előlünk az üres poharakat.

Na, gondoltam, akkor most itt a vége. Éppen belekezdtem volna, mikor megint megszólalt Betti: – Te, Fefe, nem megyünk ki a Hajógyári-szigetre? Szombat van.

Ami pénzem volt, elment az italokra, és a kártyámmal sem tudtam volna fizetni. A bankszámlám régóta mínuszban volt. Havonta kaptam a felszólításokat. Egy idő óta ki sem nyitottam a borítékot, egyszerűen kidobtam a szemébe.

Arra gondoltam, hazaugrom és kérek anyámtól. Azt mondom neki, hogy lesz egy fellépésem a jövő héten vidéken, és abból majd megadom. Tudtam, hogy anyámnak nincs sok pénze, de gondoltam, bepróbálkozom, hátha mégis ad. Bejött nekem ez a Betti, és aznap este nagyon éreztem a feelinget.

– Tőlem mehetünk, de előbb ki kell vennem pénzt. Elugrom egy automatahoz.

– A pénz az tényleg nem árt – mondta nevetve.

– Nehogy addig megszökj nekem – mondtam és egy pusztit nyomtam az arcára.

– Dehogy, baby, itt várlak – válaszolta, és közben nevetett.

Felmentem a lakásba. Anyám a televíziót nézte. Láttam, nagyon fáradt. A Való Világ ment, amiben újra szerepelhettem volna, de nem választottak be a nézők. Egy ideig bámultam a műsort, aztán csak azért, hogy valamit mondjak, megkérdeztem: – Van valami?

– Semmi különös, egyébként mindjárt jön a kiszavazás – válaszolta. – Merre jártál?

– Ittam szemben egy italt – válaszoltam.

Anyám nővér volt a János Kórházban. Apámtól pár éve elvált. Tavaly, amíg Budán laktam, anyám összejött egy Sanyi nevű ürgével, aki két hónap után beköltözött hozzá. A régi szobám lett a hálószobájuk. A másik szobát – ami egyszerre volt nappali meg anyám hálószobája, amíg el nem költöztem – kifestették, és vettek bele pár használt fotelt, egy kisasztalt meg egy új tévét. S amikor hazaköltöztem, visszakaptam a régi szobám, anyám és Sanyi kiköltöztek a nappaliba.

Sanyi éjjeliőr volt egy csepeli szeméttelen. Egész normális volt anyámmal. Keveset veszekedtek. Akkor este nem volt otthon, aznap éjjel is dolgozott.

Amikor szóltam anyámnak, hogy hazaköltözöm, láttam, nem örül neki. Azt hiszem félt, hogy majd nem jövök ki Sanyival. Mióta elvált, Sanyi volt az első férfi az életében. Láttam rajta, nagyon ragaszkodik hozzá.

Sanyival nem sokat találkoztam. Éjjel dolgozott, nappal, mikor otthon volt, vagy aludt, vagy a rádióját hallgatta. Valami régi szart, amit állandóan csavargatni kellett. Kérdeztem is tőle, hogy miért nem vesz egy újat, de azt válaszolta, hogy amíg ez szól, addig még jó lesz. Ráhagytam, mert úgysem hallgattam rádiót.

Egyszer megnéztünk Sanyival egy BL-meccset. A Reál Madrid játszott a Bayern ellen. Nem érdekelt a meccs, de azon az estén sem tudtam mit csinálni. Ültünk egymás mellett a kanapén. Sanyi néha magyarázott valamit a fociról, meg a két csapat taktikájáról. Látszott, hogy gőze sincs az egészről, de nagyon lelkes volt. Egyébként rendes pasi volt. Nem volt vele gond. Sokszor gondoltam arra, hogy lehetne rosszabb is.

– Voltam lent – kezdtem szép óvatosan.

Anyám erre nem szólt egy szót sem, csak nézte tovább a műsort, néha, ha valami vicces történt, felnevetett. – Szóval szemben megismerkedtem egy lánnyal. Megkért, hogy kísérem el a Hajógyári-szigetre – folytattam.

– Minek, ott mindenki drogozik – mondta és felém fordult. – A Jánosba hozzák be őket, minden péntek meg szombat este. Ugye nem akarsz valamibe belekeveredni? Biztos innál, reggel jössz haza, és egyébként is, arról volt szó, hogy holnap elmész Sanyi ismerőséhez állásügyben. Ha lesz végre rendes munkád, szórakozhatsz is.

Visszafordult, és nézte tovább a műsort, de közben többször is biccentett a fejével, és beszélt magában. Eszembe jutott, hogy Sanyi kerített nekem állást valami biztonsági cégnél. Semmi kedvem sem volt egy építkezésen őrt állni a hidegben, de nem akartam, hogy megint miattam veszekedjen anyámmal.

– Mindegy, úgysem volt igazán kedvem kimenni a szigetre – mondtam, és leültem mellé a kanapéra. Éppen reklám ment. A nyereményeket mutatták, amiket a Való Világ nyertese kap majd a játék végén, meg azok a nézők, akik betelefonálnak, és a játékkal kapcsolatos kérdésre helyesen válaszolnak.

Amikor vége lett a reklámnak, és a műsor folytatódott, visszamentem a szobámba. Kinéztem az ablakon. Egyenesen ráláttam a kocsmá bejáratára. Láttam, hogy Betti áll az ajtó előtt, és körbetekintget, mintha keresne vagy várna valakit. Elmúlt már tizenegy, kezdett beindulni az este, egyre többen jöttek a helyre. Egy taxival nagyobb társaság érkezett, három fiú és egy lány. Ismerhették Bettit, mert mindegyiküknek adott egy puszit. Beszélgettek pár percet, azután a lány és két fiú bement a kocsmába, a harmadik kint maradt Bettivel. Tovább beszélgettek,

közben meg láttam, hogy nevetnek. Amikor Betti eldobta a cigit, beszálltak az egyik taxiba, amelyik éppen szabad volt és utasra várt. Engem biztosan nem láthattak, mert nem kapcsoltam fel a villanyt a szobámban, és egyébként sem árultam el Bettinek, hogy szemben lakom.

Vártam, amíg elmegy a taxi, azután kimentem a konyhába söréért. Az előszobában anyám kabátjában találtam egy doboz Sopianae-t. Kivettem belőle három szálat, visszamentem a szobámba, és ruhástul ráfeküdtem az ágyra. Ittam a sört, szívtam a cigit, és hallgattam, ahogy az utcán jönnek-mennek az emberek és a taxik. Néha azt is tisztán értettem, hogy miről beszélgetnek. Közben járt az agyam: hogy lassan megint eltelik egy év, de az ember próbálkozik az életben, ahogy csak tud, vagy ahogy mások engedik, és próbál boldogulni, és ezért megcsinál mindenfélét, és néha csak úgy történnek vele a dolgok, és sokan szarnak rá, és vannak terveik, amikből sokszor semmi sem lesz, és maga sem tudja megmagyarázni, hogy miért.

Öt óra felé csend lett. Hallottam, ahogy Sanyi zörög a kulccsal a zárban, befekszik anyám mellé az ágyba, azután, ahogy ütemesen mozog velük az ágy, végül anyám nyögését. Amikor elhalkultak, elnyomtam az utolsó cigimet és feküdtem tovább mozdulatlanul.

# András Sándor

## Se bourgeois, se proletár

Szabó Zoltán és a harmadik út

### 1. Az emberről

Lakását, később kis házát London szegélyén, Richmondban, egész közel a Temzéhez, majd a bretagne-i Josselinben, úgy alakította lakókörnyezetté, hogy az elütött a 20. század közepén bármi szokásostól, holott láthatóan és érezhetően csak akkor jöhetett létre.

A bútorokat maga válogatta és munkálta meg régi, többnyire árverésen vett rozoga darabokból, elsősorban 18. századi barokk és korábbi fakészítményekből, és, sok egyéb mellett, azokból a szépen faragott széles facsíkókból is, amelyeket a kandalló párkányának oldalára és a szobák ajtókereteire illesztett. Ebbe a bútorzatba és lakókörnyezetbe harmonikusan illeszkedett néhány háromlábú parasztszék és a századközép jellegzetes kényelmi és kulturális eszközeinek feltűnést nem keltő serege, elektromos készülékek, központi fűtés, televízió, telefon. Egy, a tetején barokk angyalkával díszített csavaros faoszlopba felül villanyégőt ágyazott be úgy, hogy bekapcsolva annak csak mennyezetre sugárzó fényét lehetett látni. Ez az oszlop, angyalkástól, festett volt, mint néhány egyéb bútor, de ő a bútorzat legtöbb darabját megdolgozta: lemaratta róluk a többnyire elmaradhatatlan festéket, aztán preparálta a fát és bevonta színtelen, matt, csak a faanyagot mutató lakkal.

Amikor megemlítettem egyszer, hogy Jefferson is készített maga tervezte házába, Monticellóba (ma a Világörökség része) bútorokat, sőt egyebek közt saját találmányú ablakokat is, örült, és egész lényéből. A 18. századot érezte magához legközelebb, bár az építészetben, és ez furcsa együttesnek tűnhet, a román stílust szerette, jobban, mint a gótikust. Vézelay-be vitt el, hogy megmutassa az apátsági templomot, nem Chartre-be. Igaz, a szintén faanyagukra dolgozott parasztszékek a román stílushoz illettek leginkább. Egyszerre ide és oda.

Háza a bretagne-i Josselinben, szemben Rohanéknak a folyócska túloldalán magasló, három őrtornyú, várszerű, reneszánsz kastélyával, építészetben viszont egy 16. századi épület, prépostlak volt. Első emeletére réges-régi fa csigalépcső vezetett fel a tágas, de inkább hosszú, mint széles nappali szobából. Abban impozáns kandalló illeszkedett kőpárkányával a falba, körülötte a gerendás mennyezetig érő könyvespolcok, többnyire régi, 18. és 19. századi, olykor a használattól

megtépázott bőrkötésű könyvekkel. Voltak bőven 20. századi, sőt a 80-as évek elején kiadott könyvei is, de azok elsősorban az emeleti dolgozósobájában, és a második emeleti kis vendégszobában kaptak helyet. Ezekbe a helyiségekbe, és a fürdőszobába is, a richmondi Thetis Terrace-ról áthozott bútorzat került. A nappali szoba hangulata feledhetetlen volt: egyik ablaktalan oldalán a hatalmas kandalló, a másikon egy láthatóan régi időkből származó hosszú, keskeny és súlyos fa étkezőasztal, körülötte magastámlájú székek. Ebből a szobából, a kertbe kilépve, annak túloldaláról fel lehetett kaptatni bal felé egy, a kőfalhoz igazodó füves padkához; onnan, a kőfalra támaszkodva, nagyszerű látvány volt a kastély a folyócska túlsó oldalán. Szabó Zoltán ezt a helyet „the captain’s deck”-nek, a hajóskapitány fedélzetének nevezte. Jó időben ott került sor az ebéd vagy a vacsora előtti italra.

Szabó Zoltán lakóhelyeinek belső környezete, a maga készítette régi fabútorzattal egyfajta oltalmazó, mindenképpen a 20. század közepétől elhatárolódó, de azt nem megtagadó hely volt. Nem régi idők nosztalgijával vett körül, hanem múlt és jelen folytonosságát jelezve, a múlt kedvelését érezte jobbnak.

Voltak, akik a háta mögött enyhén prüszköltek arisztokrata allűrnek érzett-értelmezett viselkedésétől, modorától, életigényeitől (ezekhez illettek a nagyétkezések), mondván, hogyan illik ez az arisztokratikusság ahhoz az emberhez, aki (másodsorra) ugyan gróf Károlyi Mihály és Andrássy Katinka lányát vette feleségül, maga azonban a középosztályból származik, ráadásul híres falukutató volt.

Nos, jól illett. Ezért is kezdtem ezt a ráemlékezést így, bár emlékezni a gondolkodóra és íróra akarok. Ő legalább annyira volt plebejus, mint arisztokratikus, holott egyik se. Másfelől nem tudta és érezte magát se polgárnak, se parasztnak, se középosztálybelinek.

A *Szerelmes földrajz* elején, gyerekkorát idézve-jellemezve mondta a Visegrádi utcának arról a szakaszáról, ahol gyerekként élt: „*Külváros és város találkoztak itt; óvatosan érintkeztek egymással e határon.*” (Osiris, 1999, 16. o.) Vagyis az újpesti munkásság és a lipótvárosi polgárság, illetve középosztály között, a város peremén nőtt fel, hogy József Attilára emlékeztessenek. (Többször említette, hogyan mondta József Attila egy vendéglő kockás terítőjű asztalánál verseit.) Gondolom, ez a kétlakiság is vezette Szabó Zoltánt Tardra, és a Bükk, Cserhát és Mátra népéhez: egy részük szintén kétlaki volt, paraszt, de bányában vagy gyárban is dolgozott. Ezt a népet fedezte fel az ország, illetve a társadalom és a nemzet számára, ezt idézte és vizsgálta olyan jól és felkavaróan, hogy könyve országos vitához vezetett. Kérdés, hogy mennyiben érzett és gondolkodott ahhoz a József Attilához hasonlóan, aki verssoraival: „*hejh, burzsoá, hejh, proletár / én, József Attila itt vagyok*” egyszerre szólított meg burzsoát és proletárt, jelezve, hogy ő hozzájuk viszonyulva egyik se. Szabó Zoltán is mondhatta volna ezt? Majdnem.

Pontosítva, ugyanis máshogyan kell kérdezni: Milyen is lehetett az az ember, aki a burzsoá-proletár polaritásnak egy arisztokrata-paraszt polaritással keresztbe téve gondolt saját magára – magyar viszonyok közt? Ha így kérdezek, mert azt hiszem, így kell, rövid válaszom a következő. Szabó Zoltán a maga gondolkodása szerint mind a négyet kívülről szólította volna meg, nem csak a kettőt, mint József

Attila. A magyar arisztokráciáról az volt a véleménye, hogy nemzetfenntartó osztályként csődöt mondott. Paraszt ősei ugyan voltak, de már a nagyapja se volt paraszt, és ő maga minden bizonnyal nem. Burzsoának nem is tarthatta volna magát, a polgárságot Magyarországon behelyettesíteni képtelen középosztály pedig nem jutott el odáig, hogy képes legyen a csődre, a levitézlésre. (Szekfű szerint a 19. század első felében a köznemesség helyettesítette be a nyugati polgárságot, a harmadik rendet, a köznemességből viszont a 20. század harmadik évtizedére többnyire elszegényedett dzsentri lett, úgy a középosztály egyik része.) Proletárnak viszont azért se mondhatta volna magát, mert az magában foglalta az agrárproletárt, ő viszont egy, a munkásságtól megkülönböztetett parasztságban gondolkodott. Mindez számára hangsúlyozottan az akkori Magyarország vonatkozásában adódott. Nem csak azért, mert magát magyarnak tudta és érezte – ezt József Attila is megtette: „*S, mégis magyarként számkivetve, / lelkem sikoltva megriad*” –; Szabó Zoltán gondolkodását az is meghatározta, hogy a nyugati országok társadalmi viszonyainak ismeretében a magyarországiakat meghatározóan másfélének tudta. Ez a helyzetismeret határozta meg alkotói életének első részét, az 1930-as évek elejétől a háború végéig, 1945-ig. Helyzetismeretéhez hozzá tartozik, amit Bibóról szólva írt:

*„Szekfű Gyula 1934-ben úgy látta, hogy olyan nemzedékváltásról van szó, amelyben a fiúk szemlélete csaknem minden ponton szembekerül az apák szemléletével: az apák nacionalizmusa országterületben gondolkodik, a fiúk nemzeteszmejének tartalma a nép lett. Ezért a trianoni problematikából őket az új államokba került magyar kisebbségek magatartása foglalkoztatja, számukra népében él, erősödik vagy gyengül a nemzet. Demokraták, de demokratizmusuk nem polgári. Következésképpen földreformpártiak, s távol állnak mind a nagybirtokrendszer konzervatív híveitől, mind a mezőgazdasági nagyüzem marxista híveitől.”* Ez a jellemzés épp annyira talál az akkori és későbbi Bibó Istvánra, mint azokra, akiket Szekfű modellnek választott.

*„Ez a nemzedék a korszak hivatalos szemléletével minden ponton szembekerül, de radikalizmusa különbözik a marxistákétól is. A különbség az 'előbb-utóbb', a »honnan-hová« kérdésekben alapvető, a módszer abban, hogy induktív, empirikus. Míg a marxisták általában kész elméleteket alkalmaznak föltérképezetlen társadalomra, ők a társadalom állapotrajzából jutnak el konkrét reformtervekhez. A Márciusi Frontba torkolló népi mozgalom akkori és Bibó István későbbi gondolatmenete nagyjából így summázható: Magyarország demokratikus átalakításának kérdése elsősorban a parasztság felszabeditásának a kérdése; ez a kérdés nem oldható meg a haladó értelmiség melléállása nélkül; a marxistáknak a parasztkérdésben a magyar helyzetre találó, vonzó javaslataik nincsenek; a parasztsághoz és az értelmiségi tömegekhez nem tudnak hozzáférni; ebben a helyzetben az ország minden kizsákmányolt rétegét kielégítő társadalmi reform csak nem marxista, agrárszemponytú, és nemzeti jellegű mozgalmak közreműködésével harcolható ki és hajtható végre.”<sup>1</sup>*

---

<sup>1</sup> Bibó István, *Harmadik út. Politikai és történelmi tanulmányok*. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Szabó Zoltán. London: Magyar Könyves Céh, 1960, 10sk. Most: Szabó Zoltán, *Nyugati vártán. Esszék és pub-*



Szabó Zoltán egy évvel Bibó István után született, ugyanehhez a nemzedékhez tartozott, az éppen idézettek saját magáról is írhatta volna. Mindkettőjüket meghatározta, és akkor is, amikor az idézetteket írta, pedig akkor más-más helyen és helyzetben találták magukat: Bibó Magyarországon, börtönben; Szabó Zoltán Angliában, 1949 óta emigrációban. Az ország sorsa is, saját sorsuk is más-másként alakult életük második felében.

## 2. Az írói életpálya szakaszai

Élete két részre, emigráció előttire és utánira, de három szakaszra osztható. Hangsúlyozni kell ezt, mert gondolkodásának jellege ugyan nem, tárgya viszont, és az a helyzet, amiről gondolkodnia és írnia kellett, nagyon is változott.

Az első szakasz maga is két részből állt. Társadalmi változást ugyanis csak a háború kitöréséig követelt írásaiban. A háború alatt elsősorban a nemzet sorsa, szellemi állapotának védelme foglalkoztatta, a német szellemi veszély elleni harc. Ami nem feledtette, csak elnapoltatta számára a társadalmi reform, a parasztság felemelkedésének feladatát.

A második szakasz azzal kezdődött, hogy 1945-ben megtörtént a korábban követelt földosztás, ő maga társadalmi szerephez és folyóirat-szerkesztéshez jutott, és megkezdődött egy három éven át tartó politikai csatározás saját és társai elveinek és szándékainak védelmében, elsősorban a demokrácia érvényesítéséért a Magyar Kommunista Párt törekvéseivel szemben. A parasztság társadalmi felemelkedése és megcélzott művelődése továbbra is feladat maradt, hiszen a földosztás azt csak lehetővé tette, ráadásul kiforratlan társadalmi és politikai körülmények között. A társadalom állapotát nem lehetett áttekinteni, a politikai helyzet viszont egyre világosabb lett és aztán eldőlt: *„1949 májusában Rákosi már elég erős ahhoz, hogy a demokrácia formai maradványait közöslistás<sup>2</sup> választással semmisítse meg. (...) A harmadik út, a független nemzeti élet kapuja bezárult, a kosuthi szabadságharc orosz leverésének századik évfordulóján. Ebben az esztendőben már az egész magyarság azt az életet kezdi élni, amelyet Bibó kisebbségi élet gyanánt jellemezett.”* (Bibó, 25. o.). Amikor ez kiderült, Szabó Zoltán lemondott párizsi kultúrattasé posztjáról, ahová az egyre nyomasztóbb helyzet elől menekült ki.

A harmadik időszak, az emigráció, 1949-től 1984-ig, haláláig, tartott. Merőben új helyzetben találta magát, minden tekintetben. Megszűnt minden közvetlen kapcsolata a magyar falvakkal, a napi magyar sajtóval, a társakkal és a könyvkiadókkal. Az első két évben nem publikált semmit. Aztán fokozatosan egyre többet, majd a forradalom alatt a Szabad Európa Rádióknak naponta olykor három-négy hírt és beszámolót küldött, és igen tevékeny volt. A rákövetkező években a Szabad Európa Rádióknak készített heti „Londoni levelek” mellett sokat publikált. 1963-tól haláláig évente csak néhány írása jelent meg nyomtatásban, bár, különö-

---

*lícisztikai írások.* Osiris-Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2011. I. 277sk – A továbbiakban: Bibó, illetve *Nyugati vártán.*

2 Ez a „közöslistás” arra vonatkozik, hogy az 1949-es választásokon csak a koalíció pártjaira lehetett szavazni. Ezzel befejeződött a Magyar Kommunista Párt (MKP) hatalomátvétele, mivel uralta a koalíciót.

sen a hetvenes évek elején, sokat írt. Mindvégig követte azonban a nyugati és a keleti változásokat; egyaránt lázadt a magyarországi konszolidáció és a nyugati országokban számára egyre több gondot okozó állapotok ellen. Orwell mellett számára *A lázadó ember* szerzője, Camus volt különösen vonzó, és nem is annyira példaadó, mint inkább vele rokon.

Ebben az utolsó szakaszban – az ország társadalmának kétes, kétséges és őt eléggé kétségbeejtő lelki-szellemi sorsa mellett, és a Nyugaton megtapasztalható változások folyamatában – a *nemzet* fogalmát és az 1956-os forradalom jellegét újra-, illetve továbbgondolta. Egyúttal, és jobban, mint bármikor a 30-as és 40-es évek óta, a *társadalom* állapota is foglalkoztatta, csak ezúttal hangsúlyozottabban az nyugtalanította, amit ő maga élt és tapasztalt meg Nyugat-Európában és Amerikában.

### 3. Parasztság, „középosztály”, polgárság

Két érve volt a háború előtt arra, miért különleges a magyarországi, a magyar társadalom helyzete. Az egyik (kiemelés tőle): *„a magyar parasztság olyan társadalmi képlet, mely tőlünk nyugatra, azaz a ránk elvi és politikai hatással bíró országokban már elő nem fordul.”* (Szellemi honvédelem, 85. o.). A másik:

*„Nyugaton már jóideje örökletes dolog polgárnak születni, itt a »középosztályba« le vagy felkerülni életformaváltás volt. Ott a fiúkat apáktól kapott hagyomány csatolja a polgársághoz, itt a fiúkat az apák könnyelműsége, vagy előretörése taszította vagy nyomta felülről vagy alulról az értelmiségbe. Ha a polgári életformába és szerepbe másutt beleszülettek az emberek, itt a »középosztályi« életformába belemenekültek. Ha felülről jöttek (...) lélekben hatalmas vidéki úrélet soha el nem múló emlékeivel. Ha alulról – hálásan a lehetőségekért és állandóan fizetve értük az árat: az engedelmes szolgálatot.”* (Cifra nyomorúság<sup>3</sup>, 170skk).

A felülről és az alulról mellett volt szerinte egy kívülről is, amin elsősorban a zsidóságot értette, és szerinte ez a három, múltjából más-másként befolyásolt, jellegében egymástól elütő csoport nem állhatott össze osztállyá. Vagyis az országban szerinte nemcsak a gyakran emlegetett „megkésettség”, „egyenlőtlen fejlődés” volt a bajok oka, hanem a társadalom torz alakulása is. Nemcsak nem alakult ki polgárság, de a parasztság sem ment át azon a változáson, amire szükség lett volna. Ő, mint a népi írók általában, ha ki-ki a maga érveivel is, a parasztságban látta a reményt.

Nyugati országokban, írta:

*„a paraszti népesség kérdését úgy oldották meg, hogy jobblétre szenderítették benne a parasztot, s felébresztették benne a polgárt. A megoldás e formájával ma, a polgári életforma elbizonytalanodása idején, mi már summásan elkéstünk. (...)*

<sup>3</sup> Szabó Zoltán, *Cifra nyomorúság. A Cserhát, Mátra, Bükk földje és népe*. Cserépfalvi, é. n. [1938]. A továbbiakban címmegadással.

*Nálunk a parasztkérdést, mint parasztkérdést kell megoldanunk, a parasztot, mint parasztot kell a nemzet többi társadalmi osztályoknak mellé- és nem alárendelt részévé tennünk. Röviden: a parasztot tökéletesebb parasztként, új és a jelenlegi Európában példa nélkül való parasztéletformában – egyenesen a nemzetbe kell szabadítanunk. Nem pedig először a polgári életformába – mely nálunk amúgy sincs –, és csak ezután és ezen keresztül a nemzetbe.” (Szellemi honvédelem<sup>4</sup>, 86. o.).*

Szerinte tehát a polgársággal Magyarországon kettős volt a baj: egyfelől nem alakult ki, másfelől a nyugati országokban addigra már el is bizonytalanodott, vagyis elmúlóban volt. Erre egy évvel később, 1940-ben, a második világháború kitörése és Franciaország német megszállása után így utalt: *„Svájc jól érezte magát a korban, mely alkonyodik most, általános jóléte jórészt abból következett, hogy másutt nagy vagyonok voltak, s a polgárok félnek föltenni a kérdést, milyenné lesz az élet itt, ha megdől a régi Rend.”* (Szellemi honvédelem, 248. o.). Az összeomlott Franciaországból hazamenekültében szerzett svájci tapasztalata csak megerősítette korábbi véleményét.

Szükséges figyelni írásai megjelenésének dátumaira: *„a jelenlegi Európában példa nélkül való parasztéletforma”* létrehozásának szándékáról 1939. július 23-án írt; a világháború kitörését rögtön, szeptember 3-án kommentálta (egy már cenzúrázott írásban). Az 1939. szeptember 10-i számban *„Éjféli búcsút”* vesz Európától, de még a július 23-án jelzett reménnyel, hogy Magyarország nem lép be a háborúba: *„Elvész Avignon, s megmarad Somogy – mondom kissé kifogatra egy ifjú költőnk szép, nemes sorait, s nem tudom, búsuljak-e most, vagy örüljek azon, hogy talán-talán mégis meg tudjuk majd csinálni azt, ami egykor benned volt szép, nemes s keresztény.”* (Szellemi honvédelem, 118sk). Magyarország ugyanis csak 1941. június 27-én üzent hadat a Szovjetuniónak (Nagy-Britanniának 1941. december 7-én, erre következően az USA-nak), ezért utazhatott Szabó Zoltán 1940-ben Franciaországba ösztöndíjjal.

A polgári életforma végéről Nyugaton is beszéltek, és nem csak a kommunisták és a nemzeti szocialisták. Thomas Mann például éppen 1939-ben mondta a Princetoni Egyetem hallgatóinak a *Varázshegy* szanatóriumában játszódó regényéről tartott előadásában, hogy az 1922-ben megjelent regény, mely az első világháború 1914-es kitörésével ér véget, egy már elmúlt korszakról szól:

*„Ezeknél az intézményeknél arról van, illetve volt szó, hogy a háború előtt volt tipikus jelenség, ami csakis egy még érintetlen kapitalista gazdasági rendnél volt gondolható. Csak olyan körülmények között volt lehetséges, hogy a paciensek családjuk számlájára éveken át, vagy akár ad infinitum, olyan életet élhessenek. Ennek már vége, vagy annyi mintha vége lenne. A »Varázshegy« annak a létezőmódnak lett a*

---

<sup>4</sup> Szabó Zoltán, *Szellemi honvédelem*, sajtó alá rendezte Kenedi János. Budapest: Héttorony, é. n. [1990]. A továbbiakban csak címmegadással jelezve.

*hattyúdala (...). Ma a tuberkulózis gyógyítása többségében más utakon jár, és a legtöbb svájci magaslati szanatóriumból sportszálloda lett.*<sup>5</sup>

#### 4. Nemzet és társadalom, ország és állam

Szabó Zoltán 1960-ben Londonban adott ki az akkor bebörtönzött Bibó István írásából egy kötetnyit *Harmadik út* címen. Később is, mindvégig, igyekezett Bibó gondolkodásának, írásainak érvényt szerezni, és nem csak lojalitásból. Összetartoztak, kiegészítették egymást.

Bibó a társadalomról írt, és a szabadság mellett az egyenlőség elvét hangsúlyozta, Szabó Zoltán számára viszont a szabadság mellett – a törvény előtti egyenlőséget egyáltalán nem feledve – a testvériség, a közösség elve volt elsődleges. Úgy vélte és érezte az 1930-as évek közepétől kezdve, hogy a magyar(országi) társadalom adott állapotában nem lesz képes ellenállni a német fenyegetésnek. Valójában nem is az ország *társadalmát* féltette, hanem a (magyar) *nemzetet*. Nem az ország német megszállásától félt, bár az nyolc évvel *A tardi helyzet* megjelenése után bekövetkezett, hanem a Németországból érkező hitleri német retorika *nemzetromboló* hatásától, a magyar *nemzet* megszűnésétől. Attól, hogy – Berzsenyi szavával – letépi fényes nemzeti bélyegét, és, Kölcsey szavaival, más nép áll a négy folyam partjára, más szózat és más keblű nép (*Zrínyi második éneke*). Csak ő nem a Herdernek tévesen tulajdonított, és „jóslatnak” tévesen értelmezett véleményre gondolt, hogy a magyarul beszélő nép beleolvadhat, felszívódhat más nyelvű népekbe. Az ő gondja egy olyan helyzet volt, amelyben a magyarul beszélők már nem magyarul, azaz nem magyarként, hanem „idegen kebellel” beszélnek, nem tudják, és nem is érzik, mi a nemzet, ha magyar.

Vannak, akik nem veszik figyelembe a „nemzet” szó két jelentését, nem értik, mi a különbség nemzet és társadalom, nemzet és ország, illetve nemzet és állam között, holott a nemzet-állam kifejezés maga jelzi, hogy nem minden állam nemzet-állam. A *Nemzeti Bankot* és az *Országos Takarékpénztárt* minősítő jelzők jelentése azonos, a *Nemzeti dal* viszont nem „Országos dal”, nem is „Állami dal”. Vannak olyanok is, akik tudnak a szó két jelentéséről, de az egyiket a nemzet „politikai”, a másikat a nemzet „kulturális” jellegének értik, és ez utóbbit elítélik, elvetik. A különbségtevést ugyanis a németek fogalmazták meg (még a 19. század végén, pl. Friedrich Meinecke), ezért szerintük szükségképpen nacionalista gondolkodásra vall. A nacionalizmust pedig azonosítják a sovinizmussal, mindenképpen agresszív hatalmi szándékokkal. Szabó Zoltán azonban – akárcsak Bibó vagy Németh László – nem volt sovinizta, sem irredenta. Számára a nemzet kulturális fogalom volt, lényege szerint nem országhoz-államhoz kötődött. A szociáldemokrata Willy Brandt kancellársága idején használta a „Kulturnation” szót, mint ami egybefogja az (akkor) két országban/államban – a nyugati Német

<sup>5</sup> Thomas Mann, *Schriften und Reden zur Literatur, Kunst und Philosophie*. 2. kötet. Frankfurt/M: Fischer, 1968, 329. o.

Szövetségi Köztársaságban és a keleti Német Demokratikus Köztársaságban<sup>6</sup> – élő ugyanegy nyelvű és kultúrájú németeket, a német nemzetet.

Szabó Zoltán gondolkodásában a nemzet *közösség* volt, az ország lakossága viszont *társadalom*. Ezt a különbségtevést a németeknél Tönnies ajánlotta a 19. század végén, tőle Max Weber is átvette, ha változtatott is az értelmezésén. A második világháború után az amerikai antropológus, Victor Turner latin szavakkal jelezte a különbséget: *communitas* és *societas*.

Máshogyan jelezve: Szabó Zoltán számára a nemzet olyasmi volt, mint a táj, a táj pedig más, mint az ország. Ezt sokszor elmondta, egyértelműen az 1942-ben megjelent *Szerelmes földrajz* című könyvében. A tájhoz a táj emberei tartoznak, vagyis egy-egy közösség. Azok, akik ott élnek és dolgoznak: alakítják, és révén is alakulnak; de a táj embere a költő is, aki felfedezi azzal, hogy megírja. A *Szerelmes földrajz* éppen hogy nem földrajz, hanem tájak szerető megidézése. Egyik alapgondolata szerint azóta van Alföld, amióta Petőfi megírta *Az Alföld* című versét.

Azt hiszem, meghatározó volt számára, hogy 1912-ben született. (Ez áll az egy évvel korábban született Bibóra és a népiek java részére.) Gondolkodásra ocsúdásakor már megtörténtek a trianoni elcsatolások, ami azzal járt, hogy a magyar, a nemzetet kitevő emberek jelentős része más országokban és államokban élt. Ez volt az elfogadandó valóság mindazok számára, akik nem voltak irredenták, és Szabó Zoltántól – ő 1932-ben volt húszéves – különösen távol állt a „Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország” szöveg elfogadása. Már azért is, mert ő a gyakorlati ügyeket és feladatokat vette figyelembe, azt, amit remélhetőleg sikeresen el lehet végezni. Erre pedig, azt hiszem, hajlama mellett a cserkészlet is nevelhette. Cserkészvezető volt, amikor a főcserkész gróf Teleki Pál (akiről azt is kevesen tudják, hogy Cs. Szabó László neki írta egyetemi disszertációját a roosevelti „New Deal”-ről, a nagy gazdasági válság utáni „újraosztásról”). Rá meghatározóan, embertformálóan hatott, ezt vele beszélgetésekből tudom, a cserkészmondattal: „Megteszem, ami tőlem telik.”

Mondhatom ezért így: az elcsatolt területek visszacsatolása nem tőlünk telt. Ő Svájcban volt, útban haza a németek megszállta Párizsból, és örült a visszatarozódásnak, de kifejezte baljós érzését is 1940. szeptember 14-i írásában, Jungfraujochból:

*„Hát elcserélnék, Jungfrau, szívesebben lennék most valahol más hegyek alatt. Ott füstösebbek a vonatok, igaz, de szikrázóbb a dal, és mélyebb a mosoly. Most ott jobb lenne, ottan várni, bihari bakákat várni. Teszem azt, Tamási Aronnal Farkaslakán. (...) Igaz, te abban az országban magasodsz, ahol a világ legszebb hegyei vannak. De van-e szebb a Földön, mint mosolya a sokat szenvedőknek? Mert ha nincs, a megtérő Erdély a világ legszebb országa most. Most nagyobb bennem a szeretet távoli tájak iránt, semhogy csodálni tudjalak, Jungfrau; a francia menekülők köszönésével búcsú-*

<sup>6</sup> Az 1848-as Frankfurti Nemzetgyűlés kifejezetten „politikai Nemzetről” beszélt, német az, aki a német államban él. Ezt Bismarck II. Birodalma is átvette, bár császárság volt, nem köztársaság.

zom tőled: bonne chance! Én most már másféle tájakon járok, ahol öltöznek az asszonyok, leányok, ünneplőbe, pirosba, fehérbe, és sírni fognak. Nagyon-nagyon fognak sírni, mert tudják, hogy ritka pillanat, mikor a magunk fajtája örömeiben teheti ezt.” (Szellemi honvédelem, 243. o.).

Közbevetőleg és nem marginálisan. Ha „magyarországi” helyett „magyar” társadalmat mondok, ugyanazt értem: mindig egy-egy országnak van társadalma. Nem beszélünk vajdasági, felvidéki, erdélyi magyar társadalomról. Másfelől nem mondjuk, hogy egy-egy országnak van nemzete, ahogyan azt se, hogy egy-egy lakosságnak van országa, lakosság és nemzet pedig nem szinonimák. Egy-egy társadalomnak sincs országa, míg egy-egy nemzetnek lehet.

Amikor Szabó Zoltánt a nemzet érdekelte elsősorban, már a harmincas években, és még a nyolcvanas elején is, számára a magyar nemzet nem volt országhoz köthető: épp annyira élt Marosvásárhelyen és Dunaszerdahelyen, mint Hódmezővásárhelyen és a Lajtán túli országokban, például az osztrák, Sankt Georgen am Langsee-ben – ő Szent Györgyhelynek keresztelte –, ha ott éltek, vagy összegyűltek egy konferenciára magyarok.

A nemzet: emberek – mondta az 1977-es genfi konferencián („*Dies Academicus Hungaricus Genevensis*”) az ő szavával: *diétán*. Abból következett: „mi tehát, itt és most, nemzet vagyunk; noha azt nem mondanám, hogy a nemzet mi vagyunk” (1956, 206. o.). Ehhez tartozik az a meglátás, hogy a magyarság bennem van, nem én vagyok a magyarságban. (A szó itt minőségre, jellegre, nem mennyiségre utal, mint „a világ magyarsága” kifejezésben, ahol szokásosan a világ magyarjainak összességét jelenti. Nagyon szokatlan lenne, ha valaki ezzel a kifejezéssel a világ magyar jellegére utalna, bőven túltéve az *extra Hungariam non est vita* kijelentésen).

A társadalom is, persze, emberekből, egyénekből, tevődik össze, nem pusztán osztályokból; csak máshogyan. Más, mindenképpen máshogyan érthető, ha azt mondom: a társadalom bennem van, nem én vagyok a társadalomban. A társadalom is emberek, de nincs ott társadalom, ahol sok ember összecsdül az utcán, áll az autóbuszban, vagy felvonul valamilyen alkalomból, akár sztrájk esetén.

A nemzet és a társadalom megkülönböztetését Szabó Zoltán *A tardi helyzet* óta, vagyis a kezdetektől fogva használta, később azonban, a 70-es években, hangsúlyozottan toldotta meg egy harmadikkal, ez volt az ember, mint emberek, (ember-egyének). Az „ember” szó ezzel két összefüggésbe került – nemzet és társadalom egyaránt emberekből áll –, és ezt ő azzal a véleményével kapcsolta össze, és tette világossá, miszerint az 1956-os magyar forradalom: forradalom volt, nem csak szabadságharc, *magyar* is volt, *forradalom* is. Erről az említett 1977-es genfi konferencián beszélt. Egyfelől azt mondta, hogy „1956 forradalmával Magyarországon nem a nemzeti karakter fejeződött ki. Ezzel a forradalommal a magyar nemzet jött létre.” (1956, 226. o.).<sup>7</sup>

<sup>7</sup> Szabó Zoltán, *1956 Korszakoáltás*, sajtó alá rendezte Kenedi János. (Osiris, 2006, 226. o.) A továbbiakban: 1956.

Másfelől:

*„Nem egy társadalmi osztály az elnyomott, hanem az ember. (...) De, hogy amit a nemzet sérelmének neveztek, az váltott volna ki Magyarországon forradalmat? Ezt sokan hiszik. Nyilvánvalóan azért, mert a múlt [...] emlékezetünkbe sülyedve gondolkodást formál, jelent értékel, s jövőt teremt. Így csinált 1849 és a forradalom-iszony sok jóféle magyarban 1956-ból kizárólagosan szabadságharcot. Amit levertek, tehát vége. (...) Nemzeti sérelmek az emberben a magyart csakugyan érték, hetente többször az előző években és a korábbi évtizedekben. De mi volt a sebzőbb, a súlyosabb? Az-e, ami az emberben a magyart érte, a nemzetbelit? Vagy az, ami a magyarban az embert érte? Attól tartok, hogy az utóbbi. Mintha az emberek keltek volna fel, felmentő seregnek azonban nyomban megjelent az, ami nemzetbeli bennük is. (...) A zsarnokság az egyént szorítja Szaharába, az emberben magában van benne. [...] Ugyanis ez volt a legelső és mindeddig legteljesebben antitotalitárius forradalom.”*

*„Ebből logikailag az következik, hogy ötvenhat forradalma nem a múlté. (...) S ezt jobb volna tisztábban látnunk. Mivel a totalitárizmusnak jövője van. S ha ezt mondom, ezt nem azért mondom, mert azt képzelem, hogy Hitler vagy Sztalin visszatérnek, (...) rendkívül jóindulatú, határozottan demokratikus, parlamentáris és szabadelvűséggel szembe nem szegülő rendszerek is válhatnak egyben-másban, többé-kevésbé totalitáriussá, graduálisan, s anélkül, hogy a rendszer emberei ezt észrevennék. Ezt az emberek veszik észre.”*

*„Totalitáriánus rendszer az olyan rendszer, amely a társadalom életének totális kontrollját intézményesíti. Vagy úgy, hogy totális céljai vannak, s ehhez teremti meg, ehhez szabja az eszközöket. Vagy úgy, hogy a totális kontroll lehetősége és rendelkezésre álló eszközei alakítják át a rendszer céljait.” (i. m. 225skk).<sup>8</sup>*

Az idézettek értelmezéséhez, úgy gondolom, szükséges az egzisztenciális gondolkodásnak azt a változatát figyelembe venni, amit Camus fejezett ki (hasonlót vallott Orwell is), és amit Szabó Zoltán a második világháború vége előtt nem is ismerhetett, később viszont bizonyíthatóan ismert. Camus szerint „az ember” mindig egy bizonyos és létező ember, egy adott személy. A társadalom is, a nemzet is emberekből áll, az idézet szerint tehát 1956-ban egyes emberek lázadtak fel, emberlétükben, nem csak mint a társadalom, vagy akár egy bizonyos társadalom tagjai, hiszen akkor osztályok szerint kellett volna. A társadalmi tagozódások nélküli egyszerűsítésben jelentkezett, „jött segítségül” az, ami, egyéni emberiségük mellett, mindegyikükben közös volt. Addig csak virtuálisan volt meg az egyesekben, az egymásra találásban viszont mindegyikükben egyszerre aktuali-

<sup>8</sup> Egy bekezdéssel feljebb ez olvasható: „Ötvenhat forradalma Magyarországon kétségkívül »nemzeti« volt, ennek a szónak abban az angol értelmében, amely egyszerűen »országost« jelent.” (226. o.) Az „abban” itt hangsúlyos: jelzi, hogy az angol szónak van más értelme is. Amikor a „nemzet” létrejövéséről beszél, az angol szót a másik értelmében használja, a nélkül, hogy ezt jelezné. Az esetleges zavart fokozza, hogy azt mondja: „Az egymást követő napokon az a plébescite quotidien folyt, az a »mindennapi népszavazás«, amit a maga legigényesebb nemzetmeghatározásában Renan említ.” A népszavazás állampolgári, ezért társadalmi, ugyanakkor a nép úgy nép, hogy francia, vagy magyar és nép más jelent, mint nemzet.

zálódott, jött létre: a közösből közösség fejeződött ki, a nemzet. Az idézett utolsó bekezdésben az első „vagy úgy” az ország kommunista vezetésére utal, azoknak voltak „totális céljai”, a második „vagy úgy” viszont a nyugati országokban végbemenő folyamatokra, a lehetőségekből és eszközökből – totális célok nélkül – itt-ott, ebben-abbán megvalósuló „totális kontrollra”.

A polgárvilág, a polgárság meghatározta világ valóban „elbizonytalanodott” a második világháború utánra. A „fogyasztói társadalom” már nem polgári, legfeljebb állampolgári társadalom, illetve annak egy bizonyos, most már évtizedek óta meghatározhatatlan fajtája. (Az Oxford English Dictionary szerint a „consumerism” szó először 1960-ban tűnt fel jelenlegi jelentésével. Ez a „fogyasztóiség” lényegében azt jelenti, hogy a termelést a fogyasztás határozza meg, a fogyasztást pedig a fogyasztókban reklámokkal keltett igény. A „fogyasztói társadalmat” az jellemzi, hogy mindenki fogyasztó, ki-ki vagyoni lehetősége szerint, amit viszont nem osztályhelyzet határoz meg.) Akik azt mondják, munkássága az emigrációban elszegényedett, elapadt, nem mondanak igazat, de nem is gondolják meg, hogy nemcsak az emigráció, hanem a nyugati, sőt a népi-demokratikus társadalmak jellege is megváltozott. (Erre csak egy példa a szolgáltatóipar és a turistaipar keletkezése és hihetetlen elterjedése.) Szabó Zoltán írásainak egyik érdekessége, hogyan gondolkozott ő a jeles népiek közül egyetlenként, a megváltozott nyugati körülmények között. Nem írhatott úgy, mint korábban, mert nem is arról kellett írnia, amiről korábban. Úgy gondolom, hogy senki sem írt olyan gondolatébresztően az 1956-os forradalomról, mint ő.

Az is nyilvánvaló, miért lehetett fontosabb számára a nemzet, mint a társadalom, nemcsak a forró második világháború alatt, hanem a haláláig tartó hidegháború, és a már akkor meghatározhatatlanná váló társadalmak idején. Már szó esett róla, a világháború kezdetétől felhagyott publicisztikájában a társadalmi változás követelésével, és ország helyett arról írt, milyen a táj, a „*magyar táj magyar ecsettel*” (Juhász Gyula). A tájak országoktól, országhatároktól ahhoz hasonlóan függetlenek, mint a nemzet a társadalom rendszereitől. A középkori gazdasági rend más volt, mint a kapitalista, a kormányzás rendszere is más volt, viszont a nemzet a középkorban is angol, francia, magyar volt. Korról korra változhatott, de, legalábbis az államalapítás óta, abban nem, hogy magyar volt és maradt.

## 5. A harmadik út

Idéztem korábban a londoni Bibó-kötet előszavából, hogy 1949-ben „*a harmadik út, a független nemzeti élet kapuja ezzel bezárult*”. Ezt minden bizonytalannal a Bibóval és a könyvcímmel kapcsolatban írta Szabó Zoltán, de érezhetően saját nézetét is kifejezte vele. Biztosra veszem azonban azt is, hogy saját nézete Bibóéhoz igazodott, ő maga ugyanis ritkán használta a „harmadik út” kifejezéssel jelzett gondolatot, bár határozottan vallotta igazát és szükségességét. Két 1956 utáni írásában foglalkozik vele, egy harmadikban utal rá, egy negyedikben pedig olyasmiről ír, az 1937-es Márciusi Frontról, ami segíti az említettek értelmezését.



A *populizmus kérdéseiről* az *Irodalmi Ujság* 1958. november elsejei számában jelent meg. Ez egy milánói olasz–magyar konferencia előadására készült, oda francia nyelven. A „populizmus” szó franciául is, olaszul is, angolul is a „népi” (az orosz „narodnyikra” visszamenő) szava, nem összekeverendő a politikai populizmussal (ahogyan egyébként a „népi” más, mint a „népies”, bár sokan összekeverik). Szabó Zoltán olvasta a konferenciára meghívott Franco Venturi vaskos könyvét angol fordításban (Isaiah Berlin előszavával) a „populism”-ről, az olasz eredetiben „populismo” volt olvasható. Ha Szabó Zoltán, angol mintára, magyarban a „populizmus” szót használta, valószínűleg azért is, mert a magyar „népi” szónak nincsen *izmusos* változata. A „népi mozgalom”, akárcsak a „népi-ek”, más, mint a „népiség”, ami maga sem elméletre utal. Az említett írásból két idézet jelzi Szabó Zoltán szavaival, hogy mit értett ő „a harmadik út” kifejezésen, ez ugyanis egy sokszor és sokfelől vitatott kérdés:

*„Azoknak a könyveknek a száma, amelyek 1936 és 1943 között a mozgalom empirikus módszereivel kerestek olyan magyar utat, olyan harmadik utat, amely annyira radikális, mint a marxistáké, de nem vezethet totalitarizmushoz, körülbelül ötvenre tehető.” (Nyugati vártán, 58. o.).*

*„A posztstálinista esztendőkből a népi írók és a falukutatók presztálinista antisztálinistáknak rémlettek, a tapasztalt álforradalmisággal szemben valóságos forradalmároknak, azzal az előnyös ráadással, hogy nem marxisták, de anélkül, hogy antimarxisták lennének. Ilyen formán tulajdonképpen a sztálinista esztendőkből volt köszönhető, hogy a népi utópia felvázolójának, Németh Lászlónak a gondolatai, a kert-Magyarországról, a minőségi forradalomról s a városiasodás kérdéseiről a posztstálinista periódusra csábítóbbak lettek, mint megírásuk idején voltak. Vonzóerejük a közben átélt történelmi katasztrófák és zsarnokságok után csak növekedett. A sztálinista esztendőkből tulajdonítható, hogy Bibó István professzor olyan írásai, amelyek 1945 és 47 között bírálták analizálva a kommunista párt népellenes és demokráciaellenes taktikáját, s Németh Lászlóhoz hasonlóan harmadik utat, külön szocialista magyar utat követeltek, olvasmányává váltak az új ifjúságnak.” (Nyugati vártán, 59. o., kiemelés tőlem, A. S.)*

A másik írás címe: *Szárszó*, az *Irodalmi Ujság* 1959. július 15-i számában jelent meg. Szabó Zoltán úgy számol be az 1943. augusztus 23-án megkezdett konferenciáról, könyv alapján, hogy nem vett részt benne, ahogyan Illyés, Tamási Áron, Kovács Imre és Bibó sem. Távollétükről azt mondja: *„Püski Sándor nem tudta, de nem is akarta a mozgalom minden árnyalatát a maga kiadójának körébe vonni.”* (i. m. 63sk). Kritikai megjegyzései elsősorban ezzel a kijelentéssel hozhatók kapcsolatba; egyébként a 16 év távlatából írt beszámoló és értékelés elismerő: *„Mindez azonban nem változtat azon, hogy a Szárszói Konferencia annak idején fölvetette a ma is érvényes demokratikus és haladó eszmék javarészét.”* (i. m. 65. o.). Külön érdekessége ennek az írásnak is, hogy az 1956-os forradalom után és emigrációban, vagyis Nyugaton, cenzúra nélkül készülhetett.

Szabó Zoltán legjelentősebbnek Németh László előadását tartotta, emiatt is emelem ki a harmadik úttal kapcsolatos részeket:

„Fölbukkant Szárszón Bibó István későbbi 'harmadik útja' is, még 'harmadik oldal' név alatt. Németh László Erdei kérdésére, hogy mi a harmadik oldal? – ezt mondotta: 'Tegyük fel, hogy van Új-Guineában egy párt, amely azt vallja, hogy Új-Guineának az angolokénak kell lennie, a másik szerint Új-Guinea csak a hollandok alatt lehet boldog. S most föláll valaki és azt kérdi: nem lehetne Új-Guinea a pápuáké? Ez a harmadik oldal.' E meghatározás nyomán támadták Németh Lászlót egyesek azzal, hogy harmadikutassága kollaborálás a fasizmussal. Később viszont Bibó Istvánt vádolták azzal, hogy harmadikutassága kiegyezés a bolsevizmussal, mivel ő, történetesen Németh László védelmében, 1947-ben ezeket írta:

'Ami a harmadik út igazi kérdését illeti, ez teljesen azon múlik, hogy milyen alternatívákat állítunk fel első és második útként. Az a harmadik út, mely a fasizmus és a haladó világ harcában magyar semlegességet hirdetett, vészes örültség volt ... abban a konkrét helyzetben azonban, a Szárszói Konferencián, ahol a látszat szerint Németh László ennek a zsákutcának a hirdetői közé szorult, ez nemcsak rajta, hanem a kérdés helytelen felállításán is múlt. Ott ugyanis a kérdést baloldaltól fogalmazták olyanformán, hogy abból a fasizmus és bolsevizmus egyedüli alternatíváját lehetett kiolvasni. Azóta éppen az derül ki, hogy valójában nem ez az alternatíva, és ... demokráciánk mai formája bizonyos értelemben valóban harmadik út, nem úgy, hogy el akarna kanyarodni a szocializmus felé való fejlődéstől, mint Röpké<sup>9</sup> harmadik útja, hanem a szocializmusra való átmenet simább útját jelenti.' Tegyük-e hozzá Bibó tételéhez, hogy az 'első' és 'második' út olyan önkényes jobboldali megfogalmazása a Szárszón érvényesült baloldali kisiklatásnál nem kevésbé félrevezető. Az alternatíva sokféleképpen lehet hamis amaz egy cél érdekében, amely a pápuákkal s Új-Guineával kapcsolatos." (i. m. 67. o.)

Szabó Zoltánnak Bibó kitétele „demokráciánk”-ról nem úgy hangzott 1959-ben, mint 1947-ben, amikor még mindketten úgy gondolhatták, hogy a Paraszt Párt, ha harcok árán is, sikerrel vehet részt egy valóban népi demokrácia, vagyis egy a népiek gondolta demokrácia létrehozásában.<sup>10</sup> Ő éppen Bibó írása miatt vívta és nyerte meg, a Valóság főszerkesztőjeként – és később emlékezetesen leírt – csatáját Révaival. Voltak akkor, és vannak ma is, akik az ő akkori szándékukban olyan vágyálmot látnak, aminek éppúgy nem volt valóságtartalma, ahogyan nem lett. Valóban nem lett, ez azonban a jelen összefüggésben, mind 1947-re, mind 2012-re vonatkoztatva, másodlagos. Bibó és Szabó Zoltán is egy igényt és szándékot ténylegesen és publikusan fejezett ki és tartott elevenen, ezért is lehetett az 1956-ban, a forradalom napjaiban újra hatékony. (Ez a véleményem jellegében hasonló ahhoz a másikhöz, hogy a forradalom megtörtént, attól függetlenül, hogy nem tudhatjuk, mi következett volna rá, ha elmarad az ismételt szovjet megszállás.) Ezt az álláspontot egy hozzá tartozó másik, és gyakran figyelembe nem vett körülmény miatt hangsúlyozom.

9 Röpké a szociális piacgazdaság elméletét dolgozta ki, amit a háború után Erhardt elnöksége alatt alkalmaztak, révént hozva létre az ún. „német gazdasági csodát”.

10 Borbándi Gyula például egy 1983-as írásában mondja, hogy legalábbis „még nem volt annyira előrelátható 1945 és 47 között, mint mondjuk 1948–49-ben”, hogy nincsen esély a harmadik útra. *Értékközés*, Trikolor, é. n. [de: 1998 után], 112. o.

Az a jobboldali megfogalmazás, amit Szabó Zoltán nem kevésbé tartott félrevezetőnek, mint a baloldalt, feltehetően a „fasizmus” és a „haladó világ” alternatívája volt, és azért volt félrevezető, mert harmadik útnak 1943 nyarán a *semlegességet* javasolta. Az időpont, Szabó Zoltán pontosította szövegében, a konkrét helyzet miatt volt fontos: tíz hónappal előzte meg a normandiai partraszállást, egy évvel az oroszok betörését a Duna-medencébe. Szerinte akkor már egyik résztvevő se gondolt a németek győzelmére, a konferencia témája pedig az volt, hogy mi legyen a háború után. Előadásában Németh László kifejezetten a háború utánra készült, ahogyan Kovács Imre már két évvel korábban (egy itt majd olvasható idézetben). A semlegességet ajánló harmadik út pedig, mind Bibó, mind Szabó Zoltán szerint, nem csak azért volt félrevezető, mert nem állt ki a fasizmus ellen. Akkor ott ennél fontosabb volt, hogy elterelte a figyelmet a háború utáni teendő megvitatásáról, az ország társadalmi és gazdasági reformjáról. Mindannyian külön utat, harmadik utat akartak, abban viszont nem volt egyetértés, milyen is legyen az.

A harmadik oldal szempontjából Szabó Zoltán 1959-ben így jellemezte a bal- és a jobboldali alternatívák embereit:

*„A Szárszói Konferencia anyaga akkor azt az érzést keltette, hogy a marxista tételekkel egyezkedők és nekibúsult jó magyarok ellentétei nem oldódtak föl közös teremben a jövőre, s az ellentétek régi rossz magyar szokás szerint abban a haszontalan kérdésben merültek fel, hogy ki a derűlátó és ki a borűlátó, s melyik kedélyállapotnak van igaza. A demokratáságukban eltökélt magyarok nem annyira a népi ideológia kidolgozásával, mint inkább a marxista tételek népi fogalmazásával próbálkoztak, a magyarságukba elmélyült demokraták viszont komor balsejtelmeikbe merültek el, s a szárszói hatszáz tulajdonképpen polarizálódott.”* (i. m. 64sk).

Németh László álláspontja Szárszón, 1943-ban, Szabó Zoltán szerint – Bibó szerint is (i. m. 64. o.) – helyes volt, és ez az álláspontja volt helyes. Ő ugyanis 1939-ben még azt mondta: *„akár a német, akár az angol vagy az orosz koncepció győz, én azt másként, mint a magyarság súlyos megpróbáltatásának elképzelni nem tudom”* (i. m. 63. o.), Szárszón viszont már ezt: *„A magyarság ennek a háborúnak a végét sokkal jobb kondícióban érte [sic!] meg, mint az előző világháborúét. Háborús veszteségei kisebbek, jóléte nagyobb, ideológiája kész. ... Ha az átalakulás nem karikatúrájául üt ki annak a magyar forradalomnak, amelyre mindnyájan számítunk.”* (i. m. 66. o.). Szabó Zoltán ezt így kommentálja: *„Tételeit talán csak egy helyen kérdőjelezhetjük meg. Ott, ahol ezt mondja: a magyar nép ideológiája »kész«. Úgy kész, ahogy egy mozaik késsze kirakott köveivel, amelyeknek színe hibátlan, élei lecsiszoltak, már csak össze kellene rakni s ragasztó és szilárd alapozás kellene ahhoz, hogy egy képpé összeálljon.”* (u. o.).

E két írást ismerve érthető, hogy már az 1958. január elsejei *Néhány szó a népi forradalmiság múltjáról és jövőjéről* című írásában arról beszélt, amiről a későbbiekben:

*„Magyarországon az első világháború óta egyetlen valóságos szellemi forradalom volt: a népi forradalom. (...) Ez a forradalom már a zenében is nemzeti forradalom volt, mondandóval a világhoz, népi forradalom volt, mondandóval a nemzethez, és proletár forradalom volt a szó agrárius, paraszti értelmében. Mindenképpen magyar forradalom volt, olyan kezdemény, amely az új szempontjait nem Magyarországra alkalmazta, hanem Magyarországon kereste.” (i. m. 48. o.)*

Végül, az itt említett negyedik, *Politika és szellemi honvédelem* című 1962-es írásában, az 1937-es Márciusi Frontra emlékezett 25 év távlatából, hangsúlyozva, hogy annak célját Ausztria annectálása (az „Anschluss”) után, „a legfontosabb” miatt el kellett napolni:

*„Az vált lehetetlenné, hogy a magyar társadalmi szerkezet átalakítása, legalább részben, a válságos évek előtt megkezdődjék, s szilárdabb társadalom szembesüljön az elkövetkező európai válságperiódussal.*

*A helyzet átbillenése a népi lehetőségek állapotából a nemzeti veszélyeztetettség állapotába, logikailag nem azt jelentette, hogy a Márciusi Front erőire most már nincs szükség. Ennek ellenkezőjét jelentette. Gyakorlatilag azt írta elő, hogy a Márciusi Front erőit együtt kell tartani, esetleg más nevű tömörülésben vagy kristályosodási ponttal, amely a hangsúlyt áttolja a pillanatnyilag legsürgősebb feladatra: a náci befolyás, vagyis a fasizmus elleni küzdelemre, míg a társadalom átalakításának programját mindenféle alkudozás nélkül és teljes egészében fenntartja, s annak későbbi megvalósításához patriotikus, lényegében függetlenségi harcban edz s nevel sereget. Hogy ez elmaradt, azért magukat az írókat is hibáztathatjuk.*

*A népi íróknak az a tulajdonsága, hogy kizárólag forradalmi helyzetekben találnak egymásra, kizárólag ilyen helyzetekre van ösztönszerűen egységes taktikájuk. (...) A paradoxon az, hogy a népi írók, akik valóban »jó magyarok«, ha ennek a homályos szónak valamilyen konkrét értelme van, valahányszor a helyzet a nemzeti közösség szempontjából tökéletesen egyértelmű, hirtelen értetlenekké válnak egymással szemben, mert mindenkinek más elképzelése van arról, hogy miként lehet a népjogokat ebben a nem forradalmi, nemzeti, s ekképp is megnyomorított helyzetben szolgálni.*

*De ezt persze csak most látom. Annak idején nem láttam.” (i. m. 79sk).*

Ennek a késő bánatnak, önkritikának, illetve annak, ami kiváltotta, köze volt ahhoz, hogy „a középerők” – ő maga, Bibó, Illyés, Kovács Imre, de Szabó Lőrinc, Zilahy és a földkérdésben szakértő Kerék Mihály is – nem mentek el Szárszóra, és ezért az ott lévők gyengék voltak: *„Szárszón a jövődő kérdéseinek egészével a népi mozgalomnak csak egy része nézett szembe. Vagyis a mozgalom erői csonkán szembesültek a közelítő háborúvéggel velejáró találgatások, latolgatások és helyezkedések ellenerőivel, amikor a külön magyar utat keresték.” (i. m. 64. o.)*. Távollétük, ismeri fel Szabó Zoltán, hiba volt. Úgy gondolom, nem azért, mert a jelenlévők a külön magyar utat keresték. 1958 januárjában, majd 1960-ban, az általa szerkesztett Bibó-írásokhoz írt előszavában a harmadik útról közel sem úgy beszélt, mint hibáról. A középerők távolléte azért volt hiba, mert miatta jobb- és baloldal polarizálódott, és ezzel foglalkoztak, nem a teendőikkel. Németh Lászlónak már

1939-ben igaza volt, mondja, abban, amit 1943-ban Szárszón saját magától idézett, hogy „*társadalmunk halk folyamataiban*” valami jó készül (idézte, i. m. 63. o.). Igaznak bizonyult 1956-ban, amit ő „*a biztató, felszín alatti társadalmi folyamatokról mondott: minden nemzeti bizottság és munkástanács e bizakodást igazolta*” (i. m. 66. o.).

Emlékiratában Bibó azt írta, hogy megvolt a lehetőség egy külön magyar útra, arra, hogy a Szovjetunió és Amerika eltúri, ha nem is kedveli, ami Magyarországon a forradalommal jött létre, és az egy külön magyar út, harmadik út lett volna. Ezt a lehetőséget sokan tagadják, vannak azonban, akik úgy gondolják, volt rá esély, vagyis nem tartják egyértelműnek az akkori helyzetet. Szerintem nem eldönthető, hogy mi történt volna, ha Amerika nem pont azokban a napokban és hetekben lép fel Egyiptomban szövetségese, Nagy-Britannia ellen, és ezzel egyértelműen mutatja, hogy „szuperhatalommá” vált Nyugaton. Ugyanakkor arra kell gondolnom, amit Szabó Zoltán az írókról mondott: forradalmi helyzetben egységesek, egyébként azonban képtelenek egyetérteni, és ez az ország népéről is elmondható. Az 1989 utáni és máig tartó események azt sugallják, a létrejött nemzet (Szabó Zoltán), az emelkedő nemzet (Németh László) szétesett volna egymást támadó pártokra. Vagyis Magyarország külön útja nem lett volna az a harmadik út, amire Szabó Zoltán és Bibó István gondolt, amit remélt.

Németh László is azt írta 1967-ben egy magánlevélben: „*A magyarság szétesése az utóbbi években meggyorsult.*” És bár hozzátette: „*A legnagyobb baj, hogy e folyamat ellen védekezni sem szabad. Fennmaradásunk gondjaitól szenvedni, azokra célozni is: nacionalizmus. A nacionalizmus szóval olyan visszaélés folyik, mely fölért egy idegbénulással*”, egy interjúban egy évvel később (Hornik Miklóssal) magát a szétesést – amit csakis a forradalom alatti „nemzeti egység” vonatkozásában gondolhatott annak – hagyományszerűnek, sorsszerűnek ítélte meg: „*a magyarság százados pusztulásának tüneteként előbb a helyzetérzést, majd a tudatot is elvesztette, mellyel egy nép új történeti körülmények közé jutva irányt és teendőt talál. En ettől a nemzeti amentitától szenvedtem úgy, mint kortársaim közül tán senki sem, s ezt a tudatot akartam, dilettáns módra, a végszükségtől igazoltan újraszóni.*” (idézte in: Monostori, 190. o.).<sup>11</sup>

Szabó Zoltán Németh Lászlóéhoz hasonló kiábrándulást jelzett *Forradalom után. (Két vázlat)* című írásában, amit 1973-ra, illetve 1980 augusztusára datált, de csak 1981-ben jelentetett meg. Allegóriájában az ország egy olyan zátonyra futott, megfeneklett hajó, amely utasai berendezkedtek helyzetükbe. A cím egyértelműen jelzi, mihez viszonyítja az akkori magyarországi „konszolidációt”. Ő, aki másutt és máskor azt írta, hogy 1956 az egyetlen magyar forradalom, 1848 nem az volt, forradalmár is csak egy volt, Petőfi, a rossz helyzetet ugyan nem mondta

11 Monostori Imre, *Németh László esszéírásának gondolati alaprégei*. Kortárs, 2005. A továbbiakban: Monostori. – Németh László Szárszón, érdekes módon, egy lélegzetre jelentette ki, hogy emberfeletti kísérlet volt az írókat „(ahogy Ilyés mondta) egy szekértáborba” összehozni. Nem is sikerült soha.” És: „Elképzélhetetlen, hogyha mi leülünk: az átalakulás programjában meg ne egyezhessünk.” Szárszó 1943. Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete. Dokumentumok. Pintér István, főszerkesztő. Kossuth, 1983, 219. o.) – Engem ez arra emlékeztet, hogy: „Az nem lehet, hogy anyyi szívo” és Márai versben válaszára: „Lehet”.

százados pusztulásnak, de nem gondolt arra, hogy a társadalom egészére is állhat, amit (önkritikával) az írókról mondott korábban.

Nem gondolt arra sem, hogy a parasztság nemzetbe szabadítása, a nemzet megerősítése nem történhetett volna meg néhány év alatt. Ahogyan nem gondolt arra a 30-as években, hogy amit a középosztályt jellemezve írt: az embereket a múltjuk jobban befolyásolja, mint jelenük és jövőjük, a parasztságra is állhat. Pedig barátja, Illyés Gyula megírta a *Hősökről beszélék* című hosszú versében a summásokról, hogy esténként „visszalopják, ami az övék”. Magam úgy gondolom, a *Cifra nyomorúságban* vázolt társadalmi helyzet messzemenően pontos volt, akkor viszont mi lehetett és mi lett már 1945-ben, majd 1949 után az ország társadalmából. Megszűnt a felső, arisztokrata uralkodó osztály; a középosztály általa elemzett három része közül a zsidóság nagy többsége elpusztult, a „keresztény középosztály” a népi demokrácia diktatúrájában végképp diszkreditálódott, a feltörekvőket pedig az a sors érte, ami a meglévő nagy- és kispolgárokat: kiszajátították őket. Az ország társadalmi jellege szerint meghatározhatatlanná vált. Egyszerre furcsa, és nagyon is érthető, hogy egy osztályok nélküli, egyszerűen antitotalitárius, és így nemzetalkotó forradalomra volt képes. Utána, és a rákövetkező terror után viszont egy még meghatározhatatlanabb jellegű társadalom került már népi-demokratikus körülmények és lehetőségek között olyan helyzetbe, amelyik Nyugaton a „fogyasztói társadalom” nevet kapta.

Mindezek ellenére úgy gondolom, hogy egy magyar külön út, a harmadik út, illetve a harmadik oldal gondolata és terve érthetően, szinte elkerülhetetlenül merült fel a harmincas években, éppúgy, mint 1945 és 1948 között, majd 1956-ban. A magyarországi társadalom és gazdaság állapota valóban különleges volt a környező kelet-európai népek, a csehek, a szlovákok, a románok, a szerbek és a horvátok, de a lengyelek vonatkozásában is. Az éppen vázoltak talán náluk is megtörténtek, de lényegesen más körülmények között. A trianoni ítéletkezés a lelkiectől eltekintve is súlyos társadalmi, demográfiai és gazdasági változást okozott. Ha Szabó Zoltánnak arra a meggyőződésére gondolunk, hogy az ország állapotából kell egy annak megfelelő berendezkedést alakítani, mert a máshonnan átvettek nem lehetnek jók, és ha figyelembe vesszük, hogy ő nem az elveszített országrészek visszaszerzésétől remélt megoldást, csakis egy külön magyar útban gondolkodhatott. Az általa felmért és értékelt állapotok szerint.

A harmadik út az ő gondolkodásában sem volt valami köztes a jobb- és a baloldal között, nem is volt a kettő szintézise. A „független nemzeti élet” összeegyeztethető volt számára jobb- és baloldali pártokkal is, csak éppen a társadalom és a nemzet saját adottságain és jellegén belül. Ezt nem lehet illuzórikusnak mondani, hiszen máshol is így van. Az angol Munkáspárt más, mint a német Szociáldemokrata Párt, és megint más, mint az amerikai Demokrata Párt, vagy a francia Szocialista Párt. Ugyanez elmondható ezeknek az országoknak konzervatív jellegű pártjairól is. Az 56-os forradalom alatt Bibó a Radikális Párt névre gondolt, amiből végül Petőfi Párt lett: radikális volt, de nem „polgári radikális”, olyan időben, a magyar(országi) társadalom olyan állapotában, ami nagyon is különbözött az 1900 körülitől. Ha, ahogyan gondolom, Szabó Zoltán helyzetfelmérése a *Cifra nyomorúságban* eléggé pontos volt, azt kell mondanom,

a harmadik út elképzelése talán illuzórikus volt, de nem illuzórikusabb, mint az önerőből hatalomra kerülő munkásosztály (akár szociáldemokrata, akár kommunista) reménye. A Márciusi Fronton kívül nem volt tömörülés, amelyik a parasztság helyzetének hathatós megoldásával akarta volna megváltoztatni a magyar(országi) társadalmat és a nemzet állapotát.

Számon kérni tőle – ahogyan társaitól is –, azt, amivel eddig senki sem szolgálhatott, nem csak álszentség lenne, hanem tévedés. És nem csak azért, mert ő esszéista volt és publicista, nem teoretikus és politikus. Amikor azt mondta, a népiek nem marxisták, anélkül, hogy antimarxisták lennének, két dologra utalt. Arra, hogy ő pragmatikus magyar, vagy magyar pragmatikus: „a dolgot őt magát” nézi; és arra, hogy a harmadik út nem ellenreakció. Ha ez utóbbi lenne, akkor az határozná meg, ami ellenében készül, amitől el akar ütni. Hasonló megfontolásból találta érdekesnek Venturi könyvét a népiségről (populárizmusról), lasiah Berlin előszavát hozzá, majd meghatározását a kétféle szabadságfogalomról, a szabadság két fogalmáról („Two Concepts of Liberty”): a negatív szabadság megadja az alkalmat, hogy ki-ki szabadon cselekedhessék, ez az *amitől szabad* elve. A pozitív szabadság az *amire szabadé*, ami lehetővé teszi valakinek, egyénnek vagy népnek, hogy kifejezze magát: magamagából kifejeződjék. (A negatív és a pozitív ebben nem alternatívák, ahogyan például a váltóáram, vagy a fénykép esetében sem: kiegészítik egymást, egyik sem lehetséges a másik nélkül.) Az a harmadik út, vagy harmadik oldal, amit ő kívánatosnak tartott, az önkifejeződés – ami más, mint a „self-made” „öncsinálása” –, kívánatos, ezért reményben tartása is az.

## 6. A „lelki független ember”

Szabó Zoltán paradoxonja, hogy első írásától az utolsóig egyszerre volt politikailag besorolhatatlan és elveiben határozottan következetes. Írásait és álláspontját, pontosabban meggyőződéseit és véleményeit érezni és érteni, ezért értelmezni és körülírni lehet, meghatározni nem.

Egész írói munkássága idején tartózkodott attól, hogy kifejezze, hogyan viszonyul politikai pártokhoz, kivéve 1945-ben a Parasztpártot, azt se szívesen. Egy-egy párt programját úgy állítják össze – mind igényből, mind szükségből –, hogy elüssön a többi párt programjaitól. Ő viszont még a társadalmat illető eszmékhez való viszonyát se szerette pontosítani, pedig igen határozottan, sőt szenvedélyesen tudott viszonyulni bizonyos kérdésekben. De számára a bizonyos kérdések mindig adott, és időben is körülhatárolható helyzetek, dolgok és feladatok voltak. Mondható például, hogy „demokrata” volt, de hát van „kereszténydemokrata”, „szociáldemokrata”, „polgári demokrata”, és, azt hiszem, téves lenne ezek bármelyikével azonosítani hovatartozását, hozzáállását a dolgokhoz.

Ez a jellegzetessége már korán feltűnt, és nemcsak abból, hogy republikánus létére gond nélkül dolgozott a legitimista Pethő Sándor felkérésére újságjában, a *Magyar Nemzet*ben. (Ami persze Pethő Sándorról is jelez valamit.) Kovács Imre, a *Néma forradalom* szerzője így szólította meg a *Magyar Nemzet* 1941. május 11-i számában:

„Mondja meg őszintén Szabó Zoltán, hogy merrefele tart? Ő a középosztálybeli falukutatók legbátrabb és legbecsületesebb képviselője. A többiektől nem sokat várunk. Szeretnénk azonban tudni, hogy számíthatunk-e szövetségükre. Sokszor megírtam már, hogy a parasztság és a munkásság nem nélkülözheti a középosztály jobbainak támogatását, de ez a támogatás természetesen ne a vezetés vágyát jelentse, hanem álljanak be sorainkba, és velünk együtt harcoljanak azért az új világért, melyet a háború végével remélünk elérni, illetve megvalósítani. Mi, akik származásunkat sohasem tagadtuk meg, tudatosan vagy öntudatlanul szocialista programot vallunk. A hová kérdésére ezzel feleltem Szabó Zoltánnak.”<sup>12</sup>

Szabó Zoltán, mondhatni jellegzetesen, így válaszolt május 17-én:

„Végezetül Kovács Imre azt a kérdést intézi hozzám, hogy valljak tehát: hová megyek én, merrefelé tartok? Eddig abban a hitben voltam, hogy erről szerényen bár, de gyakran szoktam említést tenni cikkeimben. Ha azonban kívánja, szívesen megfelelek most is: Az a reményem, hogy egyre jobb művek írása felé tartok. S az a hitem, ezek politikailag sem lesznek haszontalanok. Esményeinktől, melyeket magyarság, emberség, szabadság szavakkal s a parasztság ügyének szolgálatával jelölhetnék meg, nem tértem el.”

„Persze ő most aligha ilyen választ vár tőlem. Hogy milyet vár, azt maga megjelöli, mikor azt mondja, hogy ő és a többi parasztszármazásúak »tudatosan vagy öntudatlanul [?] szocialistának vallják magukat«. Ezt vállalom magam is. Nem titkolt elégedetlenséggel. Mivel e szót ma, mikor annyian, olyan feleltlenül, oly sokféle jelzővel használják, nem tartom önmagában elegendőnek.”

„Feladatnak azt tartom ma is, amit A tardi helyzet idején. A magunk problémáinak elfogulatlan vizsgálatát, és ennek alapján a megoldás bátor keresését és kifejezését. Ez volt a dolgunk. Ez ma is.” (Szabó Zoltán, *Szellemi honvédelem*. Hét Torony, é. n. [1990], 340. o.)

Amit nem tartott önmagában elegendőnek, jellegzetesen, nem toldotta meg jelzővel, hogy elegendő legyen. Mivel a Nemzeti Szocialisták is szocialistának mondták magukat, Németh László is, a Szociáldemokrata Párt is, Szabó Zoltán úgy tért ki a pontos válasz elől, hogy jelezte, Kovács Imre se volt kevésbé pontatlan. Akkor sejteni, ma pedig tudni lehet, hogy az előbb említett három változat egyikét se osztotta, de csak az elsőt vetette el határozottan.

Egy kérdésben azonban meg lehet határozni azt, ami Szabó Zoltánnak se nem meggyőződése, se nem véleménye, hanem lénye volt, gondolkodásának és érzéseinek fókuszusa vagy irányultsága: kisugárzása, és ezért írásainak jellege. Ez az egy pedig számára elkerülhetetlenül hármasság volt: magyarság, európaiság és emberség. Hiszen minden magyar ember: ember, de ember az is, aki nem magyar,

---

12 Kovács Imre Szabó Zoltánnak arra a nézetére reagált, hogy nem az a fontos, honnan jön valaki, hanem az, hová tart. Kovács Imre, *Népiség, radikálizmus, demokrácia*. Gondolat, Nyilvánosság Klub, Századvég, 1992, 46. o.



sőt, számára-szerinte, akármelyik magyar emberben megkülönböztethető egymástól a három, ha egyaránt kivonhatatlan is belőle. A magyarból kivonhatatlan az európai, és hitte, nem csak remélte, hogy az európaiból is a magyar. Azt viszont sohasem határozta meg fogalmilag, hogy mi a magyar, mi az európai, mi az ember.

Ő maga Európához elkötelezetten írt magyarul; és a magyar nemzethez, a magyar emberekhez – nem a magyar országhoz – elkötelezetten tudta és érezte magát európainak, írt európaiként. Mintegy magától értetődően. Áll rá, amit Rákóczirol mondott: *„Magyarországon volt olyan európai, mint idekinn. Idekinn volt olyan magyar, mint Magyarországon.”* (Nyugati vártán I. 213. o.). Cs. Szabó Lászlórol is el lehet ezt mondani, Németh László is sokszor és sokféleképpen mondta, amit egyszer így: *„Európában minden nemzet kultúrája nemzeti és európai”* (Idézi: Monostori, 26. o.). És valóban: Ha az európai szellemiség lehet francia, angol, német vagy latin, miért ne lehetne magyar? És miért ne lehetne más nyelvűek számára is hozzáférhető? Ez utóbbi azonban valamiképpen nem zaklatta igazán Szabó Zoltánt, holott élete második felében külföldön élt, és éppen ő volt az európai magyar és magyar európai szellemiség egyik legkiválóbb kifejezője a 20. században.

Bibó gondolkodásával messzemenően egyetértett, ám ő maga épp ennyire messzemenően a partikularitások embere volt. Híresen írta le újra meg újra a Bocskainak tulajdonított mondatot, amit Bibó révén ismert: *„Sem az dialektikához, sem az retorikához nem tudunk, a dolgot őt magát nézzük, csak a mi nemzetünk javát és magunk megmaradását.”*

Szabó Zoltánra legjobban az a leírás illik, ami 1979-ben Kende Péternek írott levelében olvasható, és már halála után jelent meg a Kende Péter szerkesztette párizsi *Magyar Füzetekben*:

*„Hosszabb ideje megrögzött – talán maximalista – meggyőződése az, hogy folytatólagos publikációk – könyvsorozatok, évkönyvek, almanachok és folyóiratok – akkor és azzal válnak valóban eredményessé és hatásossá, ha új »intelligentsia« kialakulását, kifejeződését és integrálódását mozdítják elő. Gondolom eleve érted, hogy miért írom ennyire idegenszerű betűzéssel ezt a szót<sup>13</sup>... Az »intelligentsia« a választottakra utal, elsősorban nagyjából azokból a »lelki független emberekből« tevődik össze, akikről Széchenyi beszélt annak a nem éppen idejétmúlt beidegzettségének a foglyaként, amely szerint »a magyarság közértelmesség által fejlend ki tökéletesen«, s érvényesnek vehetjük a régi Oxford-szótárak értelmezését is, eszerint az »Intelligentzia vagy Intelligentsia« egy-egy nemzetnek (különösképpen az oroszoknak) az a részlege, amely független gondolkodásra törekszik.”* (Nyugati vártán II. 427. o.).

---

13 Szabó Zoltán egy, itt terjedelme miatt kihagyott részben, megmagyarázza, miért használja ezt az angolból kölcsönzött – angolul a „ts” hangokkal lehet a magyar „c” hangot képezni –, az angolba a 19. századi, Herzenhez és elvbarátaihoz kapcsolt, és oroszából átvett szót. Magyarítani az írásmódot nem lehet, hiszen az „intelligencia” magyarul mást jelent, és a franciából átvett „intellektuelek”, amelyet ezért egyesek „entellektüellek”-nek ejtenek, éppúgy alkalmatlan lett volna, mint az általa elutasított, sokféleképpen, más-más időszakban is más-másként használt „értelmiség” szó. Érdemes elolvasni az egész írást, in: *Nyugati vártán*, Osiris-EMPSZ, 2011, II, 427skk.

Szabó Zoltán egyébként már 1939-ben „lelkükben független magyarok”-ról írt, a rákövetkező évben arról, hogy „az is előfordul, hogy a kisebb nép némely fia elveszti lelki függetlenségét”.<sup>14</sup> 1979-es levelében a 19. századi orosz népiekre (narodnyikokra) utal az angol szóhasználat révén. A „lelki független ember” kifejezés persze magában nem elég: Szabó Zoltán kezdeteitől fogva mindvégig, és nagyon is hangsúlyozottan, magyar emberként és íróként, és ezért európaiként volt lelkileg független. Olyan meggyőződésekkel, véleményekkel, érző gondolkodással, amikkel csak írásait olvasva lehet megismerkedni. Azok értelmezéséhez kívánt ez a kísérlet hozzájárulni.

---

<sup>14</sup> Szellemi honvédelem, 110. o.; idézi: Salamon Konrád, *A harmadik út kísérlete*. Eötvös Kiadó, 1989, 136. o.

# Kabdebó Lóránt

## „Lelki független ember”

(Szabó Zoltán jubileumára)

Ha választhatnék, ki lenne az író, akivel bár ha ismerhettem volna, nem találkoztam, és akitől, érzésem szerint, baráti egyetértésben tanácsokat is kérhetnék, hiszen lehetnék jó barátok, együtt mehetnék a kávéházba, s teát kavarva, szépet, jót, igazat akarva beszélgethetnék irodalomról, vagy más ily fontos emberi lomról, mint az öregebb, mint az apám – azt hiszem, Szabó Zoltánt választanám. Ha a világ rendje békésen alakul, határok hatalmi rendszerek mentén nem választották volna szét az embereket, akkor atyai barátságát elnyerhettem volna, hiszen barátai közül Németh Lászlóval közel kerültünk egymáshoz, találkozhattam Tamási Áronnal és Veres Péterrel. De hát ő nem vállalhatta a hazai jelenléte, feltehetően nem élhette volna túl franciaországi kiküldetését. Nemcsak a hivatal, amelyet vállalt, jelentett volna életveszélyt itthon számára, nemcsak koncepció-rágalmak és gyanúk készítettek volna elő pusztulását, de független szelleme öntörvényűen is szembefordította volna négy évtized hazai kötelmeivel. Az a természetes független, görcsmentes elegancia, amely tájékozódását vezette, az hozta volna rá az elhallgattatást. Mindaz, amiért azt kívánom utólag, bárcsak én is környezetéhez tartozhattam volna.

Azok közé az egyedülálló, mégis szerényen véleményt formáló emberek közé tartozott a huszadik századi magyarság történetében, akik világosan megfogalmazott és határozott következetességgel megformált véleményével nem az árkokat mélyíteni akarták, hanem a megértés benső hangoltságát sugározták a rá figyelők számára. Ami összeköt, azt emelte ki a megnyilvánulásokból, noha pontosan számon tartotta mindazt is, amiben elkülönöztek egymástól. Kerülte a doktrinér fogalmi vitákat, mert olvasmányai megfogalmazásaiban igyekezett szétválasztani a szerző jó szándékú igyekezetét az általa használt kifejezések általánosabb használati értékű megítélésétől. Tudatában volt a hazai világ „fortélyos félelmeinek”, de szerencsésen görcsmentesen túl tudta tenni magát ezek kötöttségein. „Lelki független ember” tudott maradni élete hányattatásai ellenére is. Vagy talán éppen azokból következően? Szerencsésnek mondható lett a szerencsétlenségekben. Ami másokat életveszélybe sodort, azok csak szerencsésen megkerült vagy túlélte viszontagságokként köszöntek vissza életében. Menekült volt az 1940-es francia összeomlásban, de útja nem valamilyen fekete kolostorba vagy internálótáborba vezetete, hanem hazavezényelte, így azon frissiben, a *Nyugat* kiadásában beszámolhatott szemtanúként, így született meg az *Összeomlás*. Szerkesztő volt itthon a demokrácia

kommunisták által történt felfüggesztése idején, mégis nyomdába adhatta barátja korszak-meghatározó politikai körképét, Bibó István *A magyar demokrácia válsága* című írását. A demokrácia végleges megroppantásakor az emigrációt választotta: száműzött maradt élete végéig. Száműzetett a magyar irodalomba. Angliában, Franciaországban – mintha hazájában élne: benne élt az egész magyar irodalom. Szövegeivel, de személyes emlékeivel úgyszintén. Össze tudott bármikor, bármit régi önmagával mérni. Megértően, de tények és megnyilvánulások pontos mérlegelésével. Benne élt tovább az elveszett demokrácia, és ennek szellemében vizsgálta magában otthon maradó barátait. Benne és általa átmentődtek az értékek az otthon nem létező demokráciába. Benne éltek tovább valóságos életüket az otthon visszanyesett lehetőségű nagyságai a magyar szó mestereinek.

Hiánya bennem azért fészkelhette meg magát, mert végül is sorstársai közül Határ Győző atyai barátom lett, Cs. Szabóval élete utolsó idejében közel kerülhettünk egymáshoz. Bennük a múlt, a hazával való kötődés a szakítást követően valamilyen görcsös kapcsolattartást alakított ki. Lehet, hogy ennek hiányát Szabó Zoltánban csak a nem ismerése okozza. Írásainak fesztelensége a személyes kapcsolatban más színezetet alakított volna ki. Ma már tehetetlenek vagyunk. Így alakult. Személyesen nem ismerhettem. Maradnak a művek, melyeket paradox módon idehaza alig ismernek. Pedig az utolsó, az emigrációban megjelent írásainak összességét gyűjtő kötettel az Osiris Kiadó immár teljessé tette műveinek hazai megjelentetését (*Nyugati vártán* I–II., Esszék és publicisztikai írások). Itthon élt íróink bármelyike számára is irigylésre méltó az igyekezet, amellyel a kiadók és sajtó alá rendezők szorgossága hazairányítja Szabó Zoltán távolba vesző munkásságát, gondolatait. Valószínűleg mert igényt elégíthetnek ki ezzel. Hiszen melyik magyar publicistának jelentek meg összes kiadásban újságcikkei? *A Szellemi honvédelem* és a *Hazugság nélkül* három kötete az emigráció előtti összes hazai újságcikkét is közreadta. Mégis ezt a mára már bepótolt jelenléte szinte nem is igazán tudatosítják az olvasók.

\* \* \*

Mi fogott meg most, születésének centenáriumián írásaiból? Szinte bármelyiket, bárhol felüthetem: olyan fölényes, mégis szeretetteljes figyelem tölti be sorait. A megérteni akarás vezette ezt az érdeklődést, de még inkább az a szándék, hogy az olvasott szövegeket mindig igyekezett az azt vitatókkal szembesíteni. Az ő számukra a még elfogadhatóság mértékét megkeresni. Összebékítő személyiség volt, minden megfigyelésével, magyarázatával, felvillantásával. Nem az ellentétek elkenését kezdeményezte, hanem az összetartozókat próbálta a szövegek ellenére közel hozni egymáshoz. A szövegben ő nem az elválasztó jeleget, nem a különbözést kereste, hanem azt az emberi állásfoglalást próbálta kiolvasni, ami az adott megfogalmazást kiváltotta. Persze nem ellenségeket akart összebékíteni! A lényegi különbözést számára is áthághatatlan különbséget jelentett. De azt érezte, hogy az oly igen veszélyesen nemzetromboló huszadik században nem lehet mindenkinek a másik ellenzékének lennie. Az egy ügy felé terelhetőket össze kellene fogni, egybe terelni, hogy együttesen védjék ki a sokszor elháríthatatlan veszélyeket.

Persze mindez a legtöbbször már csak az emigrációban sikerült a számára. Írásban! Emlékezésben! Hiszen, ha 1945-ben Szekfű Gyula a Szabó Zoltán összeeskábált pótkocsis motorbiciklijén, a Pásztortúráról egyetemi előadásai felé tartva, kora jellemzésére ezt a meghatározást mondja: „Zápolya kora”; akkor én is elmondhatom: Szabó Zoltán távolban elmondott emlékező búcsúztatói mintha a Szekfű Gyula szellemes megjegyzése szerinti *utolsó rákosi országgyűlést* revelálnák: a mohácsi csatamezőt.

Olvasom emlékezéseit, mintha kedves Jókai-könyvemet, a Szerémi György lejegyezte szóbeszédektől is ihletett regényét, a *Fráter Györgyöt* olvasnám. Csakhogy ő nem hallomásokból szötte a szigorú valóság mellett ott kavargó legfantasztikusabb elképzeléseket begyűjtő látomását, hanem saját tapasztalatait formálja jellegzetes anekdotákká. Megtörtént jeleneteket fűz láncolatra. Amelyek vezethettek volna egy jobb korba is. Ha a közép-európai beszorítottság nem határolta volna le a magyarság (és persze az egész térség) mozgásterét. Ami sorsszerűen Mohácshoz vezetett, azt ő visszaszálazza, és összerakja úgy, hogy egy szerencsésebb csillagzat alatt talán virágkor sarjadhatott volna. Benne, ott a nyugati emigrációban, azután ez a másik Magyarország feltámad. Mintha Jókaival szemben Mikszáth *Új Zrínyiásza* elevenednék meg. Persze nagyon jól tudatában volt maga is a mikszáthi csattanónak is, a hősi halál ismétlődésének. De írásaiban az Ottlik-szellemű „Másik Magyarország” kel életre. Ahol az egymáshoz tartozók összemunkálnak, bukásaik ellenére is példaemberekké emelkednek. Egy elkövetkező, árkok nélkül magát megépíteni akaró országban.

Persze lehet, hogy mindez – a jövőt is magába véve – valóban csak képzelet marad, a huszadik század annyi jó szándék ellenére is *nemzeti nagylétünk nagy temetője* marad. Lehet, hogy mindezt csak valahol az emigrációban lehetett, és csak képzeletben feltámasztani. Akkor pedig éppen ezért olyan szép, amit – nem csak írt, de írásaival – tett Szabó Zoltán Londonban és Franciaországban. Kikereste, megfogalmazta a magyarság lelki független képzetét. Lebegjen lelki szemeink előtt. Higgyük, hogy lehetne kor, amelyben társai lehetünk ebben a varázslatos hazában. Higgyem, hogy erről tudtam volna vele elbeszélgetni. Miként szegény József Attila is elhitette magával, hogy Babitscsal ilyen baráti közelbe kerülhet egyszor. Mert az összetartozóknak együtt lenne a helyük. Bár, kérdezem, ez mikor valósulhatott meg eddig a világ történelmében? Sajnos az összetartozók csak az irodalomtörténetben kerülnek egymás közelébe. A nagyok *folytatják egymást századról századra, s kezet nyújtanak egymásnak a népek feje fölött* – mondja Babits *Az európai irodalom történetében*. De együtt is tudnának élni? A bennem felgyűlt emlékezések nem erről vallanak. Sajnos.

Ehhez egy Szabó Zoltán képességű, független szellem kell, hogy rá-lássa ezt az együttállást a világra. Íme, néhány példa emlékezéseiből!

Csak egy bekezdést hadd idézzek a Németh László emlékezetét elősegítő emlékidézéséből. De másképp alakult volna történelmünk és irodalomtörténetünk, ha a felidézett jelenet a maga világos nagyvonalúságával nem mulandó epizódként rögzült volna, hanem a nagy író és gondolkodó recepciójának meghatározó mozzanata lehetett volna.

„1945. január vége. Debrecen. Révai József ellenszenv nélkül, de azt feszegeti, hogy mivel tudnám neki megmagyarázni azt, hogy fasiszta vagy fajelméleti divatoknak olyan kiváló elme is engedhetett, amelyennek Németh Lászlót írásaiból ismeri. – Nem lehet megmagyarázni! – mondom, mert lehangol a kérdés. Látnivalóan nem érti vagy kitérőnek érti e választ. Hát belekezek. Abba, hogy nincs mit megmagyarázni, nincs megfejtendő. Nem is lehetett. Németh László nem olyan alkatú s értelmű ember, akit olyasmi, mint fasizmus, fajvédő szempont, vagy nacionalizmus bármiben megigézhet. Élve immunis! Ilyen a lélek alkata. Még a német kulturáltságnak sincs rá komolyabb hatása. Ami német jelleg beszivároghatott, csak a látásmódjába, az legfeljebb a görögösségét színezte. – De mégis – faggatott Révai. – Hogy jut eszébe például a mélymagyar? Szerencsétlen, de nem észjárást meghatározó e szó. Németh László eszméit a jövőnek vetette fel. Elnevezésüket múltból, hagyományból kerítette elő. Ennek ihletésére. Fülbemászó szavakat keresett. S az a mélymagyar-hígmagyar Szekfű kismagyar-nagymagyar ellentétpárja ellenében, ellen-ellentétpárnak készült. Minőségi válasz akart lenni a mennyiségire.

Az irodalomértő pártember egészen vidám lesz, hogy jót hall az íróról. Bizonyára hallott már ilyet Erdeitől. A legjobb választ biztosan Illyés adja majd. – És a világi szerzet? Faggatott a pártember az irodalomértőből. – A vallási tartalma mi? – Nincs vallási tartalma, ahogy ezt a jelző leszögezi. Világos, hogy az, ami ennek mondható, közösség szolgálatát vállaló kisebb és szűkebb közösség. Kiművelt emberfőkből. Akiket a műveltség közös nevezői, szigorúbb erkölcs s nagyobb önkéntes fegyelem tart össze.”

Lehet, rögtönzött, felszíni érvelés, de lényegi meglátás a szellemes tálalásban. De Szabó Zoltán később ismét visszatér a szójátéknak feltűnő jellemzésre, ekkor már ítéletként fogalmazva: Németh Lászlóról „Szekfűnek igen elismerő véleménye volt, mindaddig, amíg a Kisebbségben meg nem jelent. Ezzel a rokonszenv – és nem Szekfű hibájából – ellentété fajult, főleg azért, mert Németh László a szerencsétlen mélymagyar-hígmagyar antitézissel Szekfű nagymagyar-kismagyar ellentétpárját formálta át misztikára és öncsonkításra csábító elméletté.”

Íme a mindmáig hiányzó nagyvonalú felülemelkedés a szavakon. Lassan évszázados kötöttségeket vág szét a maga gordiuszi szellemi mozdulatával. Felszíni szavakat hessent el, kiszabadítani akarván a használni akaró lényegeset. Amikor a „ráfogás” kórusa legkiválóbb íróinkat-költőinket kirekesztően kezelte. Mondhatnám a mondatot sajnos jelen időben is: kezeli. Micsoda jégverés követte ezt a januárt. Odalett az emberek vetése.

Persze Szabó Zoltán fájdalommal nem az ellenségeket siratja. Barátja életének megsemmisülését gondolja végig, mint egy görög sorstragédiát. Végigkíséri a Németh László-i reakciót, a viták kiváltója amint önmagát visszavonja a közösségi cselekvések vállalásából, hogy végül az önmaga íróletének megszüntetéséhez hátráljon – állandóan vállalt írólete közepette. Pszichológiai remeklés, az írott életmű belső érzelmvilágának finom megérezkítésévé válik Szabó Zoltán emlékidézése, amint bemutatja barátja vergődését az önmaga is szélesítette árkok közötti állóháborúban; a nagy író, nagy ember feláldozódásának procedúrájában. Mintha a bécsújhelyi siralomházat gondolná újra végig, új áldozatot beletelepítve.

Másik példázat. Veres Péter bemutatása. Illyés búcsúztatójában elhalasztotta Veres Péter megítélését, a jövő feladatává téve küldetése megfejtését („*Évtizedek kellenek, amíg Veres Péter alakját egy végső összefoglalás tisztázza; kitisztázza... Évtizedek? A tisztázás nem lesz könnyű*”). Szabó Zoltán idézi ez utóbbit, tudatosítja, hogy Illyés dicséretképp veszi észre a bajt, de ő felveszi a kesztyűt, nem kerülte meg a feladatot. Én pedig együtt olvasom Szabó Zoltán fejtegetését, és hallom magamban Németh László nehezen kivehető hangját, amint a *Csapda* bemutatóját (1966. október 7.) követő zajos színházi-büfébeli díszvacsorán elhúzódva párunknak fejtegette, ha valaki személyében kellene megneveznie a nemzet reprezentánsát, ő „Pétert” ajánlaná. Szerető megértéssel közelített feléje Szabó Zoltán is. Már a lezárt pályát boncolva. Szavak szerint. Mindenki okulása szándékával. Nem az író arcképét rajzolja, hanem éppen a reprezentációt. Miként és lehetett-e erre képes? Mintha Németh Lászlónak felelne, pedig csak az Illyés felhívását taglalja. A politikus vállalás akaratának és a szépírói alkat felcsillanásának kettősségében keresi egy szemellettára elvirágzott ember alakulástörténetét. Mint az operáló orvos, furorral belevág témájába. A halotról beszél, a lezárt pályáról, mintha még mindig élő ígéret lenne.

*„Veres Péter rokonszenves személyében két identitás koegzisztált. A két identitás két műfajban egymástól konokul elkülönítve jelentkezett. Elbeszélő szépprózájában a hortobágyi rideg-pásztornép hűséges ábrázolója. Állásfoglaló elméletkeresztesző, vagy véleményt mondó publicisztikájában viszont ország-világ pásztora akarna lenni. Az elbeszélésekben paraszti közösséghez tartozó ember beszél, a parasztnép szókincsével. Az eszmélkedésekben a vezérkedésbe emelkedő ember emettől merőben eltérő ideológiai nyelvezetű forduló vezérürrühöz hasonlatosan, aki nyakában a kolomppal vezérel, míg őt terelik... Az íróban a két személyiség, ha céljait nézzük: komplementáris, ha eszközeit, a szövegét és esze járását: majdnemhogy összeférhetetlen. A következőkben, hogy amennyiben szépprózáját és publicisztikáját párhuzamosan olvassa az ember, a rideg fegyelmességgel megőrzött kettősség hatása lehangoló, olykor kínos. A maga világáról Candide beszél, de Candide személyében Pangloss tanítgatja a nagyvilágot.”*

Szabó Zoltán visszahelyezi korába Veres Péter leírt szavait, hogy értelmezhesse a publicista alkatát. Kiemeli a sorsa alá kerüléséből a beszélő jót akaró embert. Azt kíséri figyelmével, amint Veres Péter ideológiájában szavai gondolkodásának árulói lesznek, anélkül, hogy kifejeznék jó szándékú akaratát azon nyomban. Szembenéz a harmincas évek marxizmusból és a német fajelméletből fakadó szóhasználatának következtében eltorzuló mondásaival. „*Nem volt hajlandó tudomásul venni például azt, hogy a szavak tartalmát-értékét közhasználat határozza meg és koptatja el, s nem az, hogy személy szerint mit értünk alattuk, vagy az, hogy politikai műszavak rendszerekkel valuálódnak, devaluálódnak. A »faj« szó 1939-ben valóban ismert hamis pénz volt, különösen, ha a textusban magyarság megmaradásáról volt szó, mivel ezt akkoriban leginkább az északi rasszizmus fenyegette. Veres Péternél azonban a népközösségi fennmaradás tényezői között a »fajiság« sűrűn szerepel, s azzal határozódik meg, hogy »a faj csak biológiai fogalom«, ezt megvilágítja az, hogy »minden nemzetnek van vértörzse« és színezi, hogy szükségünk van magyar esztéti-*

kai ízlésvonalra is, amihez elengedhetetlen, hogy legyen nekünk »faji ideáltípusunk« is, tehát ezt is meg kell határozni.”

Hogy 1939-ben mit jelentettek ezek a szavak, leírja azt is Szabó Zoltán, „A Szocializmus Nacionalizmus kétségkívül a magyarság fennmaradásáért aggódó »sorslírát« temetett mélyre, műszóvirágok alá.” De idézi a Számadást is, ahol ezeket a szavakat kivonná Veres Péter a korabeli veszélyekből: „Nemcsak szavakat kell megérteni, hanem a szavak lelkét, a szavak mögött rejlő hitet és akaratot is.” Szabó Zoltán megfogalmazásával: „Veres Péter könyvébe írt olyasmit is, amit a megírás idejében is csak egyetértő szubjektív közérzet érthetett, úgy-ahogy.”

És túl ezen, az író nagyságát olyan szöveganalízisnek alávetve emeli piederesztára, hogy ezzel ellensúlyozza mindannak a buktatónak végiggondolását, amelyet a gondolkozásában megjelenő doktrinérségből eredeztethetően végigvezet. Végül is a magyarság fennmaradásáért aggódó „sorslírát” kihallja a mesterséges gondolkozás magára erőltetése mögött. A reprezentációs kényszer vállalása ellenében.

„De a magyar irodalomnak, már amennyire én kívülről megítélhetem, komoly vesztesége volna, ha Veres Péter válogatott munkái sorozatban nem kerülnének az utókor elé. Az egybegyűjtött válogatásnak tartalmaznia kellene minden egyes szépprózai munkáját, teljes egészében, valamint a »Számadás«-t. Gondolkodásának rendszeréről, szorongó tájékozódásairól és eltévedéseiről – tévedéseink is nevelőink! –, ellenszenveiről, erkölcsi normáiról az eszmélkedő írásokból válogatott pages choisies adhatna világos képet, ha csak azt emeli ki, ami a jövő emberének érthető maradt.” A teljesség és válogatás, mint az utókor ítélete. Nem leltárkészítés, inkább a továbbhasználhatóság szempontjából.

És amint a Veres Péter-i modellt megértő, azt feldolgozó, népe számára használhatóvá alakító munkálkodás munkajellegét felvázolja, ennek során talán a legpontosabb önportréját is megfogalmazza. Ebből a szövegből hangzik ki – szememben – Szabó Zoltán legpontosabb önjellemzése: „Erre a válogatásra és az élet második negyedfél évtizedét összegező életrajzra csak lelki független ember lehet majd képes, ha egyszer olyan idő jön, hogy azzal már nem kell gondolnia, miképp viszonyuljon az akkori idők »vezetőinek« fortélyos félelmeihez.” „Lelki független ember” – mintha Illyés valahai jellemzését visszhangzana: „helyes egyensúlyérzékű barát”.

1962-ben az otthontalan író az otthontalanná váló honfitársainak hogyan írhatna másképp egy otthon élő íróat köszöntő cikket, mint éppen az otthonosságát ünnepelve. Régi történetet, még az otthonléte idejéből visszaidézve. Illyésről szól a történet. Valaha írt az egyik könyvéről, benne egy kis elmarasztalás? Inkább csak fricskázás! Akkori szavait így színezi át anekdotává:

„Ezek a szerző új munkáját azért dicsérték, mert olyan helyre visz, ahol érkezésünkre derült és izgatott arcok jelennek meg ajtóknban, ablakokban, már a rántottasütés kedvelt hangját és illatát is kivehetjük, s szobabelső, udvar népesedik jóindulatú, huncut és gondterhelt ábrázatokkal: jobbról egy sógor jön, balról egy koma, hátrébb egy szomszéd, aki ugyancsak rokon, ha jobban utánanézzünk. Egyik kedvesebb, rokonszenvesebb, mint a másik; ám nem csak azért fogadjuk, mi olvasók, bizalomra gerjedt lélekkel őket. Hanem azért is, mert régi és kedves ismerősök mindannyian: mindnyájan már több felejthetetlen órát töltöttünk velük a szerző előző művének olvasásakor,



*de örömről már akkor is a viszontlátás öröme volt, hiszen az előző könyvét megelőző mű első oldalain már láttuk őket; úgy lehet, nem először.*"

Ezt követően sokszor találkoznak, kettesben is beszélgetnek, a szöveg szóba nem kerül. Egyszer csak egy telefon: „van biciklid?“, és máris úton vannak, Siófokról Ozora felé. Úttalan, poros, sík utakon. „Sohase képzeltem, hogy Siófok és Ozora közt Szahara terül el nyáron.” Végül: „Gyalog egy magaslat élére értünk: szemközt váltott a vidék, a völgybe már más világ borult ki. A látvány frissítőbb volt, mint a Sió vize az imént, éppúgy volt frissítő, ahogy a gyalog zárándokoknak lehetett Chartres völgye a Beauce-síkság izzó lapja után, a hirtelen kegyelem erejével.” Nem az addigra begyűlt Illyés-mű miatt csodálkozik rá. „A táj maga volt mű. Emberkéz alkotta mű, a zöld árnyalatainak azzal a változatával, ami kertész kezére vall. Völgybe falunak házak, falu köré nézőnek halmok gyülekeztek, értelmes összejövetelre. Ezt a lejtőkről szólótőkék sorai nézték, présházak világítottak fehér falaikkal a nappal szentjánosbogaraként. Mellettük lombos fák álltak, könnyedén, mintegy lábujjhegyen, árnyékuk szőnyegén, amit a hanyatló nap a lejtőn már legurított. Utoljára az Ile de France-ban láttam ilyen tájat, s másutt elébb se láttam ennyire tenyérbevalót, amelynek minden porcikáját emberkéz művelte meg. Illyés Gyula jóakaratóan nézegetett, nagyjából úgy, mintha szamarat vagy más lelkes jószágot látna, amint új kaput bámul. »Ez itt Ozora – mondta, s huncutság volt a hangban –, ha meglátod, gondoltam, meg is értesz: megérted rettentő hibám.« Céljához értünk: a látványt annak a néhány rosszmájú, de korántsem rosszindulatú sornak köszönhettem, amire szót igazán nem volt érdemes vesztegetni, de egy utazást igen.”

És ezután a két barát világának szembesítése, összefonása: „Az én erőmből már csak egy idéző megjegyzésre telt: »Azért Párizst mégsem kellene egészen feledni. Mivel... bátran tévedni az tanított« – próbálkoztam, a hangsúlyt a tévedésre téve, mert ez a fontos. »Ez is hét dombra épült« – mondta ő ravaszul, s nagy tenyere egy széles karmozdulattal Ozorát besöpörte. Lassan betakarta az este is, elmentünk vacsorázni. Természetesen rokonokhoz.”

És hogy mindez nemcsak köszöntés helyett kikeresett emlék a tragikus jelen (1962!) ellenében, hanem a barátot jellemző-meghatározó definíció is, azt később, Veres Péter reprezentációs pozíciójával szembeállítva ismétli el:

„Illyésnél ugyancsak a szeretet verőfényében jelenik meg Ozora képe s a földihez nem pusztán szolidaritás, hanem rokonságérzés fűzi, nem elsősorban azért, mert szegények, elébb azért, mert az övéi: a familiáris szeretet költészetében családtaggá lépteti elő a szomszédokat. S az a körülmény, hogy népi származék, vagy parasztkáder, sose mandátumként jelentkezett a költészetében, inkább ilyenformán: »A kocsisorról a süket Gyalog – nem is sejti, hogy érte harcolok: – hogy könyvbe írtam... s már ha lelkesen – szárad, hogy a népet képviselem – őt képviselem. Meg-megáll, ha lát – nem engem köszönt: az apám fiát«... Vagyis a népművészetben az apja fia lesz az atyafinak, mihelyt hazatért.”

Persze ehhez a lelki független emberséghez kívül kellett lenni az otthont meghatározó kötöttségeken. Hogy mennyire erre volt szüksége, legyen példa a Szekfű Gyula halálakor készített a helyes egyensúlyérzékű utód. A Bethlen-Szekfű páros jellemzését szintén egy személyesen megélt anekdotával vezeti fel. „Ez a száraz és csak a szó technikai értelmében kitűnő politikus nyilvóán tisztában volt azzal, hogy az,

amit ő konszolidációnak nevezett, egy jövődó ezredév alapkövének nem tekinthető. A Magyar Szemle egy vacsoráján, az asztalfőn és szmokingban, hosszú szipkás cigaret-tájával babrálva, szokott pátoszmertes modorában megjegyezte, hogy miniszterelnök-ségét talán csak egyetlen maradandó alkotása élte túl: a Magyar Szemle. E tréfának komoly magva is lehetett, és aligha kétes, hogy Bethlen tudta: folyóirata hasábjain oly garnitúra készül a jövőre, amely nem olyan világot csinálna alkalomadtán, mint az övé. Ebben Szekfűnek nagy része volt. Mint ez a Magyar Szemlében elébb és a Magyar Nemzetben utóbb világossá vált: Szekfű dékáni vagy rektori szereplése a magyar szellemi elit közéleti szektorában találkozót eredményezett. Azok között, akik keresztény moralitásból vagy nemzeti hagyományokból indultak ki, és a múlt felől közeledtek a néphez. S azok között, akik forradalmi méretű változás igényével jöttek a népből, vagy jelentkeztek a nép oldaláról. Nyugalmas fejlődés esetén Szekfű Gyula egy lassú, talán túl óvatos, de határozott reformszellem mentora lett volna.”

Ennyi, amit Szekfű kiszámíthatott. De: „Közbejött azonban a hitlerizmus, a háború, az orosz.” És itt egy új Szekfű jelenik meg: „Az önáltatásra képtelen Szekfű 1938 és 1944 között szemtanúja volt annak, hogy miként hitványul, züllik szét s válik értéktelenné értelmileg s elviselhetetlenné erkölcsileg mindaz, amit – megfelelő refor-málás esetén – a magyar állam fennmaradásának tényezői közé számított korábban.”

Következett a már idézett anekdota. 1945-ben, mikor röviden summázza: „Zápolya-kor”. És eszerint él. A moszkvai követség: *Be vagy a Hét Toronyba zárva*. Barátja és támogatója, Bethlen István fogolyként, ő „portai” követként. Török Bálint csapdája. És a zárás – amely az ember sorsának súlyát mondja ki: „Szekfű Gyula egész életében a talán legnagyobb, de mindenképp legdúltabb magyar példáját akarta követni. A sors megadta végül is neki, a nehéz döblingi tépelődésekhez hasonló tíz esztendő.” És egy gesztussal a történetíró-író műveire mutat: „Polcainkon azonban könyvei maradtak.” Amit sugall: megmaradtak! Nemcsak Németh Lászlót, de Szekfű Gyulát is újra kellene olvasni?! Szerintem: párhuzamosan olvasgatni. Naponta akár.

Erre a rá-látásra én fogékony vagyok. Ezért is tudom szeretni Szabó Zoltán magam elé képzelt szellemét. A benne élő Magyarországot – a magam megneve-zésével élve: – honpolgáraival együtt.

\* \* \*

Az irodalomtörténet a műfajteremtő szociográfust jegyzi legemlékezetesebben. A harmincas évek nagy műfajteremtése: a falukutatók könyvei, a „Magyarország Felfedezése” és a „Szolgálat és Írás” kötetei. A *Viharsarok*, *A tardi helyzet*, a *Cifra nyomorúság*, a *Néma forradalom*, a *Futóhomok*, a *Kiskunhalom*, a *Legnagyobb magyar falu*, a *Számadás*, és hát a *Puszták népe*. Keletkezésük idején: történelemtudatosító tett. Ma már műfaji – tehát irodalomtörténeti – értékük alapján olvasom. Ekként idézte már a *Számadást* is, stilisztikailag szálaзва Szabó Zoltán az emigrációban. Kimutatva: nagy irodalom. Maradandó. Irodalomként. Ugyanakkor észreveszem a friss olvasás során, visszafordítva mára: történelemtudatosítás is. Ismét!

Az ő könyvei, a *Tardi helyzet* és a *Cifra nyomorúság* is. A példány, amely kezem-be kerül, agyonolvasott, aláhuzigált, jegyzetelt. Mintha jelenünket mérlegelné. Visszaváltoztak a dolgok? Vagy talán el se mozdultak? Úgy olvasom, mintha szö-

vegük vers lenne, *pontosan és szépen*. A lelki független ember érlelődik bennük: „Kell, hogy ezt teljes pártatlansággal tegye, mert a lelkiismeret nem jobboldali és nem baloldali. Kell, hogy egyedül a tények iránt legyen hű, mert különben meghamisítja a tényeket. E pártatlan lelkiismeretesség jegyében kell megpróbálnia: fölvilágosítani a járatlanokat, hogy elváljanak a bűnösöktől.” Bejárja a falut, széttekint, mindent szemrevételez, és ekként összegez: „A mai életnek ez a kettős beosztása csaknem teljesen áttörhetetlen, az élet szintje ennek megfelelően állandóan egy alacsony vonalon áll. Ha néha útépités, vagy valami más, jobb napszámot ígérő munka akad a közelben, a falu sorsa átmenetileg kissé föllendül, de hamarosan ismét helyet ad az állandó állapotnak, mely valahogy megadja a létminimumot, semmivel se többet, de néha kevesebbet.” „Nincsenek kötve a földhöz, mint a szabad költözködés előtt, de kötve vannak egy alacsony szintű élethez, a nyáron munkás, télen pihenő szegénységhez, melyből kiút a mai bérek mellett nincsen. Állapotuk állandónak, változhatatlannak és örökösnek látszik, mint a jobbágyoké.” Ahogy a csillag megy az égen.

Mint egy vers refrénje, ez a záradék fejezi be az egyes részeket. Életszerűen, kilátástalanul, de mégis csak az életet elrendezően. Lázítóan? Talán. Buzdítóan a változtatásra, arra, hogy ez alól „fel kellene szabadulni már”. De hogyan? Az írók dolga Balzac óta a tényfeltárás. A bemutatás. A ráébresztés. A falukutatók könyvei ezt a balzaci *emberi színjátékot* tárták fel. Azt, amit a városban felnőtt költőtársuk a *külváros*, a *város peremén* talál, annak eredetét mutatják fel. Hogyan bomlott meg a feudalizmus úgy, hogy közben a falu elvesztette valahai összetartó, önmagát regeneráló erejét.

„A nagybirtokon, »ahogy a bér fokozódott lefelé, úgy ment a munka fölfelé«, mondja az egyik summáslegény és rögtön megkér, hogy kíséreljek meg neki valami állásfélét szerezni Pesten... Csendesen, nagyon csendesen elégedetlenek azon, hogy kevés a bér és testüket megtöri a sok munka. Tavaszra elszegődnek és ősszel lefogyva visszatérnek. Mindegyikből jó altiszt vagy szolga lenne városon, mert örökre hálásak lennének gazdájuknak, hogy ebből a nehéz sorból kiszabadította őket.”

Mondom: ezek a könyvek költemény pontosságúak. Nem véletlen, hogy ez a csillagjárásnyi pontosságú leírás költészetté sűrűsödik ebben az évtizedben. Ha így nézzük, ennek a műfajnak a versbéli összegzése a *Hazám*, József Attila szonett-sorozata. A *tardi helyzet* versbe kíváncsozó részlete ekként ismert minden iskolás számára:

*Nem adna jogot a parasztnak,  
ki rág a paraszt kenyere  
s a summás sárgul, mint az asztag,  
de követelni nem serény.  
Ezer esztendő távolából,  
hátán kis batyuval, kilábol  
a népségből a nép fia.*

*Hol lehet altiszt, azt kutatja,  
holott a sírt, hol nyugszik atyja,  
kellene megbotoznia.*

*Ahogy a csillag megy az égen?* Régóta gyanakszom, hogy József Attila a *dolgozásról* szóló verstördéke azért nem nyert befejezést, mert a szöveg költője ráébredt közben: a létezés változtathatatlanságának sugalma nem lehet az alkotás modellje. Miként a szociográfusok munkássága, *A tardi helyzet* és a *Hazám* is éppen azt a pontosságot fogalmazza meg szépen szőtt mondatokban, ami a végveszély mozdulatlanságát modellezi – a megváltoztathatóság sugalmával. A leírás pontossága éppen a vele szemben való tehetetlenséget is leleplezi, amit szociográfiája *Előszójában* Szabó Zoltán ekként fogalmaz: leírtuk, kimondtuk, na és, mi változott ezzel. *Pontosan és szépen? Nem volt elég!* Szabó Zoltán, József Attila, Illyés ebben egyféleképp gondolkozik. Ki kell ebből az egyenlegből mozdulni: *föl kéne szabadulni már!* A műfajteremtők igaza így táplálja a költők sejtelmét: a *pontosság* és a *szépség* a mozdulást kell sugallja. Ami műfajteremtő volt a prózában, az *emberi színjáték* hitelességének szintjén, az a versben (és például a fizikában!) a mutációk derűjét előlegezheti meg. Mint az archaikus Apolló-torzó, amely az évszázad étoszának jelmondatát fogalmaztatja a költővel: „*Du musst dein Leben ändern.*” („*Változtasd meg élted!*” – Tóth Árpád fordításában.) Erre lát rá az emigrációban végszóként szerkesztett könyvében Szabó Zoltán *Ősök és társak* idézése közben.

\* \* \*

És ha a falu a szociográfia után a versben köszön vissza, a városi nyomort ismerő József Attila városi körképei a faluval foglalkozó szociográfus városképét ihletik tovább. 1951 óta lakom Miskolcon. Szeretném megérteni lényegét. Hiszen Móricz Zsigmond rokoni látogatások eszméléseként a *legnagyobb jövőjű magyar városnak* látta. De magam hosszú emberélet során sem igazán értem alakulásának zezzugait. Pedig voltam diákja, tanárja, szerkesztője, professzora, egyetemi kar szervezője, és most vagyok nyugdíjasa. Én, a városok szerelmese Miskolcot máig nem érzem városnak. Pesten tudok tömegközlekedni, mint ahogy Európa bármely városában, de Miskolcon csak autóval vagyok képes bárhova elérni. „*A város darabokra esik szét és uccák tartják össze, nem pedig szellem. A keleti végét a nyugatihoz villamos rántja közelebb és a különféle városrészek legfeljebb ha a központ boltjaiban találkoznak.*” Az *ucca* szó akkori helyesírása mutatja, nem én mondom, a *Cifra nyomorúság* Miskolc portréjában olvasom. Van mindezen ennek a városnak, dicsekszik, de „– *Hol a lelke? – kérdeztem csöndesen. A vidám idegen az arcomba bámult, és legyintett.*” „*Ezért felel anyagiakkal, ha szellemiek után érdeklődik az ember, ezért vannak inkább javai, mint szelleme és egyénisége.*”

A hagyományait kerestem, az évszázados városjelleg meghatározóit, és egy Budapest-mintára települt várost találtam. Rajongó ifjúságom óta. Méghozzá külvárost. Amelyik együtt alakul korával a tizenkilencediktől a huszadikon át a huszonegyedik századig. Szabó Zoltán nem rosszakat ír róla, csak hiába keres benne lelket-szellemet. Korszerűséget talál. És ez is nagyon valami. Ezt tévesztjük össze mi miskolciak állandóan a hagyományossággal. Erre érzett rá a másik Szabó is, Miskolc szülőtte, amikor arra várt, hiába, szülőhelye hagyományába épüljön: „*Szülővárosom, / sose lesz szemed kóbor fiadon?*”

Persze, hogy a jó szemű idegen mindig jobban észrevesz mindent. És ha egyensúlyozó kedvű, mindenre mentséget is talál. Felfedezi ő a legnagyobb jövőjűséget is. Csakhogy ez egy állandó asszimilációs folyamatban nyilvánul meg. Mindig olyanra sikeredett ez a város, amilyenre éppen az ország egésze sikeredett. Vele együtt fejlődik, terebélyesedik, pusztul, újraprofilírozódik. Megyeszékhely, ipari és vasúti csomópont, iskolaváros, kereskedőváros. Megnő és összemegy. Csak a lelke hiányzik valahogy. Alakul. És az alakulásban nemegyszer stagnál.

Nem bántani akarom a várost, amit építetek életemmel. Csak fájdalmasan értem meg Szabó Zoltán kérdezésmódját. Aki a modern civilizatórikus fejlődés eredményeinek láttán is valamilyen süketséget fájlalt. Az erők koncentrárlódásának hiányát. A modernizálódásban a szétesés nyomaira érzett rá. És ez generációkra meghatározóvá válhat.

Szociográfiája modellértékű, mert a változásban is a változtathatlanságot véli megfigyelni. Minden mindig megváltozik ebben a városban. Látványos alakulást mutat. De nem fogja össze a munkáló erőket. Ez benne a maradandóság. Nem tudja: az értékeknek össze kell zárni. Az, amire Szabó Zoltán Miskolccal kapcsolatban kétségek között kérdezett rá.

\* \* \*

Az *Összeomlás*: Szabó Zoltánnak megadatott, hogy szemtanúja legyen egy világtörténelmi eseménynek. És erről azon nyomban be is számolhatott honfitársainak. Könyvéből megértem, miként működik, ha elveszíti az ember a reménykedését, közben mégis vállalja a cselekvés automatizmusát. Értelmét? Akár ha a menekülést. A túlélést. A furcsa háború, a drôle de guerre tanulságát átveszem a külső résztvevő, Szabó Zoltán kommentálása szerint.

A világháború kitörésekor Szabó Zoltán beletörődött, ha addig nem jutott Franciaországba, eztán már úgysem ismerheti meg azt, az elmúlt világot. Mégis csodálatos módon, a miniszterelnök Teleki Pál közbenjárására kiutazhatott a háborús Franciaországba. A furcsa háború alatt tájékozódott, a Sorbonne-ra járt, tanulmányait folytatni, majd szemlélő részese lett az összeomlásnak. Biciklivel Párizsból Bordeaux-ig haladva a francia kormány nyomvonalán.

A megírt szöveg rájátszik Zola legjobb könyvére, a francia–porosz háborús összeomlást dokumentáló, hasonló című írásműre. Miután már egy hazai első világháborús tapasztalatot is tudatosított *A tardi helyzet* írása idején. Megismerte a falusi parasztembert, aki nem érzi magáénak, éppen ezért végigszabotálja a háborút. Annak tudomásulvételével utazik ki Szabó Zoltán, hogy a világháború a nép számára nem sorsfordító érdekességű, hanem legfeljebb szükséges rossz. Kint pedig mintha ennek párhuzamát tapasztalná. A furcsa háború idején a párizsi ember sajátos módon nem akar tudomást venni a háborúról. Szabotálná ő is? Nagyhatalmi emlékéét az első világháború határozza meg. Amikor Párizs alatt évekig megtartották a frontot. Bennük nem az 1870-es összeomlás, de a kitartás, és végül a győzedelmes befejezés emléke él. És ez megváltoztathatatlan tudatot rögzít bennük. Az érdektelenség és a biztonság érzete egy tőről fakadva egyszerre határozta meg ezt a furcsa közönyt. Köztes

állapotot. Amelyből a menekülés során ébrednek rá a valóságra. Akkor fed fel magát a régebbi, a nagyháború biztonságának tudata alatt lenyomva tartott régebbi, a porosz–francia háború összeomlásának tapasztalata. Végül a pánik során felülkerekedik a kettő eredője: a közöny. Ami a külföldi franciarajongó szemlélő szemében tragikus összeomlás, az a franciák számára a közönyben való alkalmazkodás túlélésre berendezhető mechanizmusa. A közép-európai, aki tudja, hogy a háború értelmetlen, a népek érdektelen, szenvedtető, és aki a franciákat példanépek tekintette, most a korábbi nagylét összeomlását kell tudatosítsa egy úgynevezett nagyhatalom életében is.

Az európai eszmény védekezése, ami a Közép-Európából érkező szemében szükségszerű lenne, szeme láttára válik értelmetlenné. És ezt az összeomlásra felkészülés során önmagában is tudatosítja az ostromlott nép. Keserű ébredéssel. A népek szemében hol a határ az igazságos és bűnös háború között? Háborút élnek meg – ami hatalmi játékok eszközévé tesz akár földrészeket is. Kiszolgáltat, és válaszul kiváltja a közönyt. A tardi paraszt tapasztalata világméretűre növekszik ebben az összeomlásban. A népek számára sem a győzelem, sem a védekezés, hanem a túlélés válik céllá. Az európai eszményről itt még egy utalás sem hangzik el.

Ellenállás? Igazságszolgáltatás? Eszmények? Majd a háború végeztével válik fokozatosan problémává. Az *Összeomlás* témája az esemény pillanatát, és a pillanatban a franciák magatartását írja le: a túlélés esélyének várását.

Ma Franciaország éppen az egykor őt megalázó állam társaként meghatározó hatalom Európában. Van értelme tehát a túlélésnek. De vajon mi lehet tanulsága? Ezen merengtem az események olvasása során.

És ehhez utóbb már nem is kell véres-fegyveres háború. A túlélés a véres erőszakkal szemben valóságos esély-kihívás, de minden nem véres esemény esetében is céllá válik ekkortól. Amit Szabó Zoltán Párizsban, Bordeaux-ban végigélt, és Nizzában tudatosított, azt a beszámolójának olvasása idején a globális piac manővereinek idején saját történetünk nézőjeként dolgozhattam fel a magam számára. Yeats versének tudatosításával: *„Hector is dead and there’s a light in Troy? / We that look on but laugh in tragic joy.”* („Hektór halott és Trója lángot vet; / Aki látja, gyászos örömmel nevet.” – Szele Bálint ford.) Ez a „tragic joy” lesz a század utólagos tanulsága. A derű, amely a tragikus események kiváltotta közöny helyettesítőjeként élte tovább az emberiséget. A század költészete, a csúcson az légiáért való küzdelembe fordul.

Apropó túlélés: Az én – nevezem: turista – emlékezetemben a franciák 1940-es menekülési útvonala úgy él, mint annak békés fordítottja: az utat valaha Bordeaux-ból Poitiers-n keresztül jártam be, Tours-on, Orleans-on és Chartres-on keresztül Párizsig. A pillanatnyi győztes németek építette híres „bevehetetlen” nyugati fal egyik omladozó erődje mellől tekintve szerte az Atlanti-óceán térségén, egyik fiam otthon maradt kedvesére gondolva, én a történelem roppantó hatalmainak mulandóságán elmélkedve. Abban az Európában, amelyik túlélte az e tájon oly gyakori összeomlásokat, rómaiakat, hunokat, mórokat, magyarokat, normannokat, százéves háborút, vallásháborúkat, örökösödési vitákat, napóleoni háborúkat, francia–porosz viszályt, végül a huszadik század világháborúit.

A városnevek hívó szavai lehetnek a történelmi összecsapásoknak. Remény? Talán mégis a túlélés az erősebb? Ennek pedig műfaja: az elégia.

\* \* \*

Miközben Szabó Zoltán menekül a franciákkal a semmibe, a túlélés szükségességének tanulságával térhetett ekkor haza. A furcsa összeomlás felébreszti a – magam szóhasználatával: – honpolgár vonzalmait, viszonyulásait. A túlélés vezérszavát teremtve magyarrá: „földi”. A nagy magyar elégia, a *Szerelmes földrajz* szerzője miután átélte Franciaország második világháborús összeomlását, hazatérése előtt Nizza tengerpartján pár hónapos csendes szemlélődésében fedezte fel önmagában a hazai tájakhoz kötő emlékek érzelmi súlyát. Hazatérve, a világozmlás pillanatában, legendás emlékezetű esszében gondolkozott el, mit jelenthet egy ember számára fölnevelő környezete. Meg is találja a szót, melyből kiindulva ölelhette át a hazai tájak összességét. *„A szót, melyet használnunk kellene, nyelvünkben nehezen találtam meg. Segítségért a francia szótárhoz kell fordulnom. Abban is ehhez a szóhoz: pays. ... Altalában helyet jelent, melyhez az embernek érzelmi köze van, szülőföldet a szó minden értelmében, a legtágabbtól a legszűkebbig: az országtól a faluig. Ramuz egy szép tanulmányában... ezeket írja: »Patrióta vagyok, mert szeretem hazámat a szó földrajzi értelmében, szeretek egy földet, egy bizonyos éghajlatot, egy bizonyos eget; szeretem, szükségképpen. Szeretem ezt a földet, mert innen származom, és ezt a darab eget, mert mindig ez vett körül... paysan-t kellene hogy mondhassak. Mert e szóban: paysan e szó foglaltatik: pays. E szó: paysan, nem utal másra, mint a földre«... Az a jelentés, melyet Ramuz ez értelemben a paysan szónak tulajdonít, olyasvalami, amilyen a mi »földi« szaovnké. Amit itt megpróbálok elmondani és felidézni, azt ilyenformán földijeimnek mondom. E szóhasználatért legyen melegségem, hogy Széchenyi is alkalmazta néhányszor, s honfitársait »kedves földiek«-nek szólította. »Földi« ez a szó személyes emlékekre utal, közös élményekre és közös hangulatokra, melyek életünket körülvették, közös és mindnyájunk által ismert éghajlatra, melyben kedélyünk és vérmérsékletünk kialakult, valamire, ami talán iskolánál, tanulmányoknál, megtanult történelemnél is jobban és korábban alakította azt, ami bennünk közös. »Földi«: ez a szó elsősorban szülőföldre utal.”*

Amint Szabó Zoltán gondolatmenetét olvasom, eszembe jut Szabó Lőrincnek egy műfordítói bravúrja. Amikor 1954-ben, éppen a futball-világbajnokságon a magyar csapat második helyre szorulását gyászolta az ország, a Nagy Imre hozta politikai enyhület idején ismét megszólalhatott a műfordító után ismét a költő is. Kezdték közölni újabban írott saját verseit. De az olvadás annyira nem járhatta át az országot, hogy a magyar „földiek” iránt érzett együttltszenedését a rádió bemutathatta volna. Ebbéli elkeseredését egy hirtelen felvállalt Molière-fordítás rohammunkájába fojtotta a Balaton füredi-tihanyi partjainál. És ott találkozott ő is a *pays* szóval, alá is húzta ceruzájával, ki tudja, mi okból a könyvben, amelyből dolgozott, és amely könyv – a benne foglalt dedikációval hitelesítetten – antikvárium megjelenését követően egy ideje már az én tulajdonom lett. Talán emlékezett Szabó Zoltán megjegyzésére? Vagy inkább csak a feladat különösségére figyelmeztette hasonlóan ő is magát: *„Ils ont en ce pays de quoi se contenter.”* Elődei e dráma fordításában, Heltai Jenő is, meg Vas István szintűgy csak értel-

mezték a szót, valahogy így: „Szép Párizsunk mindennél többet ér.” Szabó Lőrinc rákeresett a szónak lényegi értelmére: „Ez a táj, e világ azoknak kitűnő.” Ízlelgeti, fontosnak tartja, hogy a párizsi lokalitást éppen e lokalitás jellemző, lényegbevágó megfelelőjeként mutassa fel. Miként mi is *tájaink*, *világunk* jellemzőit keressük, amelyik elénk sorolja ezeknek a szűkebb világoknak személyes meghatározottságát, amint ebbe a tájba beleépült a magyar irodalmi létezés emlékezete: egy-egy író, valamely irodalmi kör mely tájból, mikrokörnyezetből táplálkozott, színeződött, mi volt meghatározó befolyással valamelyik alkotónk hangulatára, amikor éppen egy bizonyos művét létrehozta. Amikor „paysan”-ként megélte a könyvben felidézett házat, utcát, városrészt, falut, avagy várost.

Hogyan érti mindezt? Megfogalmazta az erdélyi írók estje után a Magyar Nemzet 1940. november 10-i számában, Tamási Áron bemutatásával: „Aztán Tamási Áron jön elő. Bizalmatlanul és vigyázó-feszesen áll a mikrofon előtt. Helyesen teszi. Én ismerem a közönséget, s néha gyanakszom rá, hogy nem a székelty akarja hallani, hanem a székelyest. De *Ábel* írója, úgy látszik, nemigen hajlamos a megalkuvásra. A kisded írásműben az út kanyargósan visz az Igazsághoz, de éppen oda visz. Azonfelül székelyül fűzik a szót benne, de az, aki fűzi, nem néprajzi székely, nem is tájszólo magyar, hanem ember. Emberséges ember. Európa fia, bizony, van annyi köze-szeretete a nyútt földrészhez, mint az erdélyi templomnak a roueni gótikához. Itt valami passzív rezisztencia folyik a rosszal és hamissal szemben, az írónak megvannak a maga törvényei. Ha a világ elég ostoba, hogy ne tartsa ezekhez magát – az író viszont elég okos és elég büszke, hogy ne igazodjék a tévelygő világhoz. Azon veszem észre magam, hogy elmosolyodom. Nem a tréfán, ami éppen hangzik odafenn. Hanem az előadáson, afféle nézőtéri cinkosként, aki érti a dolgot. Noha nem székely. Magyar. Magyarországi, meg fia azért, épp azért az európai hazának is.” Ezt a tanulságot őrzi, ezt viszi majd magával idegen világba Szabó Zoltán. Idegenbe? Európába! Melynek Zágon éppúgy része, mint London vagy Ozora, Párizs vagy Farkaslaka.

Eppen ezért azután ez a *földi* kifejezés majd az emigrációban válik ismét hangsúlyossá Szabó Zoltán számára. Amikor az ő „mohácsi” látomásában íróbarátait szembesíti otthonukkal, szűkebb környezetükkel. Amikor a távollevő emlékezetében megidézi a valaha volt földet, világot, amelyet neki is szerencséje volt megismerni. Amint mondjuk Illyést vagy Veres Pétert „elhelyezi” emlékezetében, mintegy megfészkeli emléküket ennek a szónak a használatával. Így tér haza a képzetes hazából a valaha megéltbe, onnan visszaemelkedve a képzetesbe, amelyet képzetében a leendő valóságos hazává álmodhatott.



# Varga Katalin

## ...akciónk egészen komoly<sup>1</sup>

Szabó Zoltán levelei Buday Györgyhöz, 1934–1935

A fennmaradt dokumentumok véletlene úgy hozta, hogy Szabó Zoltán az első üdvözlésében 1934 újév napján, az utolsó levelében pedig 1935 szilveszterén kívánt minden jót az elkövetkezendő évre Buday Györgynek. Ezen két év alatt Szabó Zoltán kísérletet tett arra, hogy egy váratlanul felbukkanó, Zilahy Lajos közvetítette, államilag támogatott társadalomkutatási felkérést megragadjon, és ezen a címen az országosnak ígérkező munkába bevonja a Szegedi Fiatalokat. A levelekből kitűnik, hogy jó érzékkel példaértékűnek és követendőnek tartotta Budayék addigi munkáját, szívesen kapcsolta volna össze saját szociográfiai terveit, elképzeléseit és tevékenységét az övékével. A lelkes szervezést megakasztotta, hogy az állami felvetésből végül nem lett semmi, de ez a szellem szárnyalását már nem akadályozhatta meg. Az együttműködésből megszületett a *Fiatal Magyarság* – azóta nevezetessé vált – szociográfiai száma, Szabó Zoltán pedig megkezdte tardi felméréseit. Az öregcserkész-mozgalom keretében szervezkedő, huszonkét éves Szabó Zoltán koránál fogva későn fordult a Szegedi Fiatalok felé. Budayék falujáró munkája a húszas évek végére, a harmincas évek elejére tevődött, 1934-ben épp lezárulóban volt. A közölt levelekből is érzékelhető, hogy az egyetemistákból formálódott kollégium tagjai lassan megkezdtek önálló – tudósi, közéleti – pályafutásukat, Buday pedig művészi munkájával megindult a nemzetközi hírnév útján.

A korszak és a lelkes szervezőmunka megértéséhez érdemes figyelembe venni Szépfalusi István 1962-ben készített interjúját<sup>2</sup>, melyben Szabó Zoltán az általa szervezett mozgalomról és *A tardi helyzet* születéséről is nyilatkozik.

*...visszatérve A tardi helyzetre, erről is, mozgalom helyett lett könyv. Nagyjából így: amikor olyan idős voltam, mint itt a fiatalabbak, minket is ez a kérdés foglalkoztatott: mit cselekedjünk? Pontosabban az, hogy mit lehet cselekedni Magyarországon annak a lehetetlen állapotnak a megváltoztatása érdekében, hogy a magyarság törzse, a szegényparasztság hárommillió koldusnak nevezhető. A kérdés nem csak bennünk élt. Időnként föltették nekünk. [...] Úgy vágtam ki magam, hogy azt választottam: miután nem tudjuk, hogy miben áll ez a helyzet, először talán meg kellene ismernünk, fel kellene térképeznünk. Hogy ez üres beszéd ne maradjon, megalapítottam a Fiatal Magyarság Szociográfiai Munkaközösséget. A kérdőíves kutató módszerre gondoltam, amire az öregcserkész-szervezet kitűnő alkalmat adott, hiszen rengeteg tanító tagja volt vidéken. Ezekből csinálók munkaközösséget, gondoltam. Vaktában tapogatóztam persze: azt, hogy mi a „szociográfia”, tulajdonképpen senki sem tudta pontosan. [...] mivel a munkaközösség nem hozta meg a várt eredményt,*

1 A cím az 1934. március 12-i levél szövegéből származik.

2 A Magyar Evangéliumi Ifjúság Konferencia második, dymchurch-i összejövetelén (*Nyugati vártán* 2. Bp., 2011. 333–336.)

beláttam, hogy a levelezéssel nem sokra megyek, magamnak kell először megmutatnom, hogy mit értek szociográfia alatt. Így kerültem Tardra. A választás értelmi elhatározás következménye volt. Tard nem volt olyan szegény, mint a legszegényebb falvak annak idején, áttekinthető falu volt 2300 lakosával, volt népi hagyománya is. Szóval tipikusnak lehetett tekinteni. Ott készült el, gyűlt be A tardi helyzet anyaga. Gondoltam lesokszorosítom és elküldöm tanítóimnak és a papoknak, hogy ezt én így próbáltam, nézzék ezt meg, tudnák-e ők is csinálni? [...] Az, hogy az anyagból könyv legyen, egy IV. kerületi előljárósági tisztoiselőnek jutott eszébe, akinek politikai becsvággyai voltak. Péter Aladárnak<sup>3</sup> hívták. Ez a Péter Aladár adóügyekből ismerte Cserépfalvit [...] Péter Aladár beszélt rá, hogy adja ki könyv formában a tardi anyagot, amibe Cserépfalvi bele is ment, mert Péter biztosította, hogyha a könyv nem fogy majd, ami valószínű, akkor a IV. kerületi előljáróság, a főváros több száz példányt átvesz. A könyv három hónap alatt elfogyott. Hogy miért? Azt hiszem, elsősorban megfelelő időpontban jelent meg, beért rá az idő, a könyvnapon került ki a kirakatokba, ugyanazon a napon, mint a Nyugat kiadásában a Puszták népe [...]

A tizenöt levél a Móra Ferenc Múzeumban a Buday György-hagyatékban található.

Ezúton mondok köszönetet Lengyel Andrásnak, hogy a dokumentumokat rendelkezésemre bocsátotta, és észrevételeivel támogatta a közlést.

\*

I. Budapest, 1934. január 1.

Boldog újévet kíván  
Sz. Zoli

II. Budapest, 1934. február 10.<sup>4</sup>

Kedves Gyurkám,

aazzal kellene kezdenem, hogy folyton bocsánatot kérek tőletek kvalifikálatlan lustaságomért, és azért, hogy már Isten tudja, mióta elástam magamat, és nem kerestelek föl Benneteket levéllel. Most azonban itt az ideje, hogy egy aktualitás kapcsán gyors levélváltásba bonyolódjunk.

Ugyanis tegnap kaptunk egy telefont, melyben a Fialat Magyarorságot<sup>5</sup> meghívták egy, a Soli Deo Gloria<sup>6</sup> helyiségében tartandó megbeszélésre, melyet Zilahy Lajos hívott össze. Ne haragudj, ha az események elbeszélésében egy kicsit rapszodikus leszek, és csak az

3 A Szolgálat és Írás Munkatársaságot Kovács Imrével, Bethlen (Boldizsár) Ivánnal és Péter Aladárral alakították, és könyvsorozatot indítottak. A *tardi helyzet* négy kiadásán kívül Kovács Imre *A néma forradalom* műve jelent meg két kiadásban, valamint Kálmán Kata *Tiborca* és Szabó Zoltán *Cifra nyomorúsága* látott még napvilágot Cserépfalvi kiadásában.

4 A *Fialat Magyarország* fejléces levélpapírján.

5 *Fialat Magyarország* az öregcserkészek lapja, 1931. március 1. és 1943. október 21. között tizenhárom évfolyamot ért meg. A lapot Fodor Ferenc, Teleki Pál tanítványa és asszisztense, a gazdasági földrajz tudósa szerkesztette, Sik Sándor mellett főmunkatársak Faragó Ede, majd Batiz Dénes, 1934-től pedig Hilscher Zoltán voltak. Szabó Zoltán és gimnáziumi iskolatársa, barátja, Bethlen (Boldizsár) Iván 1932 és 1933 során névtelenül a háttérben dolgozva, 1934-től immár a címlapverzón is feltüntetve, szerkesztőbizottsági tagként vett részt a lap szerkesztésében, fiatalítási munkájában. Az 1934-től megújult címlapgrafika Buday György munkája.

6 A magyar református középiskolások szövetsége a Soli Deo Gloria, a Bethlen Gábor Kör pedig a református főiskolások és az egyetemisták szervezete volt. Ez utóbbinak 1927 és 1932 között Buday György volt a vezetője.

„üzlet”ről beszéltek ebben a levelemben, de most nagyon benne vagyok a rohanásban, továbbá: inter arma silent Musae.

Zilahy ugyanis a következőket jelentette a fiatalság sajtójának (jaj de szép!) képviselői előtt:

Ad 1. Átvette a Magyarországot<sup>7</sup> szerkesztését azzal a kikötéssel, hogy a lapot a fiatalosság ügyének szolgálatába állítja. Szerény megérzésem szerint fiatal gárdát akar szerezni magának.

Ad 2. Amerikában elolvasta Rooseveltnek a könyvét, melyben is írva nagyon miképpen dolgozták fel odaát New York állam szociográfiáját.<sup>8</sup> Evvel kapcsolatban rájött arra, hogy a legsürgősebb és legegésőbb teendő a magyar fiatalosság számára ugyanezt megcsinálni Magyarországon. (Ismerős, nem?)

Ad 3. Ennek az ügynek a szolgálatába segítségünkkel be akarja szervezni a fiataliságot, és a munkát lehetőleg tegnap elkezdni.

Ad 4. A maga szakállára eddig már tárgyalásokat folytatott, hogy a munka központi szervezete központi helyiségeket, telefonokat és írógépeket kapjon. Továbbá megvan a fedezete arra, hogy a központban dolgozó néhány úriember számára nyolcvanpengős állásokat biztosítson.

Ad 5. Tekintettel arra, hogy mi ezt a szociográfiai gyűjtést a közeljövőben az öregcserkész- és cserkészszervezetekkel, elsősorban pedig a magunk munkájával meg akarjuk valósítani, természetesen nyakig benne voltam a dologban, és a felszólalások nyolcvan százalékát én szóltam fel eme megbeszélésen.

Mármost: Zilahy Szabó Lőrincsel és Féjával jelent meg eme megbeszélésen. Szabó Lőrincsel beszéltem utána, kinyilatkoztatta, hogy ő segít mindkét dologban Zilahynak, amit igen kiválónak tartok. Azt gondolom, nem is kérdéses, hogy a dolog tetszésteket megnyeri. Hogy az ügy valamilyen formában megvalósításra kerül, az bizonyos. Ha más-képp nem, magával az öregcserkészzel. Nem is szólva arról, hogy az egész ügy spiritus rectorául Zilahy Telekit emlegette. Pénzügyekre vonatkozóan Zilahy azt mondta, hogy azt ő elintézi.

Tehát a legközelebbi jövőben a teendő az, hogy minél több rendes ember jusson be abba a bizonyos központba. Nagyon szeretném, ha ti személy szerint benne tudnátok lenni a dologban.

---

7 Az eseményről Illyés Gyula a következőképpen számolt be Fülep Lajosnak 1934. február 26-i levelében: „A Magyarországot március elején átveszi Zilahy, nemzetvédő programmal. (Földi bukófélben, a hitközség – érezvén a veszélyt – pénzét hajlandó magyar-mentő vállalkozásba fektetni.) A lap munkatársai Szabó Lőrinc, Kodolányi, Zsilinszky, Féja, mindenki, akinek kebelében hű magyar szív dobog. A program egyik fő-főpontja a Dunántúl elnémetesedésének meggátlása, telepítés, stb. stb. Szóval igen hasonló, amit te is, én is vallhatunk, s mit te annyiszor féltettél a zsurnalizmustól. Én kíváncsian várom, mi lesz belőle, s kívánom, hogy sikerüljön a terv. Az emberek lelkesek, kitűnők.”

A Magyarországi hírvonatában 1934. március 4-én bejelentették, hogy Zilahy Lajos aznap átvette a lap szerkesztését, és a felelős szerkesztő továbbra is Magyar Elek maradt. 1936. április 12-én pedig azt tudatták, hogy Zilahy szerkesztői elfoglaltságát és írói munkásságát összeegyeztetni nem tudván, megvált a Magyarországtól. Az új felelős szerkesztő Mihályfi Ernő, az *Est* addigi helyettes szerkesztője lett. Zilahy mellett Szabó Lőrinc volt az olvasószerkesztő, Kodolányi János a segédszerkesztő, Bajcsy-Zsilinszky Endre és Féja Géza pedig az állandó cikkírók.

8 ...hogy mit jelent ez a munka, arra talán elég azt megemlítenem, hogy Roosevelték Amerikában New York állam területének szociográfiáját tíz évig csinálták. Pedig minden anyagi eszközük megvolt. Igaz, hogy egész részletesen, minden egyénről felvett adatokkal dolgoztak, amire mi nem is gondolhatunk. Mi csak típusokkal foglakozhatunk, azokkal az életstandardokkal, melyek mintegy képviselik, megtestesítik a többieket. (Szabó Zoltán: *Második nacionálé*. Fial Magyarország 1934. március)

A központba bekerülő embereket nekünk, mint a fiatalság sajtójának ott megjelent „vezetőinek” kell ajánlanunk. Ami annyit jelent, hogy ha valamelyiktek hajlamos arra, hogy a közeljövőben Pesten tartózkodjék, és személy szerint is hozzájáruljon ahhoz, hogy a dologból becsületes eredmények legyenek, akkor a költségvetésébe az ügy megvalósulása esetén nyolcvan pengőt beszámíthat, mint havi jövedelmet, melyért olyan munkát végezhet, amely azt hiszem, mindnyájunk kedve és céljai szerint való.

A munka perspektíváira azt hiszem, nem kell kiterjeszkednem. Nyáron már roppant tanulságos utakat lehetne tenni az országban, és addig is igen kellemes propagandamunkát lehetne kifejteni egy olyan munkaprogram érdekében... nna, hiszen érted!

Hogy még egy pár adatot mondjak: például Kozma Miklós hajlandó a rádióban teret, illetve időt adni, a dolog népszerűsítésének Gömbös ad engedélyt, hogy a segédjegyzők ne kellemetlenkedhessenek, a Magyarországot Zilahy felelős szerkeszti stb., stb., szintén általunk (már fiatal sajtó ott megjelent képviselői által) kijelölt embereket próbál beszervezni a Magyarországi színikritikai és riport részébe. (Riport alatt ő irodalmi műfajt ért. Micsoda szociális riportokat lehetne esetleg írni!)

Szóval, kedves Gyurkám, egyelőre annyit máris tettem értetek, hogy kijelentettem, miszerint nemcsak Rooseveltnek van egy szociográfiai módszere angolul, hanem nektek is van magyarul.<sup>9</sup> De a következő alkalommal, ha nektek tetszik a dolog, ennél sokkal többet kívánok tenni.

És pedig: Iván egyik levelében kérte tőletek, hogy szociográfiai munkátokról mutatványokat, kérdőíveket, szóval, amit csak lehet, küldjetek nekünk. Akkor ezt a dolgot elhagasztottuk, mert úgy volt, hogy feljöttök Pestre.

Hát most kérek, hacsak lehet, cito citissime<sup>10</sup> küldjetek el mindent, mert a következő megbeszélésünkön Zilahyval (péntek du.) már mutatni akarok egyet-mást abból, amit eddig Ti elértetek. Ha néhány szociofotót tudnál mellékelni, vagy ha Te nem érsz rá, mellékeltetni az írásbeli anyaghoz, egészen boldog volnék.

Ezzel kétszeresen segítenétek, egyszer magatoknak, egyszer nekem. Ugyanis, ha én ott kiváló anyagokkal fel tudok vágni, akkor azzal, hogy ennek a révén letromfolok egynéhány hülye bajtársat, akik esetleg előfordulnak, és a központot mindenestre úgy tudjuk összeállítani, hogy legyen belőle valami. Ez, azt hiszem, nem protekcionizmus, még csak nem is elsősorban barátság, hanem, én úgy gondolom, közérdek.

80 csengő [!] persze nem sok, de ha valamelyikteket hozzásegítené egy pesti tartózkodáshoz, akkor nagyon sok lenne nekem is, a szociográfiának is. Nem tudom, hogy álltok most ti azzal, hogy Szegeden kell maradnotok, Neked azt hiszem, nem is egy leveledben – úgy emlékszem – keseregtél ottani eltemetettséged miatt. Gábor úgy tudom, nemsokára végez. Tutus? Nem tudom üdvözöltem-e Magyar Szemle cikke alkalmából?<sup>11</sup> Tudtam neki örülni.

---

9 Buday György 1928 és 1929 során a Bethlen Gábor Kör keretében a szegényparasztság életének megismerésére csoportos tanulmányutakat kezdeményezett, tanyakutató bizottságot szervezett. Egy diákkongresszus alkalmával Londonban és Liverpoolban megismerkedett az ottani külvárosokban működő szociális központok, a settlementek tevékenységével. 1929-ben megindította a Bethlen Gábor Kör agrársettlement-mozgalmát, a kör kiadványaként közreadta *A tanyai agrársettlement* (Szeged, 1929. 14 l.) című tanulmányát, 1930-ban pedig *A szegedi tanya problémái* című írását. Az agrársettlement-mozgalom szűkebb köréből 1931-ben megalapította a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumát.

10 sürgősen

11 Ortutay Gyula *A Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma* című írása a *Magyar Szemle* 1934. januári számában jelent meg, a szegedi húszévesek önálló kulturális munkájáról számolt be. A *Fiatál Magyarság* 1934. februári száma idézeteket közölt a cikkből.

Lehet, hogy kissé túlságosan optimista vagyok ezzel a dologgal szemben – de végre vezetni nem veszthetünk rajta semmit, ha nekilátunk.

Szeretném, cito citissime megbeszelnétek Tutussal teendőiteket és teendőimet. Én a jövő héten mindenesetre beszélék először Szabó Lőrincsel, és azt hiszem, mondanom se kell, nem lesz alkalom, amikor érdemeiteket meg ne említeném. Mindenesetre kérek benneteket, hogy módszerekre vonatkozó anyagot, és mindent, ami szükségesnek láttok, küldjétek le cito citissime címemre (Tisza u. 18. fsz. 7.).

Szegény Móra bácsi, halálhíret nagy szomorúsággal vettük.<sup>12</sup> Fene tudja, azok közül való volt, akit nem csak becsül, hanem már szeret az ember. Nna...

Ne haragudj, hogy ez a levelem kissé túlságosan svungos és rapszodikus, de rettenetesen kell sietnem. Úgy hallottam, hogy lesz valami diákpárlament a Mefhosz<sup>13</sup> rendezésében, melyre feljössz, vagy feljöttök.

Iván most telefonált, mindnyájatokat üdvözl. Mivel végére értem időmnek s a papírnak, elvágom. Tutust, többieket üdvözlöm. Szervusz

Zoli

Zoltán, lelkem,

na, csakhogy végre megszólaltál. Már azt hittem, mindkettőtöknek valami baja esett, s méghozzá egyszerre, úgy elhallgattatok, s méghozzá egyszerre.<sup>14</sup> Az a hír is járta, hogy tán beteg vagy, ez annyira meghatotta pl. Tutót, hogy valamelyik nap egy levlapot is írt Neked. De Te, ezt be sem várva, már másnapra részletes levéllel örvendeztetted meg bennünket, s ma már Tut is megkapta a megnyugtató választ. Komolyan aggódtam értetek, s örülök, hogy nincs semmi bajod. Sőt. (Ezzel be is fejezem az érzelmi részt, s reatérek a szóban forgó, konkrét dologra.) Ez szintén örömdetes. Gondolhatod, hogy némi jóleső elégtétellel olvastam azt, amit Zilahy „amerikai felfedezéséről” írtál. Jőmagam és munkatársaim évek óta dolgozunk ezen, s ha nem tudtunk elérni olyan külső eredményeket, mint mondjuk Roosevelték valószínűleg elérnek, az merőben más, anyagi és jogi megalapozottság függvénye. Fő az, hogy most végre nálunk is elhiszik, hogy ezt kell csinálni, bár magunk között szólva, jellemző, hogy Zilahy is Rooseveltnek hiszi el, nem pedig nekünk s nekem, bárha kb. másfél, két éve elküldöttük neki mozgalmunk és törekvéseink rövid ösmertetését és egyes publikációit. Tehát tudhatna rólunk, ha nem derogálna magyar nyelvű könyveket olvasni. Na de ami múlt, elmúlt, s a fő csak az, hogy ha Amerikán keresztül is, de eljutottak a szegedi programhoz. A másik fontos dolog pedig az, hogy Ti benne vagytok, mert talán majd biztosítani tudjátok az egész munkának komoly és módszeres irányba való fejlődé-

12 Móra Ferenc író, régész 1934. február 8-án hunyt el.

13 „A magyar diákegyesületek szerkezetileg két nagyobb szövetségbe tömörülnek. A Magyar Nemzeti Diákszövetség foglalja egységbe a Turul Szövetséget, a Hungária Magyar Technikusok Egyesületét, a Katolikus és a Protestáns Diákszövetségeket. A MEFHOSZ [...] kereteibe tartoznak az úgynevezett területi egyesületek, a Székely, Felvidéki és Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületei, továbbá több kisebb egyesülés. E két diákszövetség, melyek között időnkint áldatlan viták és diákpolitikai gáncsvetések folynak arról és azért, hogy melyikük képviseli vagy melyikük képviselje joggal a magyar ifjúság egyetemet, legelsősorban diákszociális kérdésekkel foglalkozott és foglalkozik. Állásfoglalásaik, éppen mert annyi egyesület közös végrehajtó szervét jelentik, többnyire nem mennek túl bizonyos általánosságokon. Természetesen [...] ők is vallják azokat az elveket, melyek generációjuk minimális állásfoglalásának tekinthetők ma, de szervezetük szerkezetéből kifolyólag nemigen teljesíthetik azt, ami elsősorban hivatásuk lenne: egy közös gondolkodásmód kialakításában egy újabb és haladóbb nemzedék kialakításának munkálását.” (Szabó Zoltán: *A magyar ifjúság mozgalmai*. Válasz 1935. márc.)

14 Boldizsár Ivánról van még szó.

sét. Természetesen mi is örömmel vagyunk benne a dologban, s nagyon jó lenne, ha egyik helyet a központi irodában is kaphatnánk. A havi 80 pengő fizetés egyelőre kielégítő lenne, s a munka során rendre ki fog derülni, hogy sokkal többet érő munka végzésére is képesek a mai fiatal emberek. Persze azok, akiknek tehetségük és tudásuk van. A mi mozgalmunk részéről két barátomat tudnám a legmelegebben ajánlani a központi bizottságba. Az egyik és a legfontosabbik *Gáspár Zoltán*<sup>15</sup>, akinek a nevével kiadványainkon mint felelős kiadóéval találkozhattok. 30 év körüli fiú, abszolválta a közgazdasági egyetemen és elvégezte a szegedi jogit, de – bár szigorlatilag rendben van – fel nem avattathatta magát az avatási költség hiánya miatt. Kollégiumunknak egyik legértékesebb tagja, igazán kitűnő szociológus és még kitűnőbb publicista, aki azonban összekötetések híján képtelen elhelyezkedni. A szociográfiai munkára a fiatalok közül Magyarországon (magamat is beleértve) nyugodt lelkiismerettel állíthatom, hogy neki van a legigazibb elhivatottsága, és igen széleskörű, nagy tudása. Közönségünknek évek óta belső tagja, keresztüljött velünk mindazokon a fejlődési állomásokon, melyeken mi átmertünk, magamnak is egyik legbizalmasabb munkatársam és barátom, úgyhogy felfogásában is olyan ember, aki kiválóan alkalmas nagystílusú és tiszta munka végzésére. Mikor leveledet elolvastam, azonnal reá gondoltam a központi irodával kapcsolatosan, s ezt közöltem a Kollégiummal is, akik szintén valamennyien egy véleményen voltak velem ebben. Úgyhogy legjobb szívvel tudom őt ajánlani, és magam is külön és nagyon kérem benneteket, hogy mindent tegyetek meg és végsőkéig exponáljátok magatokat érte. Te és Iván is nagyon erős segítséget fogtok kapni benne, azonkívül állandó és biztos ideológiai kontaktust teremt a munka és a mi törekvéseink között. Végül nagyon szerény anyagi viszonyok között élő ember, akinek számára *kötelesség* ezt az önkifejezési alkalmat megadni. Tudjátok, hogy nem szoktam szavaimmal játszani s ilyen dolgokban túlozni, de éppen ezért most is teljesen objektív az, ha a szóban forgó intézménynél legeslegelőször az ő kinevezését látom az ügy érdekében valónak. Ha pedig két emberünk behelyezéséről lehet szó, ami nagyon jó volna, akkor másodíknak szintén igen melegen ajánlhatom *Ádám Lászlót*<sup>16</sup>, a Bethlen Gábor Kör tavalyi elnökét, aki húsz egynéhány éves egészen fiatal ember, de máris komoly tanújelét adta e kérdések iránti érzékének, szintén egészen megbízható, komoly ember, akinek szintén sok hasznát lehetne venni. Ő egyelőre inkább gyakorlatilag alapos ismerője az alföldi népnek, egyébként útmutatásaim és vezérfonalaim szerint – most már egy féléve dolgozik a mezőtúri (odaválói) parasztság szociográfiáján, és igen érdekes háztartásstatisztikai adatok vannak feljegyzései között. Törpebirtokosnak a fia, s így neki is nagyon jól fogna anyagilag is a havi 80 P. Utolsó szigorlata előtt áll, jogász. Tehát mindkettőjüket nagyon ajánlom, Zoltán, ha azonban csak egyikőjüket lehetne beállítani, akkor feltétlenül Gáspár Zoltán jön szóba, aki – ismétlem, mi közöttünk is, akik pedig valamennyien foglalkoztunk már e kérdésekkel elméletileg is és gyakorlatilag is –, a leginkább hivatott erre a munkára, s amellett igen komoly publicisztikai ígéret is.

Zárójelben jegyzem meg, hogy én magam egyre tisztábban a grafikával foglalkozom, s momentán éppen a *Bookkal*<sup>17</sup> kapcsolatban kitűnő, más esélyeim vannak, melyek valószínűleg szintén és úgyis megkívánják a pesti tartózkodásomat. Tutnak és Gábornak is

15 Gáspár Zoltán (Rozsnyó, 1901. okt. 17. – Bp., 1945. jan. 13.): publicista, szerkesztő, szociográfus. A baktói és a sándorfalvai parasztek között végzett szociográfiai kutató- és gyűjtőmunkát.

16 Ádám László (sz. 1911-?), Buday utóda volt a Bethlen Gábor Kör élén; mint köri elnök részt vett a Művészeti Kollégium munkájában is. Mezőtúri parasztyerekként kellő „előiskolával” a kezdetektől részt vett az agrársettlement munkájában; „tanyai ügyekben” cikkei is jelentek meg.

17 *Book of Ballads* (Intr. Charles Rosner. Szeged, Kner, 1934). A külföldi sajtó elismerése: *The Literary Supplement* 1934. jún. 7. 409.; *Apollo* (London) 1934. júl., 40.; *The Studio* (London) 1934. máj., 284.

nagyon komoly munkái készülnek, s most elsősorban e speciális szakkérdésekkel foglalkoznak.<sup>18</sup> Azonkívül őket is igen komoly esélyek fenyegetik, amelyek mind az „idők teljességét” mutatják, s amelyekről majd mindről szóban beszélünk. Tudod, mi az utóbbi időben amellet, hogy szoros világnézeti és felfogásbeli egységben vagyunk emberileg, művészileg és tudományos meggyőzés tekintetében is, egyre világosabban specializálódunk, s ki-ki a maga szakmája területén végzi legigazibb és legalapvetőbb munkáját. Közös szemléletből kiindulól, de a szellemi és gazdasági élet minden síkján kitűnő szakemberek – ez az ideálunk most, de ez szükségszerűen is alakult ki közöttünk. Úgyhogy minden helyre a legarravalóbb embert tudjuk állítani, aki ott a mi közös felfogásunkat és szempontjainkat képviselje! És végigkutasassa.

Másik kérdésre ill. kérésre sajnos sokkal nehezebben tudok válaszolni. T. i. sajnos egynéhány napja és még néhány napig költözködünk, és ennek megfelelően minden holmink hatalmas ládákban van leszegelve. Úgyhogy, még ha tudnám is, hogy nyomtatványaink és gépelt kérdőívünk melyekbe vannak, akkor sem tudnék hirtelen hozzájuk jutni. Leghamarabb a jövő héten tudnám ezeket elértemteni, de akkor is igen nagy munka és keresgélés árán. Akkor t. i. már megkezdődik a kicsomagolás. Ostoba pech! Mindössze egyik szociográfiai vázlatom, a szegedi tanyák problematikájának felsorolása van kéznél itt a műhelyemben, melyet egyidejűleg nyomtatványként elküldtem címedre. De ebből is alig van egy-két példányom immár. Ha tehát teheted, ne hajtsd el, hanem alkalomadtán add vissza. De előbb olvasd át: ez pl. a készülő szegedi tanyai szociográfiai kutatásunk *vezérfonala* volt.<sup>19</sup> Ezt kiegészítette egy konkrét kérdőív, melyet sokszorosítva juttattunk el munkatársainkhoz és tagjainkhoz, hogy ennek alapján dolgozzanak. Úgyszintén van közegészségügyi külön kérdőívünk is. Van háztartási kiadások statisztikájára vonatkozó kérdőívünk is, mellyel a különböző mezőgazdasági kategóriák életszínvonalát vizsgáltuk. Most dolgozom fel Szeged és környéke összes kb. 14.000 iskolás gyermekének (elemi isk.) egy heti étkezési adatainak szociális vonatkozásait. Az egészségügyieket egy gyermekgyógyász, egyet. rk. tanár vonta le.

Zoltán, leukem, ezzel zárom is levelem, sietve postázom. Kérlek, minden mozzanatról pontosan és azonnal értesíts. Közlebről részletesen írok ismét, de lehet, hogy személyesen még több, bizalmas dolgot tudok majd mondani. Addig is: köszönöm leveledet és barátságodat, és kérek, feszítsd meg minden erődöt, ne hagyjátok kiesni kezetekből és kezünkéből ezt a dolgot. Mindenben számíthatsz segítségünkre és igaz barátságunkra. Szeretettel öllelek (Ivánál együtt, akire haragszom).

[indigós levélmásolat]

### III. [Bp., 1934 februárja]

Gyurkám,

igazán hálás vagyok Neked „pánikszertű” válaszodért, s azonnal meg is köszönöm, noha a szociográfiai dologról még újabb érdekes részleteket nem tudok Neked mondani. Ami a két ajánlott embert illeti, természetesen „minden lehetőt megteszek”. Nagyon valószínűnek tartom, hogy legalább az egyiket behozni sikerülni fog, sőt nincs kizárva, hogy a

18 Ortutay Gyula doktori értekezése *Tömörkény Istvánról* 1934-ben jelent meg a kollégium kiadásában, 1935-ben látott napvilágot a *Nyíri és rétközi parasztnesék* és a *Székely népballadák* Buday György metszeteivel illusztrálva. A balladás könyvet *Az év legszebb könyve* címmel tüntették ki.

19 Szabó Zoltán *Második nacionálé – Szociográfia* című (Fiatal Magyarország 1934. máj.) írása *A tanya* fejezetében teljes mértékben ebből a vezérfonalból idéz.

másodikról is lehet beszélni. Ha pillanatnyilag talán nem is menne, később mindenesetre sikerülhet.

Egyelőre mindenesetre azt akarom megcsinálni, hogy ebben a központban vezető tekintélyre tegyek szert. Ebben az irányban egészen jelentőseket taktikázom az utóbbi időben, de meg kell tennem, mert „hazánk ifjúságában” nem nagy a bizalom, és mindenesetre kell, hogy valami legyen a dologból. Gondolom az, hogy magamat tekintélyvé játsszam ki sikerülni fog, hála a cserkészlet és az öregcserkészlet tekintélyének és számának. Ebben az esetben pedig igazán mindent meg tudok majd tenni annak az érdekében, hogy odabenn rendes emberek dolgozzanak, és ne különféle bajtársi egyesületek képviselői piszkálják a körmüket naphosszat.

A bajtársi egyesületekről jutja az eszembe, hogy a minap részt vettem a Mefhosznál valami sajtókonferencián, mely a márciusi diákszékes programjának meghatározása végett gyűlt össze. A dolog természetéből folyik, hogy az emberek nem akarnak arrafelé egyebet, mint beszélni, illetve szónokolni. A fele a megjelenteknek születésétől fogva volt stupid, a másik fele annyi ideológiát olvasott össze, hogy végül is „hülyére varázsolta magát”. Mindenesetre jó arcot vágtam a sivár emberekhez, akik közül az egyik abból élt, hogy egyszer nemzetgyalázásért pörbe fogták, a másik abból, hogy Angliában volt egy ideig. Ha annyit meg lehet csinálni, hogy az addig remélhetőleg kifejlődő Zilahy-dologban lehet egy kis épkezláb propagandát kifejteni, akkor érdemes egy előadás erejéig belefelelni. Valami vezérszónokok megállapításáról volt szó. Szó esett Rólád is, Tutusról is, Ivánt valószínűleg bekapcsolom és négyen, mint nem egészen holdkóros emberek talán tudunk valamit kezdeni. A többiek úgyis legjobb esetben kultúrhalandzsát fognak leadni, és arra vágnak, hogy napilapjaink nevüket és esetleg előadásuk rövid kivonatát közöljék. Egyelőre abban maradtak, hogy mindenesetre fölveszik az összeköttetést veletek.

Szerettem volna leveledben bővebben olvasni arról, hogy micsoda újabb perspektívák nyíltak ki előttetek. Mit metszel fába az utóbbi időben?

Hogy Zilahy Amerikába ment, hogy Szegedig jusson az nagyon természetes és nagyon magyar. Azonfelül: Roosevelt elég jó politikai pozíciót szerzett magának, amiben biztosan szerepe volt ennek a szociográfiai munkának is, tehát...

A könyvet köszönöm, és becsülettel megőrzöm. Ha kérdőíveket is tudtál volna kibányászni, persze jobb lett volna, de az is elég, ha azt tudom megemlíteni, hogy mi van.

Mikor lehettek esedékesek Pesten?

Holnap lesz a második megbeszélésünk Zilahyval. Ha lesz belőle valami érdemes, azonnal írok, úgyis nyakig vagyok az aktivitásban. Valóságos jótétemény az F[iatal] M[agyarság] szerkesztőségi szoba a cserkészházban, továbbá az, hogy az ember leveleit minden további nélkül felbélyegzik.

A hét elején írtam Erdélybe, a Felvidékre ottani félhivatalos FM-embereinknek, hogy gyűjtsék össze az adatokat, milyen szociográfiai munkákat végeztek odaát. Továbbá írtam Pécsre Esztergár Lajos városi tanácsnoknak, aki ott egészen intelligens szociálpolitikát folytat.<sup>20</sup> Zilahy ugyan azt képzei, hogy értelmes dolog a Roosevelt könyvét egyszerűen lemásolni, de én a magam részéről inkább az ez irányú magyar munkákra vagyok kíváncsi.

Szóval: holnap, vagy holnapután megint eleresztek egy levelet a címedre, és úgy érzem a közeljövőben szépen kipótólok eddigi lustaságom mulasztásait, nem is szólva arról, hogy Pesten...

---

<sup>20</sup> Szabó Zoltán több írásában is foglalkozott Esztergár Lajos szociálpolitikájának ismertetésével: *Dr. Esztergár Lajos: Gyakorlati szociálpolitika. Fialat Magyarország 1934. március; Új szociális világ Pécsen. Magyarország 1934. április 7.*



Nna, addig is ölel, időnkint lusta, bűnbánó barátotok:  
Zoltán

IV. Bp., 1934. február 26.<sup>21</sup>

Kedves Gyurkám,

ne haragudj, hogy most hosszabb ideig nem írtam a Zilahy-féle dolog ügyében, de érde-  
meset csak a múlt pénteken hallottam, azóta pedig nem jutottam írógéphez és időhöz.

A helyzet ma a következő: sajnos Zilahy tárgyalásai a miniszterelnökséggel eredményre  
vezettek. Ami annyit jelent, hogy kap az akció negyven, máshonnan fizetett, állástalan  
diplomást. Hogy ezekkel mit lehet csinálni, az előttem egyelőre homályos, Zilahy előtt  
pedig azt hiszem, egészen sötét. Helyiséget is ad a kormány valamelyik kaszárnában,  
ahol ezeket az embereket egyben élelmezni is lehet stb., stb.

Szóval a dolog most pillanatnyilag elég mélabúsan fest. A negyven állástalan diplomás-  
hoz munkaképesség szempontjából sokkal kisebb a bizalmam, mint öt hozzáértő ember-  
hez, akikkel az eredeti terv értelmében sokkal elevebben lehetett volna mozogni. Most  
nem emlékszem, hogy diplomásak-é, akiket első válaszodban figyelmembe ajánlottál, ez  
esetben cito citissime írd meg címükkel egyetemben, mert akkor bejuttathatjuk őket úgy  
hiszem a nyolcszáz elhelyezendő és a negyven hozzánk kerülendő közé. Egyelőre egyéb-  
ként még nem tudom a közeljövőben, hogyan próbálom majd befolyásolni a dolgokat,  
félek, hogy ennek a negyven embernek megszerzése nagyon pirruszi győzelem. Nemigen  
lehet valamit egyszerre negyven emberrel, akiknek biztosan valami adminisztratív szerep-  
kört lehet csak adni, elkezdeni.

Tehát pillanatnyilag nagy a káosz. Nem is írok tovább erről a dolgról. Majd, ha valami  
kialakul, újból felkereslek soraimmal.

Más. A Mefhosz diákparlament ügyében a legutóbbi megbeszélésen sikerült kipana-  
máznom, hogy a harmadik és az utolsó nap a mienk. Téma, a fiatalság a társadalomban.  
Úgy gondolom, hogy egyetlen értelmes dolog ezt a harmadik napot a „szociográfia”  
propagandájának szolgálatába állítani. Az, hogy ez a nap a mienk, annyit jelent, hogy  
a hivatalosan feliratkozott előadók, Te, Tutus, Iván és én. Idegen nincs. Útiköltségeket  
és egyéb költségeiteket úgy tudom, a Mefhosz fedezi. Erről külön ők értekeznek veletek.  
A szellemi részben az összeköttetés fenntartására engem kértek fel.

Úgy gondolom, hogy ha egy rendes utolsó napot csinálunk, ezzel a diákparlament  
különben hiábavaló szóáradatát sikerül az utolsó napon némi konkrétumok és kívánatos  
programok leszögezésével hasznosítanunk. És egy jól irányított sajtófeltűnést minden-  
esetre kelthetünk. Arra fölkerék, hogy ezt a harmadik napot én vezessem be. Gondolom,  
ez a bevezetés a kérdés fölvetésének általános hangsúlyozása mellett, bekonferállak ben-  
neteket, mint olyanokat, akik Magyarországon eddig ilyen munkát értelmesen végeztek.  
Ezután elképzelésem szerint legjobb lenne, ha egyiktek szorosán vett szociográfiai mun-  
kátokról tartana rövid előadást, másiktok pedig az ehhez kapcsolódó népmegismerési,  
folklor stb. témákról értekezne. Végül pedig az Iván mondana szép programbeszédet,  
esetleg a Fiatal Magyarság részéről, esetleg az ott jelenlevő egész fiatalság számára. Utána,  
azt hiszem, megszervezünk egy pár ügyes felszólalást.

---

21 A *Fiatal Magyarság* fejléces levélpapírján; a Magyar Cserkészszövetség borítékjával; a borítékon  
Buday rájegyzése. *Válasz 1934. 2. 28.*; a levél nincs meg.

Tehát ezzel kapcsolatban kérem választ, hogy ez a terv körülbelül megfelel-e nektek, vagy tudtok-e jobbat. De ezt a lehetőséghez képest gyorsan kérem tőletek, mert nekem már holnap kellene beszámolnom Veletek folytatott tárgyalásomról.

Mikor jöttök Pestre. Jó lenne, ha megírnátok minél hamarabb. Mi ugyanis Ivánnal a közeljövőben alighanem Pécsen töltünk néhány napot. Jó lenne, ha nem akkor töltenék, amikor itt vagytok.

Tutust, többieket üdvözlöm. Írjatok, jöjjetek, ölel Zoltán

Ha Pestre jöttök, szociográfiai anyagotokat hozzátok el mutatóba, jó?

V. Bp., 1934 március 3.<sup>22</sup>

Kedves Gyurkám,

köszönöm Iván útján küldött gyors választ. Tekintve, hogy óráim nagyon rövidre méretezvék, csak a legszükségesebbeket írom és a legrövidebben.

A Zilahy-ügyben semmi újság nincs. Máshonnan úgy értesültem, hogy nem osztogatják olyan könnyen az állástalan diplomásokat, és ez némi reményt nyújt arra, hogy ezzel a negyven ember nyereséggel nem vész el a dolog. Gáspár Zoltán ügyében természetesen minden lehetőt megteszek, valószínűleg úgy, hogy elmegyek Zilahyhoz.

Maga a munka természetes nem esik kútba abban az esetben sem, ha a Zilahy-akció zsákutcába jut. Valószínűleg, sikerül megszerezni a Korunk Szava<sup>23</sup> fiatal és rendes káplánjait, a Soli Deo Gloria embereit az öregcserkész szervezetek mellé. Egyes kollégiumokat már hólabdarendszer szerint belekésítettek embereink, akiket belekésítettem. A Zilahy-akció sikertelenségében csak egy életképes és fizetőképes központ elvesztése lenne nagyon kellemetlen.

Ha lehet, akkor Ádám Gáborral [!] is próbálok valamit csinálni. Egyelőre minden zavaros, mert Zilahynak most a Magyarországgal vannak nagyszámú elfoglaltságai, Szabó Lőrinc, akit pedig rendes ember lévén, több ízben akartam egy kissé fölizgatni, túlságosan tele van munkával.

Ha lesz valami, írok róla.

Ami a Mefhoszt illeti, hát az ilyen dolgoknak én sem vagyok híve. Hogy miért mentem mégis bele: politikából. Ha a Mefhosztban a dologról beszélünk, és megpróbáljuk az embereket belekésíteni egy kissé valami komolyabb dologba, akkor az ő hibájuk lesz, hogy nem vettek részt. És senki nem vetheti szemünkre, hogy nem törődünk az „egyetemi fiatalság nagyjaival”. Adjuk meg a Mefhoszt, ami a Mefhoszé, természetesen véleményed és véleményem fenntartása mellett.

Felkérésed azért nem történt meg, mert felkértek, hogy felkérésedet intézzem el. Persze én, mint a hivatalos formák megvetője, ezt gyorsan elfelejttem, és elmulasztottam Neked tolmácsolni.

Nagyon kérek, hogy elképzelésedet az utolsó nap beosztásáról minél előbb írd meg. Természetesen kívánságtok szerint Gáspár Zoltán is belefér ebbe a napba, ámbar min-

<sup>22</sup> A *Fiatall Magyarorság* fejleces levélpapírján; a borítékon Buday rájegyzése. *Válasz 1934. 3. 6.*; a levél nincs meg.

<sup>23</sup> Az alcíme szerint aktív, katolikus orgánium 1931-ben indult. A lap alapítója és felelős szerkesztője Széchenyi György, szerkesztője 1935-től Katona Jenő volt. A magyar szellemi ellenállás bátor szócsővé fejlődött folyóirat, 1938 decemberében az az évi sajtórendészeti intézkedések áldozata lett. Szellemi örökségét az 1939 őszén indult, szintén Katona Jenő szerkesztette *Jelenkor* vette át. Szabó Zoltán 1937-től mindkét lapban gyakran szerepelt írásaival.

den napon csak négy előre bejegyzett felszólaló van. De ez irányban majd még beszélek Mefhoszékkel. Majd csak csinálunk valamit.

A kiállításról én is hallottam valamit regélni. Persze az ő elképzelésükben az eddigi elnökök arcképei és egyéb ilyen történelmi relikviák szerepelnek. Ha ők megcsinálják akkor, tényleg mindennél nagyobb giccs lesz.

Abban is megegyezünk, hogy a Mefhosz „atmoszférájában” nem lehet dolgozni. De ki akar az ő atmoszférájukban dolgozni? Vagy átveszik a mi atmoszféránkat, vagy folytatják a maguk játékait. Lényegében mindegy, mert a Mefhosz csatlakozása valamihez, nesze semmi fogd meg jól.

Viszont a harmadik napon nem lévén senki a Mefhoszból talán mégiscsak lehet valami nívós dolgot csinálni. Szóval nagyon kérlek, hogy ilyen fogalmazásban fogadd el a dolgokat, mert nélkülük természetesen ez a harmadik nap se lenne pozitívum, példa arra, hogy milyen lehetne a többi nap, és milyen lehetne a Mefhosz, ha nem lenne Mefhosz.

Nagyon kérlek, hogy lehetőleg gyorsan válaszolj, hogy a Mefhosznál dühöngő udvariassági formák között megtehessem föltételeimet és előterjesztéseimet.

Leveled várva ölel és Tutust hasonlóképpen  
Zoli

VI. Bp., 1934. március 12.<sup>24</sup>

Kedves Gyurkám,

ma megkaptam a levlapodat, köszönöm. Kérdéseidre holnap fogok részletesen válaszolni, mert ma délután lesz megbeszélés a diákszemélyiség ügyében. Zilahynál voltam fenn, és beszéltem vele Gáspár Zoltán ügyében. Oda akartam neki adni az általam küldött ívet, de nem vették át mondván, hogy egyelőre addig, amíg a Hómanhoz némely válogatott emberekkel, mint a fiatalság képviselőivel föl nem megy. Addig meg találkozunk, és akkor megnyomjuk a dolgot. Egyébként az Ádobnál<sup>25</sup> is megpróbálok majd valamit csinálni a dolog érdekében. Osztálytársam volt ugyanis az Illés adjunktus famulusa, őt ma este megmozgatom az ügy érdekében. Ha tud valamit csinálni, meg fogja tenni, ami megteendő.

A többiekkel holnap írandó levelemben. A diákszemélyiség pontos ideje 15-16-17, a mi napunk az utolsó, 17-e. Tut-ot, többiekkel üdvözlöm, a legközelebb bővebben.

Ölel: Szabó Zoltán

VII. Bp., 1934. március 12.

Kedves Gyurkám,

most telefonáltam a Mefhosznak, és hozták a tudomásomra, miszerint a Diákszemélyiséget se mint „parlamentet”, se mint „ankétet” nem engedélyezték, mivel Gömbösnek az a véleménye, hogy „beszélő vénasszonyokra” nincs szükség Magyarországon. Tetszik nekem, hogy ezt ő mondja.

Viszont kérlek benneteket, hogy ti jöjjetek föl, mert a ti előadásokat külön valamilyen formában megtartják. Hozzáteve ehhez még azt, hogy nekünk föltétlenül beszélgetnünk

<sup>24</sup> A Magyar Cserkészszövetség borítékjában.

<sup>25</sup> Az Illés József akadémikus jogtudós és politikus kezdeményezésére alapított Állástalan Diplomások Országos Bizottsága, az elhelyezkedni nem tudó diplomások érdekeinek képviselője volt.

kell, és azonfelül jó is veletek, hát igazán jó lenne, ha feljőnétek. Jelzem jellemző, hogy a „diákparlamentet” éppen akkor nem engedélyezik, mikor ki tudunk volna valami komolyat is hozni. Mindamelllett egészen más bánatai vannak az embernek.

Mi 14-15-16-án Pécssett vagyunk Ivánnal.<sup>26</sup> Ha 17-e előtt érkeznének Pestre, írjátok meg, hol találhatunk Benneteket, ha 17-e után érkeztek, írjátok meg, mikor és melyik vonattal.

Gyurkám, ne felejtsetek el szociográfiai anyagokat, kérdőíveiteket stb., stb. föltétlenül fölhozni Pestre. Ugyanis akciónk egészen komoly, tekintet nélkül arra, hogy lesz-e negyven diplomás vagy nem lesz. Itt szépen gyűlnek az emberek, sőt a rendes emberek a dologra, és minden kilátásunk megvan arra, hogy a munkát nyárra, sőt még előbb elkezdjük. Mondjam, ne mondjam, hogy nélkületek nem tudnánk úgy elindulni, ahogy szeretném, tehát összes tapasztalataitokat hozzátok magatokkal írásban. És gyertek Pestre minél hosszabb időre. Az „üzletlen” kívül is jól fog esni, sőt. A Mefhosz pénzének sem tudok hirtelenében értelmesebb helyet, mint a ti útiköltségetek.

Szóval, reméljük mindenképpen látunk benneteket. Minél előbb.

Addig is Tutussal egyetemben öllelek:

Zoli

VIII. Breslau, 1934. október 16.

Gyurka, lelkem,

utolsó fráter vagyok, hogy leveledre, ami igazán jól jött, és jól esett, még eddig nem válaszoltam. De [...] három hétre Németországba sodródtam<sup>27</sup>, sajnos nem Veled együtt. Ne haragudj, pár nap és otthonról pótolom mulasztásomat. Ölel Zoli

1934. november 1.<sup>28</sup>

IX. Gyurka, lelkem,

Nem állom a szégyenkezést azért, hogy oly régen nem írtam Neked, most, noha időnek szűkiben vagyok, gépem meg nincs, kaparok számodra valamit.

Az első, amiről beszélnem kéne, németországi három hetem, mindaz, amit ez impreszióban és tanulásban jelentett, talán Keresztury Dezső, akiben újabb nagyszerű embert találtam. Mindezekhez azonban nehezen illeszkedik most a tollam és hiszek abban, hogy erről lesz még alkalmunk könnyebb és könnyedébb, elmondott szóban beszélni. Nagy kár, hogy nem jöttél ki velünk, jó lett volna együtt a [nem jól olvasható helységnév].

Amit Pesten itt hagytunk és amihez visszaérkeztünk az nem nagyon vigasztaló. Nem is akarok szólni róla. Tutus biztos mondott egyet s más, most egyelőre fegyverszünet van mindkét oldalról gyakorolt struccpolitikával. Viszont végre hosszas szülési fájdalmak után világra jött végre a sokat hirdetett szociográfiai szám.<sup>29</sup> Ezúton köszönöm Iván nevében is, hogy Te, Tutus, Béla hozzájárultatok ahhoz annyira örülhetünk neki. Ha a számról úgy

26 A *Fiatl Magyarorság* szerkesztősége, szociográfiai munkaközössége nevében tettek látogatást Pécssett, ahol elsők között, már 1933-ban megalakult egy Fiatl Magyarorság klub.

27 Keresztury Dezsővel, Frey Andrással, Boldizsár Ivánnal részt vett a löwenbergi Súdosteuropa héten, majd két hétig Keresztury vendégeként Berlinben maradt. [Szabó Zoltán 1978 körül írott életrajza alapján – OSZK]

28 A Fiatl Magyarorság fejleces levélpapírján és borítékjában.

29 A *Fiatl Magyarorság* 1934. novemberi, ún. szociográfiai számában Szabó Zoltán *Társadalomkutatás* címmel összegezte az év során a témában született cikkeit, gondolatait, és egyúttal felhívást intézett a

egyébként is megírnád őszinte véleményedet, azt hiszem jó tanulság lenne számunkra. Ez végre olyan, amelyiknél nem kétséges a szerkesztés apasága, itt minden eredmény és csaknem minden hiba (kivéve például a sajtóhibákat) a miénk.

E levéllel egyidejűleg küldetek nektek vagy öt példányt. Ugyancsak küldök egyet az Életnek abból a számból, amelyben metszeteidről írtam.<sup>30</sup> Talán elnézésedet kellene kérnem, hogy inkább voltam lírai, mint objektív ebben a cikkben, de így esett jól. És talán így sokkal többen olvassák el *abból* a közönségből, mintha kritikai, értékelő hangokat pengettem volna. Egyébként, ha valamelyik leveledben kitérsz erre is, csak észrevételeidet vagyok hajlandó elolvasni, mert a cikk részemről szubjektív szükséglet volt, és megírása egész biztosan jobban esett nekem, mint elolvasása Neked.

Most különben nagy munkában vagyok. Vagy tizenöt-húsz megbeszélte cikket kellene megírnom a közeljövőben. Többnyire minden témából kettőt, mert csak ilyen rablógazdálkodással vagyok képes Némethontól zilált anyagi állapotomat kissé rendbehozni.

Tut ügyével mi van? Gáborral beszéltem telefonon, nem tud semmit róla. Vasárnap Nyíregyházán voltam előadni, nagyokat gondoltam Tutusra, ölelem. Láttam nevedet a Válasz szerkesztőbizottságában és metszeteidet a harmadik számban. Mint jelenségnek örültünk neki Ivánnal együtt, hisz gondolom, kisujjadat sem mozdítottad e megtiszteltetésért.

Mester Miklóssal beszéltem a napokban egy vita alkalmával. Azt mondta: jössz. Gábor nem tartja valószínűnek, mit csinálsz mindig, mennyire vagytok a balladákkal? Köszönöm az ex libris metszetet, milyen újakat csináltál? Mikor látunk Pesten?

Szervusz, ölel Zoli

X. Bp., 1934. december 12.<sup>31</sup>

Gyurka lelkem,

csak röviden: nagyon kérlek, hogy mihelyt e levelet megkapod, a kért nyilatkozatot azonnal írd meg, és tedd postára. A tettekkel akarok vigasztalódní. Egyebeket talán nem kell magyaráznom. Nagyon nem szeretném, ha valahogy késés miatt ki kellene hogy hagyjalak benneteket, veletek szeretném az egész kirakatot kezdeni vagy befejezni. Ehhez mérten írd meg a dolgot. Jó? Persze, hogy minden gátlás nélkül teheted, ami a Magyarországot illeti, az természetes.<sup>32</sup>

Ha Tutusnak van címe a Nyírségben, azt is írd meg nekem egyidejűleg, mert szombaton leutazom Sárospatakra<sup>33</sup>, és ott szeretnék vele találkozni.

---

Fiatal Magyarország Szociográfiai Munkaközösségéhez való csatlakozásra. A különszám további szerzői közt: Boldizsár Iván, Buday György, Ortutay Gyula, Reitzer Béla.

30 *A balladák fametszője*. Élet 1934. okt. 7.

31 *A Magyarország* fejléces levélpapírján.

32 *A Magyarország* 1934. dec. 25-i számában *Megszólal a magyar ifjúság* (Tizenöt esztendő. Nyilatkoznak az ifjúság vezérei) címmel, Zilahy Lajos bevezetőjével adták közre a rövid önismertetőket.

33 A sárospataki út nagy valószínűséggel összefüggésben volt a Magyarország 1934. karácsonyi számában megjelenő *Megszólal a magyar ifjúság* című nyilatkozatsorozat szerkesztésével. „A sárospataki református teológia öreg, nyugodt boltívű falai között a fiatalok maguk teszik meg azt, amit a papnevelés többé-kevésbé elmulaszt. Kezdenék foglalkozni jövőendő lakóhelyükkel, a faluval. A bölcső a főiskola öregcserkészcsapata, a kiteljesedés a főiskola faluszemináriuma. Helyiségében bodrogközi kézimunkák, kancsók, népművészeti csecsebecsék, táblázatok a környéki falvak felekezeti eloszlásáról, egy kartoték, amelyben húsz falu feldolgozása szerepel.” – ismerteti Újszászy Kálmánék munkáját Szabó Zoltán *A magyar ifjúság mozgalmi* című összefoglalójában, a *Válasz* 1935. áprilisi számában.

Szóval a cikket cito citissime küldd!!! (30 sor)  
Legközelebb bővebben, Szabó Zoltán

*Melléklet:*

Bp., 1934. december 12.<sup>34</sup>

Kedves Barátom!

A Magyarország karácsonyi számában ismét foglalkozni akarok a magyar ifjúság sorskérdéseivel. Elhatároztam, hogy minden ifjúsági egyesület vezetőjét megszólaltatom.

Arra kérlek, légy kegyes munkatársunknak, Szabó Zoltánnak, a Fialat Magyarság szerkesztőjének körülbelül 30 nyomtatott sornyi terjedelmű nyilatkozatot adni, amelyben a vezetésed alatt álló ifjúsági egyesület célkitűzéseit a legőszintébb módon feltárod.

Ugyanakkor arra kérlek, hogy Lugosi Szabó Vladimir, vagy Sipos Béla festőművész uraknak szíveskedjél pár percnyi alkalmat adni arra, hogy Téged a Magyarország karácsonyi számára lerajzolhasson.

Őszinte tisztelettel kész híved:

Zilahy Lajos

XI. Budapest, 1934. december 22.<sup>35</sup>

Gyurka, lelkem,

ne haragudj, hogy leveledre és küldött metszeteid ügyében csak most küldök választ. Borzalmas sok dolgom volt, és amint írásom is bizonyítja, van is. Hát csak röviden:

1. Metszeteid közül hármat (*Tiszai, Karácsony este, Önarckép*) némi csalásokkal elhelyeztem a Magyarország karácsonyi számában. Többi Ivánnál van. Naplót nem ejtettem, de már le volt zárva a képanyag metszeteid érkezése idején. Majd később.

2. *Bookból* példányom még nincs, nagyon köszönöm, különösen, ha nem az Élet-beli cikk apropójára, hanem „csak úgy” küldöd. Jó?

3. Műv. koll. nyilatkozatodért kegyetlen fejmosást kaptam Zilahyétól, mivel hemzsegek benne tudományos idiómákból való szavak. Át kellett írnom, és Zilahy sokat húzott. Ne haragudj. Én bevezetőnek akartam, Zilahy befejezőnek tette. Így se rossz.

4. Tuť, a marha, nem írta nyírségi címét, pedig múlt szombat-vasárnap Sárospatakon voltam. Fölkerestem volna a környéken. Szerettem volna látni már egyszer.

5. Jössz-e Pestre, avagy nem e jössz-e? Ezt fontos lenne tudnom a metszetek honoráriumának intézése végett is. De ez a mellékesebb!

6. Ma kaptam a Színpadot.<sup>36</sup> Reggel, időmhöz képest átlapoztam, és örültem neki, kiállásra nagyon komoly. Jó, hogy díszleteidet betettétek. Később bővebben. Köszönöm barátsággal.

<sup>34</sup> A *Magyarország* fejléces levélpapírján; a borítékon Buday rájegyzése: *Válasz 1934. 12. 14.* + *Pieta, Tina, Öngúny, önarckép, Magy. Laci 3 kép.*

<sup>35</sup> A *Fialat Magyarság* fejléces levélpapírján; borítékjára Buday rájegyzése *Bookot elküldtem 1934. 12. 23-án.*

<sup>36</sup> A Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának Szemléje, A *Színpad* első – 1935. január–márciusi – számában a műmellékletben szerepeltek *Buday György színpadképei*, a színpadtervezőről Házy Albert írt tanulmányt.

7. Végleg hajszott és fáradt vagyok.

8. Mindnyájatoknak jó karácsonyi ünnepeket kívánok, Neked ezenfelül várakozásodhoz mért pesti tartózkodást a közeljövőben mindnyájunk örömére.

Ha nem jössz, zajos napjaim múltán neked szebbet, hosszabbat, értelmesebbet. Addig is szeret hervadt híved  
Zoltán

XII. 1934. december vége

Gyurka lelkem,

megengeded, hogy e hivatalos hangú micsoda mellé pár barátságos szót szóljak. Ami az üzletet illeti, fametszeteid végett ne aggódj, már klisírozták őket, de valamiért nem sikerült betenni őket a karácsonyi számba. Majd megérdeklődöm, hogy miért. Úgy érzem, hamarosan jönni fog. Az *Önarckép* elég pocsekul jött ki, mérgeződtem is miatta.

Úgy hírlík, pénteken Pestre érkezel, persze Tamás vagyok a dologgal kapcsolatban. Mindenesetre keress meg valamelyikünket, ha végül mégis előfordulnál.

Továbbiakat a legközelebb. Szerettem volna, ha karácsonyi ajándéku beteszik *Karácsony este* című metszetedet a lapba, de hát...

A *Bookot* nagyon szépen köszönöm, a Színpadot szintén. Mindenesetre megkockáztattam róla egy benső vezércikket. Persze, hogy hozzák-é, az már más kérdés.<sup>37</sup> Jelenleg Zilahynál van. Reméljük a legjobbakat.

Remélem, hamarosan élőszóval is közlekedhetünk. Maradjunk ebben a hitünkben, szervusz, ölel

Zoli

Te, Gyulai Elemérrel<sup>38</sup> ne öngözzétek egymást, mert az számomra, aki mindkettőtöket ismerlek, roppant furcsán hangzik. Hát így.

XIII. 1935. október 11.

Kedves Gyurkám,

hosszú hallgatásom oka, hogy külföldön kószáltam<sup>39</sup>, eléggé pénz nélkül, úgyhogy vagy bélyegre, vagy levélre tellett. A kettőre együtt sehogy.

<sup>37</sup> Az írás feltehetően azonos *Az Est* 1935. jan. 1-jei számában a *Színháztudományi szemle indult meg Szegeden* című tudósítással.

<sup>38</sup> Gyulai Elemér (Kaposvár, 1904. febr. 19–1945) zeneszerző, zenepszichológus.

<sup>39</sup> 1935 augusztusában Anton Straka kezdeményezésére, Balta Mózes román kultúrattasé közreműködésével magyar írók és fiatal szociográfusok körutazást tettek Romániában. Bukarestben, a román falukutatás központját meglátogatva találkoztak Dimitrie Gustival, a kutatást vezető szociológiai professzorral. Az útról Boldizsár Iván *Erdély második Trianonja* címmel a *Napkeletben*, Németh László a *Magyarok Romániában* címmel a *Tanuban*, Szabó Zoltán – aki társaitól elválva továbbutazott többek között Isztambulba – *Balkáni útikönyv* címmel az *Életben*, illetve *A Vaskapun túl* című kötetében számolt be.

Most is csak az „üzletről”. Küldess légy szíves Viola könyvéből<sup>40</sup> meg a Síkéből (*Advent*)<sup>41</sup> még egy-egy példányt vagy az én címemre, vagy az Életnek (Szentkirályi u. 28.). Ugyanis elvből csak akkor közölnek kritikát, ha könyvet kapnak helyébe.<sup>42</sup> De gyorsan, jó?

Az *Advent*ről cikket is írhatok, tehát ez kiváló alkalom lenne arra, hogy vagy három metszetedet melléje nyomjak.<sup>43</sup> Válassz ki az *Advent*-beliekből 3–4 olyat, akiről gondolod, hogy szépen kijön az Élet papírján. És küldd ezeket is (az én címemre) lehetőleg mindjárt.

Ha valami baj lenne, vagy valami nem megy, írd lapot, nehogy bizonytalanba maradjak. Jó?

A Balladás könyvet igen hálásan köszönöm. Oly szép, hogy azonmód még egy példányt kellett beszerezzek belőle. De erről érdemben majd valahol nyomdafestékben (még nem tudom, hol) vagy levélben.<sup>44</sup>

Gyurkám, ha csak lehet, küldd rögtön a kért dolgokat. Fogalmam sincs különben, mi van veletek, hogy vagy, egyetemre hivatalodhoz<sup>45</sup> és újabb metszetekhez gratulál

Sz. Zoli

XIV. Tard, 1935. november 20.<sup>46</sup>

Gyurka, lelkem,

már tudom, mérgelődsz, hogy lev. lapodra csak most írok választ, és a két Magyar Kultúra se érkezett még. A helyzet az, hogy levlapod két nappal azelőtt érkezett, hogy ide leutaztam. Akkor már sehogy sem bírtam elmenni Kultúráékhoz, hogy az ügyet elintézzem, Ijjas<sup>47</sup> meg beteg volt, őt nem kérhettem meg, hogy küldesse el a két példányt. Így arra kell, kérjelek, várj még néhány napot. A jövő hét elején hazakerülök, akkor sietve elküldöm Neked a két példányt; nemes céljukat tekintve így is erősen furdal a lelkiismeret.

Lapodnak nagyon, nagyon örültem, főként azért, hogy cikkemet megválaszoltad. Mostanság úgysis alig jutunk levélhez, ami elég sajnós, így cikkemet szántam levélnek. Ha közvetlen és talán egyre-másra rátapintó írás lett belőle, ennek köszönhetem. Annak, hogy pillanatig sem gondoltam arra, hogy a Magyar Kultúrának írom, annál többet arra, hogy Neked címeztem.

40 Tomori Viola *A parasztság szemléletének alakulása* (Szeged, Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, 1935).

41 Sík Sándor *Advent* (Oratórium szavalókórusra. Buday György fametszeteivel. Szeged, Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, 1935).

42 Tomori Viola könyvéről az *Élet* 1935. dec. 1-jei számában *Egy mozgalom útjelzői* címmel jelent meg Szabó Zoltán írása, melyben még Ruzsnyák Gyula *Faluvédelem* és Matolcsy Mátyás *Az új földreform munkaterve* című kötetével is foglalkozott.

43 Az oratóriumról az *Élet* 1936. jan. 1-jei számában *Sík Sándor: Advent* címmel jelent meg az ismertetés.

44 Buday György–Ortutay Gyula *Székely népballadák* kötetéről a *Magyar Kultúra* 1935. november 5-i számába írt ismertetőt Szabó Zoltán.

45 Buday Györgyöt 1935 ősztől grafikai lektornak nevezték ki a szegedi egyetemre.

46 A *Fiatal Magyarság* fejléces levélpapírján és borítékjában.

47 Feltehetően Ijjas Antal (1906–1980) íróról van szó.



A balladás könyv *legalább* annyira tetszett, amennyire írtam. Nem is tudtam volna valami őszen kritikusi mázt kenni rá, a fametszeteid, a könyv + művészete itt már olyanok, hogy levelet kell írni róluk, kritikát nem. Ezt akartam. Hogy életed fő műve, azt kétlem, éppen azért, mert annyira nagyon szeretem. Hogy első fő művedet tető alá hoztad, az igen nagy személyi és – hogy ne legyünk giccsek – „állampolgári” öröm volt számomra. Egyebekben nagyon várom a következő munkádat. Tudod, van ebben némi önzés is. Újabb és újabb metszeteid egyre jobban felszabadítanak a nem szeretem, programszerű írás alól. És mindig elvisznek az írás felé – melynek újabban egyre jobban látom – egyedül van értelme.

Most itt gázolom a falusi sarat Tardon. Ami itt életformában, népművészetben, beszélgetési stílusban van, túlságig lelkesítő. Ami hibában és bajokban, túlságig elkésztő. Azt hiszem, ebből is írás lesz, remélem nem kevesebb, és aligha több, illetve: más.<sup>48</sup>

Magamról: Illetékes Hely köszöni a nagy i-t és a nagy h-t és megemlékezéset róla. Most a magánélet mellett elég sokat dolgozom, sokszor éppen a magánéletért, és ez így jó! A találkozást majd kipótoljuk legközelebb, reméljük a népmese könyv<sup>49</sup> után is engedélyezel magadnak egy jutalomutazást Pestre. Olyat írsz, hogy „magadnak is gratulálsz” – a könyvön kívül ehhez hozzájárulok köszönettel az alkalomért. Hogy a cikk jó volt vagy sem az is fontos, de azt köszönöm, hogy megírni jó volt. Ez pedig a Te érdemed.

Az egyik példánynak majd jó utazást kívánok, mikor feladom.

Szívesen kívánnék Neked is

Zoltán

XV. Bp., 1935. december 31.<sup>50</sup>

Gyurka, lelkem,

éleg nem szép tőlem, hogy csak most válaszolok leveledre, és köszönöm meg legújabb könyvművészeti produkciókat. Közben Lilt<sup>51</sup> megoperálták, kimetszték a vakbelét, időmet kórházba járással és drukkolással töltöttem. Hát ezért.

Ugyanezért nem tudtam semmit tenni eddig a könyv érdekében, már érdemlegeset, mely esetleg anyagilag is segít valamit rajtatok. Az Élet hajlandó egy parasztesét közölni mutatóba Buday-metszetekkel együtt. Ez úgy hiszem, jó reklám lenne. Gyulának már

---

48 Szabó Zoltán első könyve, az országos vitát kavart *A tardi helyzet* 1936 májusában jelent meg először a Boldizsár Iván szerkesztette Szolgálat és Írás Munkatárságának első könyveként a Cserépfalvi Kiadónál. Még az év őszén sor került a második kiadásra, 1937-ben pedig a harmadikra, és még egy negyedike is. 1936 őszén műfajt teremtő szociográfiájának második kiadása előszavában így írt: „*Megint őszen van és hű falvaink, Tard és a többiek, megint úgy néznek a tél és a közeledő újesztendő elé, mint eddig, mint tavaly, vagy tavalyelőtt. Az asztalra ezentúl se fog több étel kerülni, az élet ugyanaz marad, munka ugyanannyi és a napszám se fog könnyelműen növekedni. Most ugyanazt találám Tardon, mint egy évvel ezelőtt, a tények ugyanazokról a bajokról vallának. [...] Hogy közben ez a könyv megjelent, elfogyott, visszhangot vert, nagyon mellékes a falunak és nyugodt, türelmes parasztlainak. Nem változtatott a sorsukon és nem segíthetett, amint sohase hittem, hogy változtatni fog. [...] Tardon külön, vagy más falun külön segíteni alig lehetséges és alig eredményes. Egyetlen lehetőség: a parasztságnak módot adni arra, hogy segítsen magán. Az írás szerepe e feladat érdekében csak annyi, hogy igyekszik közvéleményt teremteni ennek a szüksége mellett.*”

49 *Nyíri és rétközi parasztesék* közli Ortutay Gyula, negyvenöt eredeti fametszettel illusztrálta Buday György (Gyoma, Kner, 1935).

50 A *Fiatal Magyarság* fejléces levélpapírján.

51 Nadas Erzsébet mozdulatművész, Szabó Zoltán első felesége.

mondtam, hogy válasszon ki egy [...], és beszéljétek meg. Nem tudom cselekedem-e valamit ebben az irányban.

Továbbiakban fogom törni a fejemet, remélem nem egészen hiába, eddig nem nagyon tettem bevallom, mivel eléggé passzív állapotban voltam. Violával találkoztam az előadásán, de sajnos nem szólhattam vele bővebben, sem a székfoglaló után, sem másnap, amit igen sajnálok. Gyulával is találkoztam egyszer, sajnos beszélgetésünk kimerült abban, hogy ő bizonyos, személyem és Iván személye ellen tőle indult pletyka kibeszélésén fáradozott, és én fáradtan hallgattam. Őszintén szólva az egész dolog rosszul esett nagyon, hogy nem beszélek róla, az végzetes undoromnak tulajdonítható. Nem szeretek, és nem is vagyok képes személyi gravámeneket<sup>52</sup> felhánytorgatni, és ha valakit arra kell kényszerítenek, hogy magyarázkodjék előttem, az fizikai fájdalmat okoz nekem. Amiért Neked írok róla: nem szeretnék ilyen meglepetéseket a jövő esztendőre, engem nem dühösítenek, hanem lehangolnak és fáradttá tesznek, ez pedig rosszabb.

A mesekönyv gyönyörű, kötése igazán ízléses, papírt talán mást választottam volna. Metszeteid rengeteg újat és szépet hoznak. Van néhány stiláris fejlődés bennük, ami nagyon megkapott. Igazán még eddig nem mertem mélyükre nézni, a Te dolgaidal ezt csak akkor merem megtenni, ha közvetlenül utána írok róla, egyébként meddően izgatnak. Mindig olyasmit mondasz, amit ha átvettem rögtön tovább kell adnom. Szóval erről majd nyomtatásban. Úgyis eléggé lírai és személyhez szóló leszek. Hogy hol, azt még nem tudom.<sup>53</sup>

1936-ban [!] igazán nagyot alkottatok ezzel a két könyvvel. Te egyre jobban tisztulsz és higgadsz, ezt talán magad is érzed a parasztnesék metszetei után és szeretném, ha jövőre nem engednétek az iramból. „Boldog” újesztendőt nem merek kívánni Neked, a művészetedhez kicsit hozzátartozik a kínlődás, és ezt azt hiszem, a jövő esztendő is meghozza nekünk, úgy, mint az előző.

Legalább másik két ilyen szép munkát kívánok 1936-ra is, és magánéleted számára azt, amit magadnak kívánsz.

A szegedieket, akik megmaradtak szegedieknek<sup>54</sup>, köszöntöm, azt ugye elnézed, hogy nem válaszolhattam rögtön a leveledre és a könyvre, mely talán a legszebb karácsonyi ajándékom volt.

Hát így

Zoltán

---

52 sérelmeket

53 Egyelőre nem sikerült ráakadni az írásra.

54 A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának alapítói közül többen – befejezve egyetemi tanulmányukat – Budapestre jöttek, így Radnóti Miklós, Tolnai Gábor és Ortutay Gyula.

# Gömöri György

## Emléksorok Kálmán Béláról

Kálmán Bélát én már alighanem a második világháború alatt megismertem. Akkoriban a Deák téri Várkonyi-fotóstúdióban dolgozott, ami nem volt messze lakásától (az Anker közben lakott). Kálmán nagyra becsülte a házukban lakó képzőművészeket, s miután önállóította magát 1945-ben, továbbra is feljárt a házba. Úgy tudom, jóban volt Szentiványi Lajossal, de nevelőapám, Medveczky Jenő művészetét még többre tartotta. A hetvenes években hozzám írt egyik levelében említi, hogy hazulról megkapta azt a kis zsebkönyvet, amelyben Medveczky Iliász-sorozatát kiadták, és hogy mennyire tetszenek neki ezek a fekete-fehér stílusú, klasszikus szellemiségű művek.

Igazából csak 1964-ben barátkoztunk össze, amikor Bélának már stúdiója volt Bostonban, én pedig egyéves kutatói ösztöndíjjal a Harvard vendéglátását élveztem. Béláék a Commonwealth Avenue-n laktak – ezt a szép bostoni utcát kineveztük az „amerikai Andrassy útnak”, mert kicsit a legszebb budapesti útra emlékeztetett –, lehet, hogy már akkor is megfordultam ebben a lakásban, de arra határozottan emlékszem, hogy 1965 tavaszán meglátogattuk őt és amerikai feleségét, Ednát, a Cape Codon vásárolt nyaralójukban. Utána, amikor már visszatértünk Angliába, levélben tartottuk a kapcsolatot.

Béla amerikai karrierje érdekesen kezdődött. Hozzánk hasonlóan ő is 56-ban hagyta el Magyarországot, de a forradalom alatt jól forgolódott, mert aznap, amikor megalakult Nagy Imre utolsó, már többpárti kormányja, bejutott a Parlamentbe. Itt lefotózta Tildy Zoltánt, Kéthly Annát, Losonczy Gézát és Malétert, majd fölmentek autóval a Várba, a plébániára, ahová éppen megérkezett három katonatiszt kíséretében a kiszabadított Mindszenty bíboros. Kálmán Béla őt is lencsevégre kapta. Ezek a felvételek a szó szoros értelmében aranyat értek, mert (amint azt Béla egyik jóval későbbi leveléből megtudtam), Bécsben 125 dollárt kapott értük az Associated Press-től. Ezek után Béla azok közé a ritka magyarok közé tartozott, akik „gazdagon”, vagyis dollárral a zsebükben érkeztek Camp Kilmerbe. Ahonnan Béla egy nagy chicagói fotóüzembe került, először kulimunkára, de a főnök hamarosan fölfedezte magának a tehetséges magyar menekültet, aki közben egész tűrhetően megtanult angolul, s akire a képmásolásnál nagyobb feladatokat is rá lehetett bízni. Nem sokkal később Bélát megbízta az illusztrált *Life* magazin, hogy készítsen képeket az amerikai magyar menekültekről. Ez a felkérés nagy megtiszteltetés volt, de Béla később panaszkodott, hogy miután ebből a célból körbeutazta az Egyesült Államokat, mintegy húszezer elkészült fotójából a magazin mindössze tizenhatot használt fel. Közölték vele, hogy ez Amerika, itt más neves fényképészek is hasonló „szórással” dolgoznak. Chicago után Béla New Yorkban dolgozott, majd 1960-ban került Bostonba, ahol pár évvel később sikerült megvennie a „Studio 350 Newbury Street” nevű, műszaki felvételeket előkészítő stúdiót, ahol maga is alkalmazásban volt. De Kálmán Béla csak akkortól élhetett igazán művészetének, amikor 1965-ben feleségül vette a jómódú és férje támogatásában nagyvonalú Ednát.

Stúdiója ugyan jól működött, de Bélának egy idő után elege lett a rendelésre készített reklámfotókból. Engem is lefotózott 1974-ben, amikor nála jártam – nosztalgikusan tekintek vissza akkori dús hajzatomra. Viszont a hetvenes években elkezdett utazgatni, és ebből egymás után születtek szebbnél-szebb könyvei. Más szóval főleg portréfotósból, illetve termékeny színházi-operai fotósból (Magyarországon gyakran fényképezett színészeket) Béla először igazi fotóművésszé, majd fokozatosan a fényképezés nemzetközi rangú mesterévé emelkedett. 2007-ben Kecskeméten kiadott *Kálmán Béla utazásai* című albumából látni, hogy bár korábban is voltak díjnyertes „művészfotói” (például az 1955-ös *Poros út a Bükkben*), és már a hatvanas években is csinált érdekes képeket Itáliában, illetve Amerikában, első egzotikus kirándulására 1970-ben került sor, amikor Angkor Watot fényképezte Kambodzsában. Ebből lett az *Angkor* című fotóalbum, ami New Yorkban jelent meg. Ezt kilenc újabb fotóalbum követte európai és amerikai kiadóknál és széles körű nemzetközi elismerés – 1984-ben az UNESCO FIAP nevű fotográfus szövetsége a „mester” címet adományozta Bélának, ő volt az első amerikai, aki ezt a címet megkapta.

Itt megjegyezném, hogy a *Kálmán Béla utazásai* fényképeinek datálása gyakran hibás – nem tudni, ez a mester öregkori feledékenységének vagy a hazai nyomda elírásainak-e az eredménye. Például egy párizsi kéményeket ábrázoló kép (egy amerikai katalógusból tudom, hogy 1962-es) készítési ideje az album szerint 1947, egy brooklyni iskolaépület betört ablakait ábrázoló fénykép pedig 1951-re van datálva, ami azért lehetetlen, mert akkor még Béla egy budapesti fotószövetkezetben működött, be se tette a lábát Amerikába (a helyes dátum: 1961). Ha tehát egy fotótörténész fel akarná dolgozni Kálmán Béla életművét, tüzetes összehasonlító munkát kell végeznie, számos amerikai katalógus figyelembevételével.

De visszatérve fotóművészetére: számos útifénykép után, amelyeknél a szerkesztés csak a pillanat látószögében érvényesült, Kálmán Béla a nyolcvanas években elkezdett fotogramokat, illetve virágkompozíciókat készíteni. Már 1982-ből van egy *Elegáns orchidea* című képe, de később egy egész albumot adott ki *Rare Orchids* címen, amit *Ritka szép orchideák*-nak fordított magyarra. Egyik levelében elmagyarázta nekem, milyen változás állt be életében: öregkorára fotóművészből komputertechnikussá, illetve fotogram-művésszé vedlett. A különleges orchideafotók mellett Béla csigákról és kagylókról is készített költői szépségű fotogramokat.

Ebben a változásban bizonyára szerepe volt Kepes György, Amerikában élő neves képzőművésznek, akivel Kálmán Béla a hetvenes években barátkozott össze, alighanem Cape Codon. Arról, hogy Kepes milyen nagyra értékelte Béla művészetét, én csak 1982-ben értesültem, amikor is Béla megkért, hogy készülő magyarországi retrospektív kiállításának katalógusába fordítsak le egy angolul írt Kepes-szöveget. (A kiállításra egyébként három helyen, Budapesten, Pécsen és Hódmezővásárhelyen került sor 1983 áprilisában.) Kérésébe szíves-örömmel belementem, egy feltétellel: mivel én jóval később kerültem külföldre, mint Kepes, és elég választékos stílusban tudok írni magyarul, ne próbáljon a szerző lényeges változtatásokat eszközölni fordításomon. Ebben meg is egyeztünk, Béla, de állítólag Kepes is meg volt elégedve fordításommal – Béla megköszönvén gyors segítségemet, ezt írta levelében: „jópofa lesz a creden: Kepes Cambr. USA és Gömöri Cambr.UK, hát mi ez, ha nem egy internacionális összeesküvés?”

Hogy fogalmat adjak Kálmán Béla művészetéről, hadd idézzek néhány mondatot ebből a Kepes György-féle katalógusból: „[Kálmán] képei megindító költői metaforák. Visszafogott szuggesztíóval fedi fel a látható világ drámáját, színpompáját és kimeríthetetlen gazdagságát... Válasszon bármilyen témát, khmer templomok ünnepélyes, méltóságteljes architektúrájától az újmexikói égfesztiválok játékos, színesen lebegő léggömbjéig, képeinek ereje s méltósága semmit sem vesz el frissességükből.” Az utóbbi mondat Kálmán egyik legszebb fotóalbumára utal,

amit New Mexicóról állított össze, ennek a címe *Indian Country* – mivel Béláék vettek egy kis nyaralót a varázslatos Santa Fében, 1987-re összegyűlt egy albumra való felvétele a környék legszebb tájairól és sajátos ünnepeiről. Béla nemcsak a Grand Canyon gótikus sziklakolosszusait és a Nambe törzs indián táncosait fényképezte, de elkapott egy olyan pillanatot is, amikor a nap csillag formában, sejtelmesen rásüt egy lombja vesztett nyárfa egyik ágára – ez a *Mesefa Santa Fében*, ami nekem annyira tetszett, hogy kölcsönvettem 1985-ös verseskötetem, a *Nyugtalan koranyár* fedőlapjára. Mivel a Kepes-szöveg fordításával jó szolgálatot tettem neki, Béla, gondolom, nemcsak hogy ingyen adta nekem a fényképet, de külön örült neki, hogy egy általa kedvelt költő használta azt fel.

Mert szerette a magyar irodalmat, és hűséges olvasója maradt verseimnek, írásaimnak. Nem állhatta meg, hogy leveleiben időnként kicsit meglepve megjegyyezze: „miből lesz a cserebogár?” Értékelte azt is, hogy én hosszú évekkal ötvenhatos távozásom után „még mindig” jól tudok magyarul, és verset csakis ezen a nyelven írok. Néha információt kért tőlem régen tudott, de fejből kihullott magyar verssorokról. 2002 augusztusában például Gyulai Pál „Hadnagy uram...” kezdetű versének második versszakát kellett kiegészítenem levélben. Az évek során felfedeztük, hogy iskolatársak voltunk: ugyanabba a gimnáziumba jártunk, kis időrendbeli különbséggel. Béla 1939-ben érettségizett a Markó utcai Berzsényi Dániel Gimnáziumban, én pedig 1949–52 között voltam az iskola tanulója. Még ismertem a Béla által nagyrabecsült Vajthó Lászlót, aki nagyon öregem és elkeseredetten bejött hozzánk egy órára helyettesíteni. De a Berzsényit 1952-ben áthelyezték (osztályharcos alapon?) Angyalföldre, és én már másutt, a hasonlóan jó nevű Madáchban érettségiztem.

Amikor 1991-ben újra ellátogattam Bostonba, és előadást tartottam a Harvard szláv tanszékén, természetesen felhívtam Bélát is, aki meghívott másnapra villásreggelire, a Ritz Szállodába. „Miért éppen a Ritzbe?” – kérdeztem, kissé megilletődve a megnevezett hotel többsziligosságától. „Mert itt van a sarkon” – mondta Béla, és valóban, lakásától három percre volt a Ritz, ahol kellemesen megreggeliztünk, *maple*-szirup-öntetes palacsintával. Utána megkérdezte, hol van dolgom. Mondom, a Harvard könyvtárában. „Jó, akkor leviszlek új kocsimon a Harvardra.” Beültünk egy kétüléssel, piros Mercedesbe, és úri kényelemben érkeztem el a könyvtárig. De nehogy túlbecsüljem anyagi helyzetét, Béla gyorsan elmondta, ez a kocsni Edna ajándéka az ő hetvenedik születésnapjára, s ezt felesége egy újmexikói százdolláros *tombolán* nyerte! Ahol ez volt a fődjé.

Utoljára Budapesten találkoztunk, alighanem 2004-ben vagy 2005-ben. A dátumra nem emlékszem pontosan, csak arra, hogy Bélának kiállításra volt a Nagymező utcai Mai Manóban, és ott megint lefényképezett, úgy is mint barátját és a nyugati magyar irodalom ismert képviselőjét. Ezután már csak nagybetűkkel írt nekem levelet, egyet-kettőt még 88 éves korában. Egyik utolsó levelében azt írja, sem ő, sem felesége már nem képes ellátni magát, „teljes mértékű segítségre szorulunk”. De még mindig dolgozik egy újabb könyvön, 70 év negatívjaiból! Ennek a címe *The Best of Béla Kálmán* (K. B. legjobb képei) lesz. Nem vagyok fotókritikus, de úgy gondolom, elmondhatjuk, hogy a harmincnál több díjat és kitüntetést birtokló Kálmán Béla legjobb fényképei megközelítik Kertész, Brassai és más világhírű magyar fotóművészek színvonalát. Ami, akárhogy is vesszük, nem kis dolog.



*Judith*



*Párizs lángjai, 1955 (Kun Zsuzsa és Fülöp Viktor)*



*Time exposed ballet, 1958 (Kovács Nóra és Rab István)*





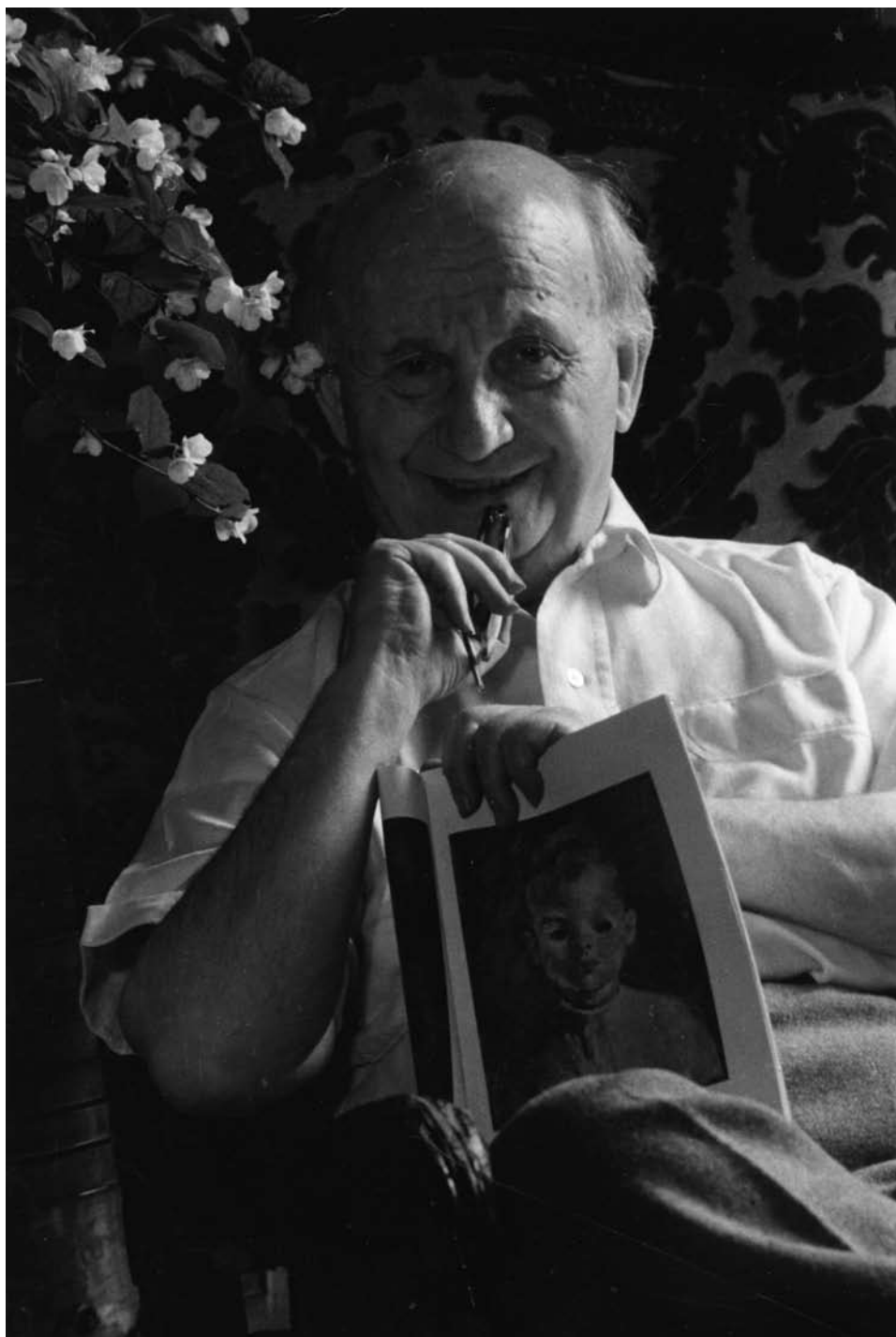
*White orchid (Fehér orchidea), Boston, 1996*



*Glatz Oszkár festőművész, 1994*



*MCP portréja (Molnár C. Pál festőművész)*



*Rónai Dénes fotóművész műtermében, 1954*



*Macarena Peppers, Boston, 1996. Szt. Vitus paprikái*

# Olyan típusú író vagyok, akinek sokáig kell élnie

Forgách Andrással beszélget Ménesi Gábor

– Amikor legutóbb beszélgettünk hasonló formában, éppen levegőhöz jutottál, hiszen nem sokkal voltál túl nagyregényed, a Zehuze megjelenésén. Azóta úgy tűnik, csaknem teljesen a színház felé fordultál. Ez tudatos döntés eredménye, vagy a körülmények hozták így?

– Egyáltalán nem volt tudatos, és szívem szerint nem is alakult volna így, mert magamra elsősorban nem színházi emberként gondolok, hanem íróként. Mégsem mondtam nemet a felkérésekre, és a regény megjelenését követően három darabot írtam: az *Éhséget* és a *Dilettánsokat* a Katona József Színház, a *Lénit* a Pinceszínház mutatta be. Közben a Színművészeti Egyetemen is tanítani kezdtem – a dramaturgosztály társosztályfőnöke vagyok Radnai Annamária mellett –, ami ugyancsak beszippantott a színházba, és rengeteg időt, figyelmet igényel.

– Jelenleg, beszélgetésünk idején pedig Az eltört korsó próbafolyamata zajlik, melyet a te rendezésedben mutat be a kecskeméti Katona József Színház. Ez a munka is felkérésnek köszönhetően talált meg?

– Igen, a színház keresett meg, de láthatóan jól dobták ki a csalit – tisztában voltak velem, mennyire vonzódom Kleisthez –, mert ráharaptam. Amikor elvállaltam a rendezést, gondoltam a tanítványaimra is, akik időnként lejönnek Kecskemétre, és megnézik a próbákat. Olyan ez, mint amikor az operáló orvos önmagán próbálja ki a műszereit, a rendező pedig megmutatja diákjainak azokat az intim belső folyamatokat, amelyek során megszületik az előadás.

– Köztudott, hogy Kleist évtizedek óta közel áll hozzád, többször fordítottál, sőt korábban is rendeztél már Kleist-darabot, a Budapesti Kamaraszínházban A Schroffenstein családdal mutatkoztál be rendezőként. Melyek a kleisti írás- és gondolkodásmódnak azok a sajátosságai, amelyek számodra izgalmassá teszik az életművet?

– Nem csupán műveit, élettörténetét is lenyűgözőnek találom. Minden bizonnyal kamaszkoromig vezethető vissza, hogy vonzódom a bizonyos szempontból kudarcot valló, másrészt viszont totálisan sikeres művészekhez, mint amilyen Kleist is volt, aki egész életében – mindössze 34 évet élt – marginális, József Attila-i karakter maradt. Ami pedig az életművet illeti, szinte mindegyik műfajban sikerült összetéveszthetetlenül egyénit teremnie – talán csak költészete mondható némiképp súlytalanabbnak –, mindig arra törekedett, hogy a görögökhöz vagy Shakespeare-hez méltó művet hozzon létre. Kétségkívül magasra tette a lécet, de ebben rejlik minden alkotás értelme. Nem biztos, hogy képesek vagyunk átugrani azt a bizonyos lécet, de újra és újra neki kell rugaszkodni.

– Ami Az eltört korsót illeti, rendezésedben a darab mely rétegei, vonatkozásai válnak hangsúlyossá? Milyen dilemmákkal szembesített a művel való újabb találkozás?

– Nagyon súlyos kérdéseket vet fel a darab. A legnagyobb kihívás az volt – ezzel már a fordítás közben szembesültem –, hogyan lehet egyszerre megmutatni a darab hétköznapi-ságát és bonyolult összetettségét. *Az eltört korsó* első megközelítésben falusi komédia, de a legegyszerűbb figurák is hordoznak valamit a nagy görög drámai hősök és a Shakespeare-figurák bonyolultságából. Nem véletlen, hogy Kleist az előszóban Szophoklész *Oidipusz királyával* állítja párhuzamba darabját, Ádám bírót Oidipuszhoz, az írnokot Kreonhoz hasonlítja. Érdeemes felfigyelnünk arra is, hogy a két főszereplőt Ádámnak és Évának hívják, és már az első jelenetben utalás történik a bibliai bűnbeesés motívumára. Tehetnének úgy, mintha lokális tréfáról lenne szó, ám az író láthatóan nagyon komolyan veszi. Van egy híres esszéje a marionettszínházról, amelyben arról beszél, hogy vissza kell találnunk a bűn előtti állapothoz, mert túl reflektáltak vagyunk, túl bonyolultan gondolkodunk. Erősen foglalkoztatta Kleistet, hogy milyen a bűnbeesés után visszanyert ártatlanság, ami egy hatalmas mitológiai téma, és *Az eltört korsó* alapkérdéseként értelmezhető. Ádám bíró, ez a sánta, ördögi figura manipulatív módon eléri, hogy éjszaka kettesben maradjanak Éva szobájában. A 15-16 éves parasztlány Ruprecht menyasszonya, még szűz, egyáltalán nem kicsapongó fajta. Kleist nagyon titokzatosan írja le azt a néhány pillanatot, amikor Éva négy szemközt marad a megrontóval, nem tudjuk, hogy megtörtént-e a baj, csak sejtethetjük, hogy a kislány egy életre megsérült. A nézőnek egyszerre kell drukkolnia azért, hogy ne így legyen, miközben együtt kell szenvednie Évával.

– *Kleist az Oidipusz-mítosz és a bűnbeesés motívuma mellé beépít még egy toposzt – Walter törvényszéki tanácsos megérkezésére gondolok –, amely a színházi irodalomban a revizortémával hozható összefüggésbe, és különösen aktuálissá teszi az előadást. Hogyan közelítéd meg ezt a szálát rendezésedben?*

– Ez a különös fővárosi figura az elszámolásokra kíváncsi, de ha már ott jár, azzal szórazkottatja magát, hogy megnézi a pert, ami az eltört korsó körül zajlik. Első pillantásra úgy tűnik, Walter tanácsos az igazságosság bajnoka, aki azért dolgozik, hogy helyreállítsa az igazságszolgáltatás renoméját és megregulázza a kis falusi bírókat, a helyi önkényuralkodókat, akik a párttitkárokra, tanácselnökökre, vagy akár a polgármesterekre emlékeztethetik a nézőket. A darab utolsó nagyjelenetében – miután már elűzték Ádám bírót a faluból – Éva elmeséli, mi történt azon a bizonyos éjszakán, s egyúttal fény derül arra is, hogy Ádám milyen trükkel csalta be magához a szobájába. Azzal zsarolta meg a lányt, hogy vőlegényét – aki éppen azelőtt kapta meg katonai behívóját – el fogják vinni Batáviába, és a bíró szerint ezt szándékosan titkolják el a lány elől. Ádám azonban megígéri, hogy orvosi papírt szerez Ruprechtnek, vagyis csalással kimenti, s ily módon lépésenként kerül közelebb Évához. Miután a bíró elmenekült, a lány Walteren kéri számon a dolgot, mire a tanácsos azt mondja, nem titkoltak el Éva elől semmit. Meggyőződésem, hogy lehetetlen egy mai előadást úgy megcsinálni, hogy a közönség ne vegye észre Walter hazugságát. Megvásárolja a lány bizalmát egy zacskó arannyal, mondván, azzal kiválthatja Ruprechtet a sorozás alól, amennyiben Batáviába vinnék őket, ha pedig mégsem, akkor kamatostul vissza kell fizetnie. Rögtön kér egy csókot is, vagyis – megérezve a lány sebezhetőségét – abban a pillanatban belebújik Ádám bőrébe, így Éva kétszeres dőfést kap. Ezt a jelenetet úgy is interpretálhatnánk, hogy Walter jó ember és az igazat mondja, de ma már – ismerve az elmúlt százötven év politikai fejleményeit – sokkal érvényesebb, ha gyanút kelltünk a nézőben a tanácsos hazugságát illetően, miközben azt is érzékeltetjük, hogy a hétköznapi ember képtelen megítélni egy politikus őszinteségét. Ettől kap a dráma egy egészen elképesztő gellert, ami kiemeli valamennyi kortárs darab közül. Kleist egyébként meg is írta Goethének, hogy darabjai nem a mai színház számára készülnek, mire Goethe gőgösen azt válaszolta, jobban szeretné, ha a fiatal drámaírók a mai kor színházának írnának

darabokat. Kleist olyan pontossággal és komplexitással tudta megragadni a modern kor problémáit, hogy műveit csak jóval később értékelték meg. Tavaly, halálának kétszázadik évfordulóján, Németországban és szerte a világon Kleist-bemutatókat és -felolvasásokat tartottak. Most érkezett meg Goethe és Schiller mellé, sőt, talán nem túlzás kijelenteni, hogy bizonyos műveiben meg is haladta őket.

– *Közismert, hogy az író – tekintettel az előadhatóság követelményeire – jelentősen megrövidítette a művet, mellőzve az általad említett utolsó nagyjelenetet, amelyben Évára hárul a történések utólagos elmondása, neki kell ugyanis Ádám bírót és önmagát eljátszani.*

– A darab ősbemutatóját maga Goethe rendezte Weimarban, ám az előadás megbukott, még ha nem is a premieren, hanem valamivel később. Talán az utolsó jelenet meghaladta a weimari színésznő képességeit, vagy akár Goetheét, aki több hibát elkövetett, mert *Az eltört korsó* elé – ami egyébként tetszett neki, és felismerte Kleist egyedülálló tehetségét – egy zenés darabot illesztett, majd két szünettel játszotta, s így az előadás elviselhetetlenül hosszú lett. Ezért Kleist úgy döntött, hogy kihúzza az utolsó jelenetet. Szerencsére nem semmisítette meg, utólag rekonstruálták, és ma már ezzel a toldalékkal adják elő mindenhol, némileg meghúzva, de érzékeltetve a mű duplafenekűségét.

– *A darabot 1996-ban Zsámbéki Gábor rendezte a Katonában (Ádám bíró szerepét Haumann Péterre osztotta), de kiemelném még Gothár Péter 1980-as kaposvári rendezését. Mennyire játszanak bele mostani munkádba a szóban forgó előadások, vagy kizárod a korábbi tapasztalatokat, és megpróbálsz függetleníteni magad a darab megelőző interpretációitól?*

– Mindkét általad említett előadást láttam, és Zsámbéki rendezését tartom problematikusabbnak, mert alapvetően realista műként interpretálta *Az eltört korsó*t, és kevésbé tudta megragadni a darab összetettségét. Zsámbéki ugyanakkor jó érzékkel találta meg azt a pontot, ahol érdemes szünetet tartani, ezt a tagolást én is átvettem, mert úgy gondolom, a kecskeméti közönség nehezen viselné, ha egyhuzamban játszanánk a darabot. Én semmiképpen sem szeretnék realista előadást látni a színpadon – amire egyébként a színészek erősen hajlanak –, inkább olyan történetet próbálok felmutatni, amelyben a szereplők egyszerre köznapiak – mint ahogy mi itt ülünk és beszélgetünk –, ugyanakkor magukban hordozzák azt a mitológiai lehetőséget, amitől az emberiség emlékezni tud önmagára. Nemcsak itthon, külföldön is megnéztem néhány előadást. Peter Stein a Berliner Ensembleben azt a rézmetszetet vetítette a vasfüggönyre, és annak a képnek a térszerkezetét valósította meg, amelynek alapján Kleist fogadásból megírta a drámát. A Gorki Theater előadásában Jan Bosse egy kvázi európai uniós tárgyalóterembe helyezte a darabot – a szereplők mikrofonba mondták vallomásaikat –, ami a maga közönséges terével diszkóra emlékeztet, ugyanakkor a színház belső terének folytatása is. A bécsi Burgtheaterben leginkább a díszlet fogott meg: a sártenger közepén egy hófehér négyzetet láttam, ami fokozatosan besározdódik és bevéreződik, ahogy az események zajlanak. Ezek az előzmények egyáltalán nem zavarnak, sokkal inkább inspirálnak. Természetesen most már, hogy itt vagyok Kecskeméten, komoly szívósság kell ahhoz, hogy ne veszítsem el azt az ősképet, ami a fejemben van.

– *A korábbi előadások Németh László, majd főként Tandori Dezső fordításán alapultak, most azonban saját fordításoddal dolgozol. Mi ösztönzött a darab újrafordítására? Nem találtad megfelelőnek a korábbi szövegváltozatokat?*

– Tandori Gothárnak fordította le a darabot. Németh Lászlóé nagyon rossz fordítás, azon lehet demonstrálni, hogy mit nem szabad fordítónak elkövetni. Tandorit zseniális nyelvművésznek tartom, és egészen addig, amíg nem mélyültem el jobban a darabban,



azt gondoltam, hogy az ő fordítását fogom használni. Kleist azonban rendkívül hosszú mondat szerkezetekkel operál, melyek tele vannak beékelésekkel, késleltetésekkel és sűrítésekkel, miközben a blank vers megköveteli, hogy a mondat lezáruljon a sorok végén. Úgy érzem, ezt nem sikerült Tandorinak problémamentesen megoldani, nála a mondatok átcsoportosulnak a következő sorba, így a színészeknek és a nézőknek is komoly nehézséget okoz az azonnali megértés.

– *Milyen környezetet képzelte el az előadáshoz, és milyen korba helyezte a darabot?*

– Mindenképpen úgy gondoltam, hogy *Az eltört korsót* mai környezetben kell bemutatni, azt azonban nem tudtam elképzelni, hogy mobiltelefonnal rohángáljanak a színészek, ezért inkább a hatvanas-hetvenes évekbe helyeztem a darabot – ha úgy tetszik, a Kádár-korszak állóvizébe és korrupcióval átitatott miliójébe –, de azt is egyértelműen jeleztem, hogy mindez ma játszódik. A helyszín nem tárgyalóterem, hanem Ádám bíró háza, aki éppen most költözött be, még nem sikerült belaknia, vagyis egy átmeneti, nem rendezésszerűen használt teret képzeltem el, ami nagyon nyitott, és ahogy a történet előrehalad, úgy lepleződik le, hogy voltaképpen nem is házat látunk, hanem valamilyen köztes teret, akár egy színészklubot vagy kocsmát.

– *Kecskeméten nem először dolgozol, sőt otthonosan mozogsz ebben a közegben, hiszen Ruszt József mellett dramaturgként itt kezdted a színházi pályát, később két darabodat is játszották itt, a Holdvilág és utasát, valamint A kulcsot. Hogyan találtad meg a hangot a mostani társulattal? Nyilvánvalóan valamennyi szerep fontos, mégis azt gondolom, azon áll vagy bukik az előadás, hogy milyen színészek formálják meg a két főszereplőt. Ádám bíró szerepében Kőszegi Ákos láthatjuk, aki – most csupán az utóbbi egy-két év munkáit figyelembe véve – nemcsak a Boldogtalanok című Füst Milán-darabban nyújtott emlékezetes alakítást, hanem az megelőzően rendkívül meggyőző volt mint Petronius a Caligula helytartójában. Őt kaptad vagy választottad?*

– A színház javasolta a szereposztást. Kőszegi Ákosnak nagyon örültem, mert rendkívül érzékeny és intelligens színész, nagyon neki való a szerep. Saját darabomban, *A kulcsban*, ami két évvel ezelőtt ment itt, Kecskeméten, remek Báty volt. Természetesen Ákosnak is megvan a maga képe a darabról és a szerepről, az enyém kicsit más, ami gyakran vezethet konfliktusokhoz – közben hol enged az ember, hol szigorúbb –, de a rendezőnek mindenképpen közös nevezőre kell hoznia a különböző elgondolásokat. Sikerült elérnem, hogy egy kisebb, de annál fontosabb szerepben Pogány Judit is bejőjön a színpadra. Nagy szükség van rá, hogy megnyilvánuljon a többiekétől teljesen különböző hang és játékkultúra, aminek köszönhetően másfajta rálátás képződik a darabra és a színházra. Pogány Juditot Brigitta asszony szerepében láthatja a közönség, aki meggyőzően adja elő, hogy előző este az ördöggel találkozott, miközben tudjuk, hogy Ádám bírót láthatta. A próbákon komoly vitáim voltak a színészekkel, mert az ösztöneikre hagyatkozva a pillanatot próbálták megragadni, s nem arra koncentráltak, hogy a darabból kibomló – talán nem minden ponton hibátlanul lecsiszolt – történet milyen mély és fájdalmas emberi igazságokat hordoz. Minden jelentős művész saját személyisége dallamára építi fel művét, Kleist esetében azonban annyira védtelen és sebezhető ez a személyiség, hogy a darab felületén tükröződik. Minden, ami nem konzekvens és váratlan, ebből a különleges személyiségből fakad. A színészekkel való diskurzust megpróbálom úgy irányítani – felvállalva persze bizonyos konfliktusokat –, hogy ne kényszernek érezzék, amit várok tőlük, de próbálom elkerülni, hogy azokkal a szokványos eszközökkel dolgozzanak, melyek a darab egyfajta megközelítésében kézre állnának. Mivel nincs komoly rendezői renomé, ezt a kritikus pillanatokban a szememre lehet vetni, mégis úgy érzem, kifejezetten jóindulatúan fogadtak a színészek, nagy alázattal próbálnak nap mint nap. A fordítás működőképesnek bizo-

nyult, és nagyon hatásos volt, amikor felolvastuk a szöveget. Van tehát bizonyos hitelem, amit még nem éltem fel, és remélem, hogy egészen a premierig kitart.

– *Ha jól számolom, most a negyedik rendezésednek lehetünk tanúi, hiszen A Schroffenstein családot követően Zalaegerszegen megcsináltad a Pincérek és színésznők című darabodat, majd Sopronban 2003-ban az Aranysárkányt állítottad színpadra. Hogyan látod, beszélhetünk-e már rólad úgy, mint rendezőről, vagy inkább azt mondanád, továbbra is író vagy, aki időnként rendez is?*

– Egyértelműen az utóbbi igaz rám. Jelenleg azt a tudásomat használom rendezőként, ami korábbi munkáim közben halmozódott fel, de ma már talán hatásosabban adom elő a rendezőt. A legtöbb rendezőnek elég hamar kirajzolódik, vagy inkább átüt munkáin a vízjele, ami mindenki más munkáitól megkülönbözteti. Nem tudom, hogy nekem van-e vízjelem – sőt, tudom, hogy nincs –, mégis úgy érzem, ha sokat foglalkoznék rendezéssel, ez a vízjel előbb-utóbb létrejönne. Sok rendezőt figyelhettem munka közben, így tudom, hogy mindenkinek megvannak a maga Achilles-ínjai, s valamennyi rendező a problémáiból és fogyatékoságaiból csinál maga Achilles-vízjelet. Ettől nem kellene félnem, attól már inkább tartok, hogy rendezés közben eltávolodom az én elsődleges feladatomtól, az írástól, ráadásul a magányos, szerzetesi alkotómunkát nehéz összeegyeztetni a színházi létezéssel. A színházban sok emberrel kell egy húron pendülni, vagy legalábbis úgy tenned, mintha egy húron pendülnél velük. Ez sokszor terhes számomra.

– *Közel húsz év telt el első rendezésed óta. Mennyit értél ez idő alatt, milyen tekintetben változott rendezői felfogásod, színpadi látásmódod és a színészekkel való bánásmódod?*

– Leginkább abban, hogy ma már a végéről látom a feladatot. Amikor *A Schroffenstein családot* rendeztem, az első próbán arra jöttem rá, hogy fogalmam sincs, egyáltalán miért jön be a színész a színpadra. Magyarországon a próbafolyamat általában hat-nyolc hétig tart, és egy profi rendező pontosan tudja, mikor mit kell tennie, minden fázis más típusú készenlélet, intenzitást igényel. Akkor ezzel sem voltam tisztában, mindent rögtön az elején meg akartam csinálni. Szerencsére voltak szövetségeseim a színészek között – elsősorban Derzsi János és László Zsolt –, akik azt mondták, tegyél, amit akarsz, mi akkor is megcsináljuk neked, ha nem mindenben értünk egyet, sőt, akkor is, ha esetleg hülyeségnek tartjuk. Ez nagyon sokat jelentett számomra. Most is úgy érzem – még ha vannak is viták –, hogy sikerült kialakítani a színészekkel a megfelelő bizalmat. Látják, hogy nem veszem könnyen a feladatot, nagyon fontosnak tartom, hogy minden próbán történjen valami előrelépés. Arra törekszem, hogy mindig meg tudjam lepni őket, hiszen a feszültséget állandóan életben kell tartani.

– *Első színdarabod, A játékos voltaképpen adaptációként indult, ám az azonos című Dosztojevszkij-regény inkább csak a darab háttérét biztosította. Hol húzódik meg, véleményed szerint, az adaptáció és a saját dráma közötti határvonal?*

– Ha belegondolsz, a drámatörténet lényegében adaptációk történeteként is felfogható, hiszen Shakespeare, Molière vagy Brecht folyamatosan adaptáltak. Nem látok különbséget adaptáció és saját darab között abban az esetben, ha az adaptáció jól sikerül, vagyis túléli az első bemutatót, önálló színházi létezése lesz, függetlenül a megrendelés körülményeitől. Minden esetben arra törekszem, hogy az átdolgozott mű sajátommá váljon. Hogy példát is mondjak, a *Vitellius* Suetonius és Tacitus nyomán íródott, tehát ilyen értelemben adaptációnak tekinthető, mégis a saját művemnek tekintem. Nem bánám, ha a *Dilettánsok*, az *Éhség* vagy a Stúdió „K” számára készült darabjaim éppúgy önálló életet élnének, mint *A kulcs*, amely talán a legsikeresebb darabom, és több díjat is nyertem vele.

– *Ha már A kulcs című darabodat említéd, mi hívta életre, és hogyan jutott el a Katonába?*

– Akkoriban elhatároztam, hogy megpróbálok kétszemélyes darabokat írni. Ezt is egyfajta öniskolázásnak tekintettem, mert nagyon nehéz olyan dialógust létrehozni, amibe nem lép be harmadik személy. A Báty és az Öcs pinteri, illetve Molnár Ferenc-i jeleneteiből született meg *A kulcs* című darabom, amivel azután első díjat nyertem egy komoly pályázaton. A húgom, aki különben szigorú kritikusom, el volt ragadtatva, miután elolvasta a darabot. Ő vetette fel, hogy ezt csakis Ascher Tamás rendezheti meg. Bár legalább 25 éve ismertem Aschert, mégsem voltam hajlandó kopogtatni nála. Titkon talán azt reméltem, hogy egyszer majd ő kér tőlem darabot. Ma is azt gondolom egyébként, hogy az írásnak kell átégetnie a világegyetemet, s ne az író szervezze úgy, hogy észrevegyék a művét. Végül a húgom levette a címlapot a kéziratról, és úgy adta oda a darabot Aschernak, mint ha ő írta volna. Sokáig nem kapott választ, egyszer csak Ascher felhívta telefonon, és azt mondta, nem is tudtam, hogy ilyen jól írsz. A húgom azt válaszolta, nem én írtam, hanem a bátyám. Így került Ascherhez a darab, Zsámbéki is láttamozta, és egy évvel később bemutatták a Katonában.

– *A közös munka ezzel nem ért véget, hiszen nemrégiben Flaubert utolsó, befejezetlenül maradt regényét dolgoztad át, s az így létrejött színdarab Dilettánsok címen került bemutatásra, ugyancsak a Katona színpadán, Ascher Tamás rendezésében. Úgy tűnik, az eredeti szöveg – amelynek műfajisága, regényszerűsége is problematikus – inkább csak kiindulópont volt számodra. Milyen kapaszkodókat kínált a színpadra állításhoz a Flaubert-opus? Hogyan, milyen drámaírói eszközökkel formáltad mai történetét a Bouvard és Pécuchet szűzséjét?*

– Talán a *Dilettánsok* születése közben tanultam legtöbbet a színházról, olyan nagy távolságot kellett bejárnom az alapműtől a bemutatóig. A *Bouvard és Pécuchet* nemcsak egy regény, amit előkaptak a Katonában, hanem Ascher kedvenc regénye. Először fogalmam sem volt, hogyan adaptálható színpadra Flaubert pesszimista végkicsengetésű, a tudás haszontalanságát, a köznapi gondolkodás felületességét és a készen kapott eszméket leleplező, enciklopédikus összetettségű opusa. Olvasás közben akkor nyugodtam meg, amikor eljutottam a hatodik fejezetig, egészen pontosan a III. Napóleon elleni puccsig. Megtaláltam azt a pontot, ahonnan kiindulva megrajzoltam a darab társadalmi hátterét és megteremtettem a figurák többségét. Ez a jelenet ugyanis meglepő tanulságokat hordoz a jelenlegi kelet-európai – sőt magyarországi – politikai helyzetre vonatkozóan, amikor a társadalom olyan szintre jut el, hogy felhatalmazást ad egy kevésbé demokratikus szisztéma kirajzolásához. Bár Ascher mindenképpen el akarta kerülni az aktuálpolitikai utalásokat, nem tehetük meg, hogy nem reflektálunk a közelmúlt történéseire, és a történelem ciklikus ismétlődésére. A két főszereplő mintájául – akiket az előadásban Máté Gábor és Elek Ferenc játszik – a *Godot-ra várva* hősei szolgáltak, s ily módon nemcsak Beckett drámájának újabb vetületét mutattuk meg a színpadon, hanem arra is utaltunk, hogy Flaubert írásművészete nagy hatást gyakorolt Beckettre. Folyamatosan, a premier napjáig írtam a jeleneteket, miközben kemény kritikákat kaptam Aschertől és a színészektől is. Nagyon szerettem volna, ha sikerül minden ízében megvalósítani azt a fajta abszurd színházat, amit Ionesco vagy Beckett képviselt, de a Katona társulata inkább a biztonságra törekedett, így a merészebb jeleneteket el kellett dobunk. Ugyanakkor minden konfliktust követően, és minden újabb nekifutásom közben rengeteget tanultam. Számomra nem az az izgalmas, ha könnyen eljutok a megoldáshoz, inkább az inspirál, ha kudarcok árán születik meg valami. Eszembe jut a gondolat, amit Tábori György szokott idézni Beckettől: „Egyre szebben buksz meg.” Vagyis a sikereid csupán szép bukások. Jó, ha ezt az ember mindig észben tartja.

– Ugyancsak nehéz dolgod lehetett az Éhség színpadra írása esetében, melyet szintén Ascher rendezett a Kamrában.

– Valóban így van. A főhős számára – aki voltaképpen az író alteregója – az éhség olyan, mint a kábítószer. A regény néhány napot átfogó cselekménye az ő pszichéjében játszódik. Rendkívül nehéz volt az *Éhség* erősen szubjektív, látomásos prózai anyagát úgy átdolgozni, hogy színpadképessé váljon. Függetlenül attól, hogy a regény még a 19. században keletkezett, számot kellett vetnünk Hamsun biográfiájának bizonyos mozzanataival, melyek máig komoly vitát váltanak ki hazájában is. Hamsun a II. világháború idején – elsősorban az Egyesült Államok és a kapitalizmus iránti gyűlöletéből adódóan – a szélsőséges nézetek bűvkörébe került, és realitásérzékét elveszítve Hitler híve lett. Ezek a körülmények is nyomot hagytak az előadáson, és szembesültünk azzal, hogy egy alkotó világnézetétől függetlenül is létrehozhat remekműveket.

– A Lény írása közben is hasonló kérdések merülhettek fel. Hogyan szolgált drámai alapanyagként Leni Riefenstahl élettörténete?

– A Pincészházból megkeresett Gárdos Péter és Zubornyák Zoltán, és három hónapig gyözködtek arról, hogy csak én írhatom meg a darabot. Komoly fenntartásokkal keztem dolgozni rajta, mert távol áll tőlem az a fajta udvari művészet, amit Leni Riefenstahl képviselt. Sőt, az ő esetében ennél többről van szó, mert sok emberen átgázolt, és még az ördöggel is hajlandó volt szövetséget kötni annak érdekében, hogy saját műveit létrehozassa. Erről szól a *Mefisztó*, Klaus Mann regénye, és valóban emlékeztet a Hamsun-problematikára is. Felmerül a kérdés, hogy egy nagy művészet diktatúrában is nagy művészet maradhat-e. Riefenstahl komoly ambícióval építette karrierjét – táncosnóként kezdte, majd filmrendező és fotóművész lett –, s törekvéseire egy idő után rátapadt a tehetsége. Többen vannak, akik nemcsak filmjeit, de még az afrikai nubákról készült fotószorozatát is hamisnak tartják, mert a meztelenség és a nyers erő szépségének kultuszát hirdeti – ami a náci számára is oly fontos volt –, ahelyett, hogy mélyebb tartalmakat mutatna fel. Egy biztos, Leni Riefenstahl Hitler lelkes propagandistájaként hozta létre művészetét. Amikor a darabra készültem, elolvastam mindent, amit találtam, többek között Leni önéletrajzát és más, róla szóló műveket. Egyszer csak megtaláltam azt a dramaturgiai kapaszkodót, aminek köszönhetően kialakult a darab szerkezete. A német Lebenslüge kifejezésből indultam ki, ami magyarul élethazugságot jelent. Hősnőm életéből kimetszettem három életkort – a 25, az 50 és a 100 éves Lényt jelenítem meg a színpadon –, mindhárman különbözőképpen mondják el élettörténetüket. Elsősorban az érdekelt, hogy ez a nagy művész hogyan képes erőteljes hazugságaival együtt is érvényes művet létrehozni. Hogyan lehet kísérletezni azzal, hogy az ember elhagy bizonyos momentumokat az önéletrajzából, megszépít bizonyos mondatokat. Hosszú távon ez nem működhet. A Pincészház igényeihez is jól illeszkedett ez a koncepció – a női főszerepet három színésznő, Almási Éva, Pápai Erika és Marjai Virág játssza, valamennyi férfiszerepben pedig Szegezdi Róbert jelenik meg –, amely bizonyos értelemben bulvárszerű jelenetekből épül fel, az előadás végén azonban megfogalmazódik egy általánosabb érvényű gondolat.

– Színházi pályafutásod egyik legfontosabb, és talán legtermékenyebb periódusának érzem a kétezres évek első felét, amikor megszületett *A szűz, a hulla, a püspök és a kések*, *A görény dala* és a *Halni jó!* című darab, melyek trilógiát alkotva találták meg helyüket a Stúdió „K” miniatűr színháztermében. Hogyan kerültél kapcsolatba Fodor Tamással és társulatával?

– Tamást jóval korábbról ismerem. A hetvenes években az Orfeo zenekarban doboltam, amikor ő már csinálta a színházát. Jelentkeztem nála, de nem vett fel. Később, amikor Kleistet rendezett – az *Amphitryon*ból hozott létre jeleneteket –, előadás után ott maradtam,

és kegyetlenül ízekre szedtem. Erre nem az volt a reakciója, hogy menjek a fenébe, hanem arra kért, írjak neki darabot. Voltaképpen abból a nagyképű gesztusból született meg a trilógia, hogy meg akartam mutatni Tamásnak, mit kellene csinálnia. Elsőként az *Egy előre bejelentett gyilkosság krónikájából* hoztunk létre darabot, s mielőtt bármit írtam volna, felolvastattam a színészekkel Márquez regényét. Beleírtam a darabba Fodort is – a Vizsgálóbíró szerepében jelent meg –, hogy jobban szemmel tudjam tartani, mert azáltal, hogy színész is lett – és a saját társulatbeli szerepét is leképezte a darabbeli szerepe –, inkább ki volt szolgáltatva a kritikámnak és véleményemnek. A próbákon számtalanszor kerültünk konfliktusba, de végül izgalmas előadások születtek. *A szűz, a hulla, a püspök és a kések*, valamint *A görény dala* – amely Danilo Kis *Borisz Davidovics síremléke* című regényén alapul – megint csak komoly tanulságokkal szolgált számomra. A *Halni jó!* című darabomat kevésbé érzem sikerültnek, pedig azt gondoltam, hogy a *Tarelkin halála* mai verziója a maga durva, talán leegyszerűsítő politikai áthallásaival nagyobbat fog szólni. Szerencsés vagyok, hogy Tamás beengedett a laboratóriumába, ahol irigylésre méltó belső szabadsággal hozza létre előadásait. Bár kevés embernek szólnak, mégis nagyon fontosnak tartom, hogy létezzenek független színházi műhelyek, mert ott születnek meg azok a nyelvi izületek, az a szintaxis, ami miatt érdemes színházat csinálni. Sajnos a támogatások radikális csökkenése miatt alig jutnak levegőhöz. Szerencsére az olyan megszállott színházi emberek, mint Pintér Béla, Bodó Viktor vagy Fodor Tamás – és még számos nevet mondhatnék – nem adják fel, kitartóan küzdenek a fennmaradásért.

– *Az elmúlt években a Nemzeti Színházban is dolgoztál, a te fordításokban mutatták be Tennessee Williams Orpheusz alászáll című darabját, Alföldi Róbert felkérésére pedig elkészítetted az Ármány és szerelem, valamint A park című Botho Strauss-dráma fordítását. Korábbi fordításaid közül kiemelném a Lulut és a Figaro házasságát. Milyen hatással vannak a fordítások saját drámaírói működésedre?*

– Miután lefordítok egy nehéz művet, sokkal könnyebben tudok írni sajátot, mert közben kritika alá helyezem a szöveget, állandóan elemzem, nemcsak mint fordító, hanem mint drámaíró is, és a folyamatos korrekciók révén felhalmozódik bennem egy készlet saját nyelvemből. Vegyük példának a *Lulut*, amely a mai napig nagyon fontos számomra, a kedvencem. *Vitellius* című darabomat még a *Lulu* fordítása előtt befejeztem, a győri színház felkérésére írtam, akkor még Szikora János volt a főrendező, Nádas Péter és Morcsányi Géza is ott tevékenykedett. Nádasnak egyébként nem tetszett a darab, felületesnek tartotta, amit akkor rossz néven vettem, de azóta már nagyon is értem a kritikáját. Végül a *Vitelliust* akkor nem mutatták be Győrben, mert időközben kirúgták Szikoraékat. Közben felkértek, hogy fordítsam le Wedekind darabját, és a *Lulu* fordítása olyan hatással volt rám, hogy attól gyökeresen át tudtam dolgozni a *Vitelliust*, és egy majdnem teljesen új mű született. Legutóbb Schiller *Ármány és szerelem* című drámáját fordítottam le a Nemzeti Színháznak. Olyan szöveget kellett létrehoznom Vas István nagyon szép, de kissé nehézkes, archaizáló fordítása után, amely mai frissességgel szólal meg, de nem szakít Schiller világával. *A park* fordítása szintén komoly feladvány volt, nem is hittem, hogy meg tudom oldani. Botho Strauss ugyanis élő német beszédformákból alkotja meg a darab nyelvét, és meg kellett találnom azokat a magyar nyelvi megfelelőket, amelyek az eredeti szövegre engednek következtetni.

– *Milyen terveid vannak? Milyen lehetséges utakat, irányokat látsz magad előtt a közeljövőben?*

– Megint szeretnék csak prózát írni. Szeretném befejezni a regényemet, amit a színházi munkák miatt félretettem. Készül egy novelláskötetem is, amit úgy találtam ki, hogy ne

legyen könnyű megírni. Nagyon boldog lennék, ha jönne egy mecénás, és azt mondaná, hogy költözök két évre Svájcba, egy hegyi kunyhóba, ahol jól be tudok fűteni a kemencébe, a hűtőszekrény tele lesz ennivalóval.

– *Mit csinálnál ott?*

– Mondjuk, naplót írnék, és a személyes tapasztalatokból kisarjadó műveket. Vannak terveim, melyek kihordásához sok időre van szükségem, de valahogy nem jutok hozzájuk, mert mindig elgáncsolom magam. Elvállalok például egy Kleist-rendezést, ami a fordítással és rákészüléssel legalább fél évet vesz el az írástól. Olyan típusú író vagyok, akinek sokáig kell élnie, hogy megvalósíthassa terveit.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.



print 2000

NYOMDA KETKECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: [info@print2000.hu](mailto:info@print2000.hu)

[www.print2000.hu](http://www.print2000.hu)

Folyóiratunk megjelenítését a Nemzeti Kulturális Alap

**nka**

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.